

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 126 · 2024 / 1

Ny följd, årg 101. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Douglas Brommesson*, Linnéuniversitetet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Lutz Gschwind*, Uppsala universitet; *Rolf Hugoson*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Jouni Reinikainen*, Stockholms universitet; *Charlotta Söderberg*, Luleå tekniska universitet; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Linköpings universitet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2023 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i

Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2024

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2024 med sin 126:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2024 will be issuing its 126th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2024 / 1

HENRIK GUNDENÄS Samhällsvetarnas språk.....	5
--	---

Uppsatser

FREDRIK N G ANDERSSON Hur bör vi reglera självständiga centralbanker? Riksbanken och den penningpolitiska verktygslådan.....	27
THOMAS KARV Om inte Thunberg, kanske Trump? En studie om sambandet mellan samhällsskeptiska attityder och inställningen till globala politiska symboler	53
BENNY CARLSON Ombytta roller. Marknadsliberaler och statsaktivister 1939.....	89

Översikter

MARTIN ANDERSSON Staten i utvecklingsprocessen	119
PETER BENNESVED & MATILDA OLSSON Scenarioanalys, wicked problems och krisberedskapsplanering. Ett olösligt problem?.....	127

Essä

RAINO MALNES Kritisk introduksjon til Friedrich Nietzsche, <i>Moralens genealogi</i>	149
--	-----

Litteraturgranskningar

Per Gahrton: <i>Motvalls. Med liberalismens frihetstörst i hjärtat.</i> Anmälan av Håkan A Bengtsson.....	167
Ryan S. Walters: <i>Harding: The Jazz Age President.</i> Anmälan av Benny Carlson	172
Zeynep Pamuk: <i>Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society.</i> Anmälan av Maria Hedlund.....	176

Rikard Schönström: <i>Motståndets dramaturgi: Bertolt Brecht och det subversiva subjektet.</i> Anmälan av Rolf Hugoson	181
Karl Magnus Johansson: <i>The Prime Minister-Media Nexus. Centralization Logic and Application.</i> Anmälan av Gunilla Jarlbro	183
Jan O. Jonsson, Carina Mood & Georg Treuter: <i>Integration bland unga: en mångkulturell generation växer upp.</i> Anmälan av Måns Lundstedt	185
Mats Lundahl: <i>Bo Södersten from Left to Right. Portrait of a Political Economist.</i> Anmälan av Bo Sandelin	189
Ingrid Carlberg: <i>Marionetterna. En berättelse om världen som politisk teater.</i> Anmälan av Anna-Karin Selberg	192

Statsvetenskapliga förbundet

KATARINA ROOS Rapport från Swepsa 2023 och vi välkomnar Hanna Bäck som ny ordförande.....	197
HANNA BÄCK Förbundsordföranden har ordet.....	198

Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org Där finns bl. a.:

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Samhällsvetarnas språk

Henrik Gundenäs

Under de senaste tjugo åren har jag yrkesmässigt sysslat med att översätta samhällsteoretiska böcker och artiklar från engelska till svenska, en del av dem skrivna av svenska akademiker, och språkgranska svenska samhällsvetenskapliga texter, ofta skrivna av sociologer eller statsvetare. Det jag kan ha att säga om samhällsvetenskapens språk bygger alltså på mina erfarenheter som språklig praktiker och är inte frukten av någon egen språkvetenskaplig forskning.

Det kan finnas vissa likheter mellan forskaren och den skönlitterära författaren. Den som vill bli forskare eller författare måste genomgå en längre initieringsperiod. Endast den som internaliserat normerna på området, som lärt sig att produktivt bruka sin frihet – den akademiska eller den konstnärliga – kan åstadkomma något som gäller för vetenskap respektive litteratur. I regel krävs det många års utbildning och praktisk yrkesutövning innan man blir fullt ut erkänd av kollegorna inom fältet.¹ I båda fallen handlar det inte minst om att lära sig behärska ett disciplinerat språk.

Den aspirerande författaren kan lära sig att skriva på folkhögskolekurser, exempelvis den i Skurup eller den på Biskops-Arnö, medan den blivande forskaren lär sig det språkliga hantverket under forskarutbildningen. Men här upphör likheterna: studenten på Biskops-Arnö skriver sina svenska prosa- eller poesiförsök under handledning av en yrkesverksam författare, medan doktoranden tidigt får höra att det nog vore bäst att övergå till engelska, åtminstone om det är en samhällsvetenskaplig avhandling som ska skrivas. Om vi håller oss till statsvetenskapen, blev sex svenskspråkiga och åtta engelskspråkiga avhandlingar framlagda vid svenska lärosäten år 2010. Tolv år senare, 2022, var motsvarande tal tre och fyrtyotvå. De svenskspråkiga monografierna minskade under samma tidsperiod från 50 till 15 procent (Roos 2023; se även Malmström & Pecorari 2022). Det är en mycket stor förändring på ganska kort tid. Till de praktiska konsekvenserna hör rimligen att det blir allt svårare att hitta lärare

1 Det är en ganska grundläggande synpunkt, men på tal om den akademiska friheten i detta sammanhang, se vidare till exempel Hämmäläinen 2023: 147–148.

som kan undervisa om sådant som svensk förvaltning eller svensk politisk historia (se t.ex. Henrekson 2024).

Egentligen är det förvånande att så många svenska samhällsvetare har lärt sig bemästra sin vetenskapsgrens engelska språkvarietet redan i sina avhandlingar. Många av dem som huvudsakligen publicerar sig på engelska, kanske sedan många år, kan också vid behov skriva bokkapitel, rapporter eller debattartiklar på klar och ändamålsenlig svenska. Desto mindre förvånande då att andras engelska aldrig riktigt vill ta sig, åtminstone inte i texter med höga formella krav på språket. De som skriver på sitt modersmål tycks å sin sida inte alltid vara praktiskt medvetna om att ett genomreflekterat språk inte formulerar sig självt. Och särskilt påtagligt för mig som språkgranskar är att de mer typiska engelska språkdragen i ökande utsträckning färgar av sig på svenskan.

En utgångspunkt för den här texten är att samhällsvetaren bör uppfatta språket som ett precisionsverktyg: som själva redskapet för ett disciplinerat tänkande och som det enda meddelelsemedlet när det tänkta ska uttryckas, vare sig de förmodade läsarna är andra forskare eller en bredare allmänhet. Det är en truism, men vi tänker genom språket – därav uttrycket ”ordets makt över tanken”.² Den makten kan utövas på olika sätt. Poeten strävar efter att tillvarata ordens stämmningsrikedom och bevara deras mångtydighet. Samhällsvetaren vill tvärtom fixera deras innebörd, åtminstone tillfälligt, så att de inte verkar suggererande utan maximalt klagörande. Men när orden inte väcker några föreställningar alls upphör de i båda fallen att utöva makt: varje typ av språk, utom det rent matematiska språket, är ett system av associationer. I samhällsvetenskapliga sammanhang gäller att ett språk som inte tjänar sitt syfte, ett språk som är oklart och osammanhängande, väcker frågor om författarens tankereda och gör läsarens kunskapsutvinning osäker.

Jag vill gärna trycka på detta dubbla förhållande. Utan en stor uppsättning språkliga verktyg kommer den enskilde forskaren inte så långt i någon del av sitt arbete. Utan ett brett register blir det helt enkelt inte möjligt att sortera in föremålen och benämna dem, alltså beteckna dem med lämpliga ord – inte bara ord med godtagbara lexikaliska innebörder, utan också ord som leder tanken rätt. Ytterst gäller det inget mindre än själva möjligheten att abstrahera, göra distinktioner, bilda begrepp och teoretisera (se vidare Swedberg 2014: kapitel 3). Men språket är ju i samma mån något helt gemensamt, själva grunden för det sociala, det som sätter oss i stånd att komma i kontakt med andra människor. Vi har alla del i språkvetandet; det är en allas gemensamma egendom. För

2 Ursprungligen ”språkets makt över tanken”, ett uttryck som förstås inte ska fattas helt bokstavligt: ”Språket är ett alster av tanken, men utan språket skulle tankens vingar vara bundna” (Tegnér 1880: 21, normaliserad stavning). Redan Joubert (1754–1824) skrev: ”I själva verket är det ordet som fullföljer tanken och ger den ett eget liv. Det är genom ordet som tanken kommer i dagen” (Joubert 1838, sv. övers. Alexandersson 1969: 50). Det handlar alltså inte här om Francis Bacons *idola fori*, ”torgets gyckelbilder”, vanföreställningar som uppkommer på grund av språkets makt över tanken.

samhällsvetaren blir den enkla frågan: Hur kan jag uttrycka det jag tror mig ha förstått så att andra också förstår?

Som översättare och som språkgranskare är jag beredd att tillämpa en sådan språksyn på alla typer av samhällestexter, om det så rör sig om forskningstexter eller populariserande framställningar, oberoende av teoretiska perspektiv och metodiska inriktningar. Jag utgår alltså från att författaren vill meddela sig med läsaren och att allt kan göras fattbart. Det har ingen betydelse var någonstans på spektrumet mellan diskursanalys och rationalism en text befinner sig, men givetvis försöker jag att vara lyhörd för de speciella krav som den aktuella text-typen ställer.

Jag påstår att samhällsvetarna uppvisar sinsemellan ojämn behärskning av den sorts svenska och den sorts engelska som är speciella för deras ämnen. Även om jag inte vågar uttala mig om totalsituationen, tror jag att det finns risk för en utveckling mot ett tillstånd där ingetdera språket fullt ut fungerar som forskningsspråk såvida man inte börjar ägna det språkliga hantverket större uppmärksamhet och omsorg. I det som följer ska jag försöka förklara mig.

* * *

En del fadäser i svenskspråkiga forskningstexter tyder på att författaren har glömt det han eller hon en gång lärt sig. Man kan till exempel ha 'förståelse för' den svenska narkotikapolitiken, alltså ha klart för sig att den svarar mot vissa problem och sympatisera med försöken att lösa dem, men man behöver inte för den skull ha utvecklat en 'förståelse av' den, en grundad mening eller en teoretisk uppfattning om de vägledande principerna för arbetet med förebyggande, behandling och kontroll. Om man nu verkligen har arbetat sig fram till en förståelse i den senare betydelsen, kan man ha varit hjälpt av 'ett flertal' forskare som undersökt saken förut, men knappast av 'flertalet' forskare, det vill säga de flesta forskare i hela Sverige eller världen. En grupp forskare kan ha undersökt narkotikapolitiken i några andra länder och därvid funnit ett annorlunda sätt att gripa sig an problemen 'i de flesta länderna' eller 'i flera av länderna', men knappast 'i de flesta länder', det vill säga i över hälften av världens länder, och förmodligen inte heller 'i flera länder', det vill säga i ett obestämt antal länder. Alla sådana språkliga detaljer påverkar betydelsen av det man faktiskt påstår.

Ett mer speciellt drag i just forskningstexter är de många vaghetsmarkörerna. I grund och botten är det förstås bra om man som forskare undviker att påstå något som man inte har full täckning för. Kanske är man också angelägen om att göra läsaren delaktig i alla modifikationerna och undantag.³ Men i sin strävan

3 Ätminstone Jeremy Bentham tillskrevs ett sådant ädelt motiv: "Benthams stil var på senare tid, som bekant, tung och trög till följd av övermått på goda egenskaper, särskilt en stark känsla för noggrannhet, som kom honom att inskjuta förbehåll ända fram till själva hjärtat i satsen [...]” (Mill 1873, sv. övers. Ahlberg 1925: 95).

att hålla ryggen fri eller att inskränka sina anspråk till det som med säkerhet kan sägas riskerar forskaren att producera satser med oklart meningsinnehåll; alltför många vaghetsmarkerande uttryck gör det helt enkelt svårt för läsaren att förstå vad författaren vill ha sagt. Särskilt stora blir svårigheterna om författaren har skjutit in flera förbehåll i samma sats utan att säga något om var, när eller hur de gäller. Ett fingerat exempel med vaghetsmarkörerna kursiverade: ”Vi tror att en *delvis* ny bild av den svenska narkotikapolitiken *kan* framträda om *några* av dess *mer* typiska drag ställs mot de *ibland* *ganska* annorlunda behandlingsformerna i *flera* av grannländerna.” Med den sortens formuleringar vill författaren helgardera sig och slippa ta ansvar för de eventuella konsekvenserna av ett klart uttryckt påstående. (Jag är själv inte oskyldig! I den här textens andra stycke skrev jag: ”Det *kan* finnas *vissa* likheter mellan forskaren och den skönlitterära författaren”, en formulering som ligger precis på gränsen och som hade överträtt en gräns om inte de följande meningarna klargjort vad jag menade.)

En tredje typ av brist gäller vad som kan kallas överanvändning av vissa akademiska brukstermer. Alla texter försvagas om samma ord eller uttryck upprepas alltför ofta eller alltför nära varandra i texten.⁴ Samhällsvetenskapliga forskningstexter skiljer sig häri från andra texttyper endast i fråga om vilka ord som överflödar och alltså ägnas bristande uppmärksamhet. Som forskare behöver man inte hela tiden ’fokusera på’; fullgoda alternativ är ’koncentrera sin uppmärksamhet på’ (eller bara ’uppmärksamma’), ’inrikta sig på’, ’fästa avseende vid’. Det kan finnas skäl att omväxlande skriva ’undersöka’, ’studera’, ’utforska’ och ’skärskåda’ för att inte ständigt behöva upprepa ’se på’. Och varför ideligen skriva ’generera’ om man inte menar något annat än ’skapa’ eller ’frambringa’?

En del ord och fraser har något högtidligt över sig, till exempel ’ämna’, ’dylik’, ’enär’, ’till yttermera visso’. Den som överanvänder sådana ord i en text vars stoff är av mer prosaisk karaktär utsätter sig för risken att uppfattas som något löjlig. Man hade kunnat tala om kriablonster om det ordet fortfarande betydde något. Men när hela texten präglas av ett slags fånig uppblåsthet skulle jag vilja tala om *pekoral*, som brukar förknippas med grandiosa misslyckanden i dikt, men som skulle kunna beteckna varje storslagen ambition som på grund av någon diskrepans mellan anspråk och förmåga faller platt till marken så att framställningen blir ofrivilligt komisk. Mig veterligen är *pekoral* i svenskt samhällsvetenskapligt skrivande ett utforskat område, men i antologin *Tre sekler av svenska pekoral* finns ett exempel på *pekoral* i sakprosa, nämligen

4 Den som vill fördjupa sig i denna fråga som vetter mot *stil* kan gärna läsa om hur August Strindberg ständigt arbetade med att stärka språket och hålla sitt ordflöde under förnuftets kontroll: ”Han skyr upprepningar som pesten, medveten om hur varje text försvagas av dem. Till och med ord som blott avlägset ljudar med varandra motar han bort” (Lagercrantz 1979: 444; se vidare Kärnell 1962 samt, beträffande stil i allmänhet, Lagercrantz 1985: kapitel 7, 17).

lantbrukaren och riksdagsmannen Carl Johan Jonssons högstämda skildring av en tågresa till Norrland. Den innehåller också ett västgötaklimax: Upplands ”stora samt jämna åkertegar [...] torde vara väl skötta” – men den saken kunde tyvärr inte kontrolleras eftersom det var mörkt när tåget dundrade förbi (Möller 2019: 134; Jonsson 1922).⁵

Alla som ägnar sig åt sakprosa snarare än konstprosa bör skriva bara så svårt som tanken kräver. I samhällsvetenskapliga sammanhang tillkommer att författaren bör söka sig bort från de mer formelartade formuleringarna, eftersom texten annars kan uppfattas som jargongmässig, det vill säga slentrianmässigt kalkerad på ett visst sätt att tala eller skriva snarare än vittnande om egen bearbetning av stoffet. I många samhällsvetenskapliga texter talas om ’omförhandling’ i alla möjliga sammanhang utöver regelrätt förhandling. Ofta vill man nog bara säga att alla samhällsförhållanden är stadda i förändring och att det inte råder fullt samförstånd om önskvärd riktning, ibland kanske att någon händelse har föranlett ’omprövning’. Som läsare kan man ibland undra vad författaren säger sig göra genom att ’konceptualisera’ – begreppsliggöra, definiera, ringa in, nå en djupare förståelse? Och aldrig har det väl förekommit så många ’utmana’ och ’utmaning’ i svenskspråkiga samhällsvetenskapliga texter som under de senaste tio–femton åren. Mönstret är förstås engelskans *challenge*. Även om betydelseerna av det engelska verbet och substantivet är ungefär lika oklara som svenskans ’utmana’ och ’utmaning’ på tal om annat än uppfordran till kamp, kan den som strävar efter klarspråk vilja skriva eller åtminstone variera med ’sätta i fråga’, ’bestrida’, ’trotsa’, ’hota’ respektive ’svårighet’, ’protest’, ’inspiration’, ’eggelse’ beroende vad som närmast avses – eller hitta på något nytt. Här kan också noteras att både engelskans *challenge* och svenskans ’utmaning’ i denna ”specialbetydelse” är inlånade från politiken eller näringslivet och alltså saknar samhällsvetenskaplig grundbetydelse; de är ett slags luftpastejer utan tydlig adress.

Den skrivande samhällsvetaren bör sträva efter klarspråk, men som jag redan antytt finns det ingen anledning att undvika ett bild- och associationsrikt språk. I åtminstone fyrtio år har det stått någorlunda klart att metaforen inte är något tillfälligt stilmedel: lingvisterna George Lakoff och Mark Johnson ville visa att hela vårt begreppssystem och själva våra tankeprocesser är av metaforisk karaktär (Lakoff & Johnson 1980). Problemet med ord som ’omförhandling’ och ’utmaning’ är alltså inte att de är metaforer, bilder, att det förra ordet

5 Begreppet ’pekoralt’ tycks vara unikt för svenskan, vilket i viss mån försvårar internationella jämförelser. På engelska kan man tala om *doggerel* i betydelsen ’grötrim’, ’karamellvers’. Men i det här sammanhanget handlar det snarast om den olyckliga tendens att ”förklä banaliteter till djupsinnigheter” som den brittiske socialpsykologen Michael Billig går hårt åt i sin bok om konsten att skriva dåligt och lyckas inom samhällsvetenskapen (Billig 2013: 2). Det svenska begreppet illustrerar ett intressant översättningsproblem, nämligen den i svensk text sparsamma förekomsten av ord som saknar direkta motsvarigheter i ”källspråket”, vare sig det rör sig om regelrätt översättning eller diskussion av utländsk litteratur.

i vissa fall ska leda tankarna till något annat än parternas försök att nå en ny överenskommelse av kompromisstyp och att det senare ordet i allmänhet ska beteckna något annat än den ena partens uppfordran till kamp. Problemet är att bilderna har bleknat och blivit ottydliga i de sammanhang där de används, att de inte väcker några särskilda associationer och därför tvingar fram en vansklig tolkning. I dessa liksom i många andra fall kan författaren behöva hitta nya bilder, och han eller hon behöver under alla omständigheter hålla sitt bildspråk under kontroll.⁶ I samhällsvetenskapligt skrivande ligger den omsorgsfullt valda bildens värde i att något som läsaren trots sig vara väl bekant med plötsligt blir genomlyst på ett oväntat sätt, att någonting faktiskt klarnar. Den stereotypa bilden kan tvärtom fördunkla eller förvirra, i synnerhet om den krockar med en annan bild. (Många exempel på ologiska sammanblandningar av bilder, så kallade katakreser, finns i Melin 2012.)

Det kan vara praktiskt svårt för språkgranskaren att avgöra huruvida kliché-artade bilder och jargongmässiga uttryck bör åtgärdas eller tolereras. En del faller uppenbarligen utanför språkvårdens område: de många förekomsterna av signalord som 'hållbarhet', 'innovation' och 'tillit' beror till största delen på trender i anslagsfördelningen till forskning. Annat, eller i själva verket det mesta, måste tas om hand av sakkunniggranskare eller redaktörer, om så bara därför att den som språkgranskar inte kan ta betalt för nedlagt arbete. Men om det finns förtroende för språkgranskaren kan det vara möjligt att åtminstone diskutera en typ av jargong som lätt uppstår när författaren vill markera sin tillhörighet till en viss skolbildning men skriver på ett för oinvidiga svårbegripligt sätt, ofta i efterbildning av någon ledande teoretiker. Beryktad för sitt snåriga skrivsätt var den amerikanske sociologen Talcott Parsons, vars bok *The Social System* C. Wright Mills ansåg sig kunna översätta till fyra stycken begriplig engelska. Mills var ute i polemiskt ärende: han ville visa att Parsons teori inte kunde göra reda för makt, konflikt och historisk förändring. Men han ville också fästa uppmärksamheten på en viss typ av esoteriskt språkbruk som undanskymde att budskapet egentligen var ganska lätt att sammanfatta: framställningen var "fördunklad av ordmaränger" (Mills 1959, sv. övers. Bergryd 1985: 52). Numera finns det inte så många anhängare av just Parsons, men marängerna och pastejerna har knappast blivit färre.

Jag ska bara som hastigast beröra en sista typ av anspråksfullhet som har en del företrädare bland samhällsvetare. Den yttrar sig i den inte så blygsamma ambitionen att åstadkomma en radikal kritik genom att dekonstruera själva språket. Man uppfattar själva förnuftet som betänkligt, som ett tortyrinstrument rent av, och man vill radera de indelningar som den västerländska logocentriska

6 Frågan om huruvida de samhällsvetenskapliga klassikerna hade full kontroll på sitt bildspråk, eller om bilderna för dem blev "pseudobokstavliga begrepp", är intressant men ligger utanför vad som kan behandlas i den här texten; se vidare Asplund 2002: 101–119.

traditionen har tvingat på oss. Jorge Luis Borges kunde leka med möjligheten av en helt annorlunda logik, där djuren sorterades in i kategorier som "(a) de som tillhör kejsaren, (b) balsamerade djur, (c) de som är dresserade, (d) spädgrisar, (e) sjöjungfrur, (f) sagodjur, (g) herrelösa hundar, h) de som ingår i denna klassificering" och så vidare (Borges 1952, sv. övers. Cullhed & Gedin 2019: 283). Men den samhällsvetare som ser språket som ett fängelse och försöker bryta sig ut genom att trotsa logikens lagar ska finna att väggarna bara kryper närmare: då blir språket verkligen ett slutet rum varifrån inga meddelanden kan smugglas ut. Om detta finns det givetvis olika meningar, och i det praktiska arbetet kan språkgranskaren inte inlåta sig i språkfilosofiska diskussioner.

Jag skulle kunna ta upp många andra typer av brister i samhällsvetenskapliga texter. Inte minst syftningsfelen är en vanlig källa till missförstånd. Långa, vindlande meningar med flera objekt och inskjutna bisatser gör det särskilt viktigt att hålla rätt på sådant som 'de', 'dem', 'dess' och 'deras'. Författaren kan också resa en mur mot läsaren genom att börja uttrycka en i och för sig okomplicerad tanke men avsluta inte den utan en annan tanke. I följande fingerade mening leder en sådan oreda till felaktig syftning: "I motsats till den missbruksvård som bedrivs i de övriga studerade länderna, blir vår slutsats att ansvariga politiker i Sverige har visat svalt intresse för evidensbaserade metoder." Även om man läser välvilligt snarare än ogint – och alltså bortser från den påstådda motsättningen mellan ett visst arbetssätt och författarens slutsats – blir innebörden oklar: skiljer sig länderna åt i sitt intresse för evidensbaserade metoder på det aktuella området eller i sin tillämpning av dem; utgör påståendet om de andra ländernas missbruksvård en utgångspunkt eller en del av slutsatsen?

Men allt jag kan ha att säga om vikten av klarspråk, tankereda och uttrycks-skärpa har egentligen redan sagts bättre av språkvetaren och språkvårdaren Erik Wellander. Hans klassiska språkriktighetshandbok *Riktig svenska* är fortfarande värdefull för alla som sysslar med att skriva och kanske särskilt för dem som söker precision i uttrycket, eftersom han starkt betonar språkets logiska sida: "I själva verket har ingen logik fack nog att sortera in alla de tankefel, som avspeglas i mindre noggrann skriftlig framställning. Ofta är tanken helt enkelt slarvig, fumlig, suddig, och det språkliga uttrycket måste då bli oskarpt" (Wellander 1939: 527; se vidare särskilt s. 514–590). En del av hans många anmärkningar på brutna logiska sammanhang, ologiska förbindelser och förväxlingar av orsak och verkan kan verka onödigt småaktiga. Samtidigt är det uppenbart att detta det språklogiska som han fäster så stort avseende vid är knutet till det språksociala – utan följdriktighet i framställningen rämna bron mot läsaren – och hans tendens till felfinneri kan man helt enkelt bortse från.

Det är möjligt att de typer av brister som sysselsatte Wellander och som också sysselsätter mig har blivit vanligare. Det är också möjligt att vagheter,

stilgrodor, metaforkrockar, jargong – sådant som alltid har diskuterats – passerar mer oförmärkt numera. Men det som med säkerhet har hänt under de senaste tio-tjugo åren är att engelskan alltmer lyser igenom i svenskspråkiga texter. När jag här talar om svagheter i svenska akademikers skriftalster, måste jag därför komma in på engelskans inflytande på ett sätt som kanske inte var nödvändigt för de samhällsvetenskapens språkvårdare som var verksamma för några decennier sedan. Det enskilt tydligaste tecknet på engelskans starkare ställning är förstås mängden engelska begrepp som står oöversatta, och jag vill gärna först säga något om varför detta kan uppfattas som ett problem.

I humanvetenskapliga sammanhang är det alltid möjligt att översätta. Under mina år som översättare har jag aldrig varit med om att något begrepp varit "oöversättligt", även om det förstås kan vara mer eller mindre svårt att åstadkomma något som är både språkligt och innehållsligt övertygande. Även när man själv ska skriva är det inte bara möjligt utan också lämpligt att översätta, eftersom det är först när man åstadkommer en svensk tolkning som man klargör för sig själv och sina läsare hur man vill uppfatta innebörden av ett omdiskuterat begrepp.

Vid svensk begreppsbildning gäller precis som vid teoriutveckling att man prövar, förkastar och kommer på något bättre som får gälla provisoriskt tills något föranleder omprövning. Michel Foucaults begrepp *gouvernementalité* översattes på minst fyra olika sätt (fem om man räknar med den engelska översättningen *governmentality* i svenska texter) innan någon föreslog 'styrningsrationalitet', som numera blivit den gängse översättningen (Foucault 1994 [1978], sv. övers. West 2010). Utmärkande för svenskan är ju den flitigt utnyttjade möjligheten att bilda sammansättningar, en nästan outtömlig källa till begreppsliga nybildningar.

I Chantal Mouffes bok *Agonistics*, som i min svenska översättning från 2016 heter *Agonistik*, talas om *articulation of contingent practices* (Mouffe 2013, sv. övers. Gundenäs 2016: 42, 178). Jag gissar att många svenska läsare av originalet skulle utgå från att *articulation* måste återges med 'artikulering' eller 'artikulation', men det är inte så alldeles självklart. I en tidigare bok klargör Mouffe att hon (och Ernesto Laclau) avser något som upprättar en förbindelse mellan olika element på ett sådant sätt att deras identitet förändras (Laclau & Mouffe 1985, sv. övers. Edenborg 2008: 157). Det förefaller som om hon anknyter till (minst) en av ordets engelska betydelser: "i konstruktion eller mekanism av människohand: fog eller förbindelse, särskilt sådan som medger rörelse" (OED, uppslagsord "articulation" I.3.c). Betydelseregistret på svenska är snävare: 'artikulation' kan beteckna frambringande av språkljud eller möjligen i vidare bemärkelse något slags formulering eller utformning av budskap. Detta är ju något helt annat än upprättande av förbindelse mellan olika element, och 'artikulation' framstod inte för mig som en möjlig översättning. Till slut stannade jag för 'sammanfogning'.

Det kan mycket väl finnas bättre översättningar! Men jag provade något, och mitt förslag kan göra det lättare för dem som ska bilda sig egna uppfattningar av begreppets innebörd.⁷ Vi tänker alla genom språket. Den som dessutom yrkesmässigt sysslar med att förmedla eget eller andras tänkande bör inte gömma sig bakom svåra begrepp, utan översätta dem, använda dem och tänka vidare genom dem. I många eller kanske de flesta fall finns det hjälp att få i form av redan etablerade svenska begreppsöversättningar. För den enskilde forskaren är de inte alltid direkt brukbara, men för det mesta är de åtminstone riktningsgivande. Och när man ser sig tvungen att bilda något nytt som inte genast röjer sitt ursprung, kan man enkelt upplysa den mer initierade läsaren om vilket begrepp som blivit översatt genom att sätta det utländska ordet inom parentes invid det svenska första gången det nämns i texten. Kanske behöver man inte längre redovisa att 'styrningsrationalitet' är den svenska motsvarigheten till *gouvernementalité*, men givetvis bör man någonstans upplysa läsaren om att 'sammanfogning' är en översättning av *articulation*.

Kanhända låter man sig inte övertygas av dessa argument. Då frågar jag: Varför skulle översättaren – och den skrivande samhällsvetaren – göra halt vid just begreppen? Uttrycker inte begreppet en tanke i sammanträngd form, och är det inte översättarens likaväl som författarens uppgift att ge språklig form åt ett tankeinnehåll? Det är retoriska frågor, men jag menar verkligen att den som tycker annorlunda bör förklara sig: Var det dumt att fundera på innebörden av *gouvernementalité* och till slut komma fram till översättningen 'styrningsrationalitet'? Borde man ha nöjt sig med den försvenskade formen 'governmentalité' (som för övrigt är uppslagsordet på svenska Wikipedia)? Eller gäller idén om ööversättlighet bara engelska begrepp?

Engelskans inflytande stannar förstås inte vid de ööversatta eller direktöversatta begreppen. Många svenskspråkiga forskningstexter bär spår av engelskan genom valet av bilder, uttryck och vändningar. När jag språkgranskar försöker jag ofta lista ut vad som kan dölja sig bakom den svenska formuleringen. Det kan verka som om författaren har "tänkt på engelska" även under skrivandet på svenska. I praktiken handlar det väl oftast om att han eller hon har bedrivit sin forskning i anslutning till en engelskspråkig litteratur som blivit läst i original, trots att delar av den kan finnas i svensk översättning, och underskattat översättningsmomentet när rönen ska förmedlas.

En särskild svårighet är att många engelska ord har både en vardaglig betydelse och flera fackspråkliga betydelser, medan "motsvarande" (det vill

7 Jag inser att många svenskspråkiga samhällsvetare som förhåller sig till Laclau och Mouffe i sin forskning är fullt på det klara med begreppets innebörd och ändå vill återge det med 'artikulation'. Jag menar att de därmed tänjer ut ordets betydelse över bristningsgränsen och att de mystifierar, det vill säga inger läsaren förbryllande föreställningar som är ogynnsamma för tänkandet. De å sin sida skulle förmodligen mena att jag begick en överloppsgärning genom att nogsamt översätta även i ett sådant här fall, där det får anses stå klart för alla inblandade vad som egentligen avses. Såvitt jag kan förstå bottnar den sortens konflikt i olika språkuppfattningar.

säga något så när likaljudande och från samma etymologiska rot utgångna) svenska ord inte ingår i allmänspråket samtidigt som det inte heller har alldeles samma fackspråkliga betydelser. Ovannämnda *articulation* är just ett sådant ord. Å ena sidan kan det engelska ordet helt enkelt betyda 'tal', men å andra sidan har det ett stort antal naturvetenskapliga och humanvetenskapliga specialbetydelser – bland annat ledgång, anatomiskt segment, kontaktförhållande mellan över- och underkäkstånderna vid underkäkens rörelser, anslag i betydelsen tonalstringsteknik, frambringande av språkljud, ådagaläggande av något abstrakt – och så möjligen sammanfogning på tal om förbindelse mellan element i diskurssammanhang. Några av dessa specialbetydelser kan återges med 'artikulation', men rimligtvis inte alla. Man måste veta vad man gör om man väljer direktöversättningen.

Vissa engelska uttryck har både populärkulturella och vetenskapliga användningsområden. Ett exempel är *perfect storm*, som är belagt från 1718 men då i den allmänna betydelsen fullkomlig eller full storm, liksom man kan tala om *a perfect stranger*, en fullkomlig främling, en vilt främmande människa (OED, uppslagsord "perfect" A.I.5.c och "perfect storm"). För det första försöket att återge uttrycket på svenska stod förmodligen C. J. Backman, som 1873 utförde en översättning av William Makepeace Thackerays roman *Fåfångans marknad*. Här var betydelsen bildlig: "hatten gick omkring och slantarna tumlade ned i den, mitt under en riktig storm av sympati" (Thackeray 1848, sv. övers. Backman 1873, band 1, s. 98, normaliserad stavning; jfr sv. övers. Sommarström 1917, band 1, s. 96).⁸ Men redan på 1850-talet hade det engelska uttrycket fått en mer bestämd meteorologisk innebörd som den amerikanske journalisten Sebastian Junger tog fasta på hundrafemtio år senare när han populariserade det (Junger 1997, sv. övers. Järnebrand 1999).⁹ Under de senaste tjugo åren och inte minst efter finanskrisen 2007–2008 har det så kommit att beteckna alla möjliga sammanträffanden av olyckliga omständigheter som förvärrar en redan svår situation (se t.ex. Norberg 2009). Uttrycket är jargongmässigt på både engelska och svenska, men i det svenskspråkiga sammanhanget tillkommer att ordsammanställningen 'perfekt storm' är obegriplig.

Även i fråga om vissa grundbegrepp av samhällsontologisk typ handlar det ofta just om att författaren underskattar det engelska uttryckets flertydighet eller felaktigt förutsätter att det svenska uttryck som verkar ligga närmast till hands har precis samma betydelse- och associationsomfång. I svenskan är det viss skillnad mellan 'bero på' (vara orsakad av, grunda sig på) och 'bero av' (vara beroende eller avhängig av), men i engelskan täcks båda betydelserna in av *depend on*. 'Element' (*element*) kan i svenska texter beteckna ett grunddrag, en beståndsdel, ett inslag, ett moment eller en faktor, ofta oklart precis vad.

8 I N. L. Bolins översättning från 1849 är det aktuella partiet uteslutet.

9 Översättaren bör inte lastas för den svenska boktiteln, som är förlagets beslut.

'Relation' (*relation*) är ett fullt begripligt ord, men ofta menar man snarare 'samband' (en speciell typ av relation) eller 'förhållande' (ett sakläge utan inbegrepp av ömsesidighet). Det är kanske inte direkt fel att beskriva något som 'medierat' (*mediated*), men ordet är ganska vagt och möjligt att förväxla med 'medialiserat'; bättre är ofta att skriva 'förmedlat' eller 'medelbart' alltefter vad som avses. Begreppsparet struktur-aktör är etablerat på svenska, men inte sällan stöter jag på 'agens' (*agency*), ett ord som på svenska brukar beteckna en verksam eller utlösande faktor, i betydelsen aktörskap eller handlingsförmåga.¹⁰ 'Definiera' (*define*) används inte sällan i betydelsen avgränsa eller bestämma. Och redan i fråga om själva ordet 'begrepp' (*concept*) råder viss förbistring: svenskans 'koncept' kan beteckna ett textutkast, en grundtanke eller en produktplan, men inte en genom definition fixerad föreställning.

Samma sak med bruksorden. Någoting 'visar' (*show*) när det egentligen borde påvisa, röja eller lägga i dagen. Tidigare forskning sägs 'antydning' (*suggest*) när den egentligen ger vid handen detta och detta. Meningarna i en viss fråga sägs vara 'delade' (*shared*) när de tvärtom är gemensamma. Man återger ett 'explicit' (*explicit*) yttrande som förmodligen är tydligt eller kanske oförbehållsamt såvida det inte är ekvokt. Man säger sig vilja 'citera' (*cite*) när man vill åberopa eller anföra någon, 'addera' (*add*) när man vill tillägga eller tillfoga något. Man påstår att någon är 'engagerad' (*engaged*) när man menar att vederbörande är inbegripen i en diskussion eller sysselsatt med en fråga, att någon är 'investerad' (*invested*) när han eller hon har ägnat mycket tid och kraft åt en fråga som ligger särskilt varmt om hjärtat, att någon är 'informerad' (*informed*) som är uppfylld av en tanke eller en känsla. Man talar om något 'obekvämt' (*uncomfortable*) på tal om en besvärande omständighet, en olustig situation eller en obehaglig sanning. Man frågar sig hur det ska gå till att 'översätta' (*translate*) viss kunskap när man egentligen undrar hur den ska kunna omsättas i praktisk handling; man frågar sig 'vem' (*who*) som drabbas när man egentligen undrar vilka som drabbas.

Det kan också vara så att författaren omedvetet låtit sig påverkas av ord och uttryck som är vanligare i allmänengelskan än i allmänsvenskan. Man preciserar med det i och för sig inte felaktiga men ganska otympliga 'i termer av' (*in terms of*) i stället för att skriva 'i fråga om', 'vad beträffar', 'från ... synpunkt', 'ur ... synvinkel' eller 'i ... ordalag' alltefter sammanhanget. 'Exkludera' (*exclude*) används både i betydelsen utesluta och i betydelsen utestänga; inget fel i det kanske, men precisionen blir lidande. Motsatsordet 'inkludera' (*include*) har blivit betydligt vanligare än 'omfatta', 'innefatta', 'inbegripa', 'inberäkna' och så vidare även när något av de senare orden skulle ha varit att föredra (men observera att 'innesluta' inte är motsatsen till 'utesluta': det förra ordet brukar användas i fråga om belägring, på tal om något som utgör inhägnad eller hölje

10 Om svårigheten att översätta *agency* på grund av ordets mångtydighet, se dock Balibar & Laugier 2004, eng. övers. Rendall m.fl. 2014.

omkring något annat och i stående uttryck som 'innesluta någon i sina böner'). 'Mer specifikt' (*more specifically*) har nästan undanträngt 'närmare bestämt'.

Till sist är det möjligt att en del författare som rör sig med många engelskinfluerade uttryck faktiskt inte ägnar sina texter bristande uppmärksamhet eller otillräcklig bearbetning, utan tvärtom ett slags missriktad omsorg. Kanske väljer man 'rurala problem' framför 'glesbygdsproblem', 'temporala dimensioner' framför 'tidsaspekter' eller 'intermediär' framför 'mellanhand' därför att man föreställer sig att ett mindre associationsrikt språk ska bidra till större vetenskaplighet.¹¹ Men ett krånligt ord som inte är exaktare eller bildrikare än ett lättfattligt alternativ är inte klagande, utan skapar bara en nimbus av gåtfullhet kring det skrivna.

Några av de ovanstående exemplen, som kunde utökas med många fler, handlar om vad som vore bidragande till en lättflytande, lättfattlig eller kanske rent av njutbar svenska snarare än till en snårig och torftig svenska. Den allmänna uppfattningen av vad som utgör idiomatisk svenska är givetvis föränderlig – inom en snar framtid kanske det låter avigt att 'tala om något i allmänna ordalag', men där är vi inte ännu. När flera lite oformliga eller kryptiska uttryck staplas i samma mening blir texten svårforcerad helt i onödan. När dessutom prepositionerna och fraserna (i betydelsen ordgrupperingarna) röjer påverkan från engelskan, eller när till och med själva syntaxen har blivit "engelsk" på så vis att det viktigaste i satsen kommer sist, kan det uppstå ganska stora problem för läsaren även om de språkliga bristerna inte är så allvarliga tagna var för sig. Det handlar inte om purism, utan om fattbarhet.¹²

Flera av de ovanstående exemplen illustrerar dock språksituationer där etablerade svenska uttryck vrakas till förmån för engelskinfluerade varianter med något annorlunda betydelseomfång eller där felaktiga svenska ord väljs så att innebörden av det skrivna faktiskt blir en annan än den avsedda. I sådana fall uppstår en oönskad motsättning, större eller mindre, mellan det man vill ha sagt och det man faktiskt skriver. Språket bör uppfattas som ett precisionsverktyg, som sagt, och allt som skevar i framställningen minskar forskningens trovärdighet och begriplighet.

* * *

11 Sociologen Johan Asplund menade tvärtom att de främmande orden kan utöva en lockelse just genom sin klang och lyster: "När en sociolog säger eller skriver 'dissipativa strukturer' kan det vara ett uttryck för trendighet, flummighet och en hel del annat – men det kan också vara ett uttryck för ordglädje" (Asplund 2002: 26). Jag tvivlar på den tolkningen.

12 Se vidare till exempel Elias Wessén, som sammanfattar Esaias Tegnér den yngres empiriska ståndpunkt gentemot de konservativa språkriktighetsidealerna: "Överflödiga utländska ord må bekämpas – men icke därför att de är *osvenska*, utan därför att de är för sitt ändamål *mindre tjänliga*. Språkets nationella värde ligger icke i vissa ljudförbindelser och vissa ordformer i och för sig, utan beror på associationer" (Wessén 1970: 42, kursiv i original). På Tegnérns tid – han skrev sina språkvetenskapliga arbeten mellan 1870- och 1890-talet – var det fortfarande tyskans inflytande på svenskan som diskuterades av språkvårdarna.

Jag tror att en del svenska samhällsvetenskapliga forskare har börjat få svårt att uttrycka sig klart på sitt modersmål, vare sig anledningen är att de i stort sett har övergått till publicering på engelska och bara undantagsvis skriver på svenska, att de förhåller sig till en engelsk litteratur som de inte ger sig tid att språkligt bearbeta, att de är språkligt osäkra och ängsliga, att de inte hinner skriva och skriva om, att de är alltför lyhörda för specialjargong, att de misstror själva språket eller att de tror sig kunna skriva mer vetenskapligt genom att låna in ord och uttryck som inte väcker några direkta associationer på svenska. Inte bara så att de alltmer förlorar en levande känsla för de svenska begreppen, utan faktiskt också så att de inte längre hittar orden och i vissa mer svårartade fall kämpar med att bilda begripliga meningar.

Om det ligger något i den iakttagelsen, om det bitvis är så illa ställt med den svenska samhällsvetenskapliga prosan, vore det rimliga kanske att på sikt avskaffa svenskan som forskningspråk?

Det finns två starka skäl som talar emot. Det ena är språkpolitiskt. Alla invånare i Sverige ska kunna tillgodogöra sig ny forskning, och som myndighetsutövare har lärosätena en skyldighet att använda och utveckla svenskan. I den svenska språklagen, som varit i kraft sedan 2009, sägs en del intressanta saker. Paragraf 5: "Som huvudspråk är svenskan samhällets gemensamma språk, som alla som är bosatta i Sverige ska ha tillgång till och som ska kunna användas inom alla samhällsområden." Paragraf 6: "Det allmänna har ett särskilt ansvar för att svenskan används och utvecklas."¹³ Och paragraf 12: "Myndigheter har ett särskilt ansvar för att svensk terminologi inom deras olika fackområden finns tillgänglig, används och utvecklas" (Kulturdepartementet 2009). Det handlar ju här inte minst om möjligheten att förmedla forskningsrön till allmänheten.

Det andra skälet är praktiskt. Det ligger i sakens natur att svårigheterna för svenska samhällsvetare som publicerar sig på engelska inte ligger på det begreppsliga planet, då de flesta av de begrepp som de opererar med är av anglosaxiskt ursprung. De eventuella bristerna ligger i stället i själva språkhanteringen, och det är inte säkert att man som svensktalande läsare genast lägger märke till dem. Det är i allmänhet först när man ska översätta som problemen visar sig, för översättning är i grund och botten ingenting annat än mycket noggrann läsning. Det kan röra sig om tvivelaktiga ordval, approximationer av företeelser som författaren inte finner de exakta orden för, jargong som rimligtvis inte bara ska markera tillhörighet utan också vittnar om en upplevd svårighet att uttrycka hela den bakomliggande tankegången på engelska – kort sagt en dunkelhet som man inte skulle ha skäl att förvänta sig hos en engelskspråkig

13 Som *Svenska Dagbladets* biträdande kulturchef Anders Q. Björkman retoriskt frågade sig i en kolumn på temat: "Om inte skolor, gymnasier, högskolor och universitet representerar det allmänna vet jag inte vad som gör det" (Björkman 2018).

forskare.¹⁴ Jag kan inte veta, men en gissning är att en språkmedveten engelsman eller amerikan som får en sådan text i sin hand reagerar ungefär likadant som jag när jag ska språkgranska viss samhällsvetenskap skriven på svenska. Om jag har rätt i det, skulle en del svenska samhällsvetare inte ha fullständig tillgång till något forskningsspråk även om vi avskaffade svenskan redan i morgon.

I de här sammanhangen talar man ibland om ”domänförlust” (där ”man” oftast är bekymrade samhällsvetare eller journalister med språkintresse snarare än språkvetare med samhällsintresse). Därmed vill man fästa uppmärksamheten på en situation där svenskan inte längre är gångbar inom en viss språklig domän, i vårt fall den samhällsvetenskapliga. Det mesta av all kommunikation sker på ett främmande språk, företrädesvis då engelska, så att få eller inga nya termer utvecklas på det inhemska språket. När lärare upphör att undervisa på svenska, när forskare upphör att publicera sig på sitt modersmål och när det inte längre utkommer några översättningar av centrala verk dröjer det inte länge förrän svenskan blir oanvändbar som forskningsspråk.

Den som ställer en sådan diagnos på tillståndet för den svenskspråkiga samhällsvetenskapen är nog inte alldeles fel ute. Men utifrån det ovan sagda vill jag lägga in ett par förbehåll (inte: ’kvalificera mitt uttalande’, *qualify my statement*). För det första har jag velat säga att det fortfarande är fullt möjligt att uttrycka sig på svenska i alla samhällsvetenskapliga sammanhang; såvitt jag kan bedöma har specialiseringen ingenstans gått så långt eller begreppen blivit så helt anglifierade att svenskan har upphört att vara ett fungerande forskningsspråk för den som bemödar sig om att hitta fram till det. För det andra menar jag att en del svenska samhällsvetare inte riktigt har erövrat den engelska språkdomänen. Kan den svenska domänen vara på väg att förloras ändå, trots att den i nuläget bara är lite dåligt underhållen och trots att den engelska domänen inte är helt vunnen? Ja, varför inte, även om det inte riktigt är en sådan dubbel halvhet som man brukar syfta på när man talar om domänförlust.

Orden spelar egentligen ingen roll så länge vi är överens om vad vi talar om. Jag tror att det finns risk för en allmän utveckling mot en situation där varken svenskan eller engelskan gör fullgod tjänst som forskningsspråk. Man hade kunnat tala om risken för en utveckling mot ett slags dubbel ”halvspråkighet” om inte det begreppet vore historiskt belastat och väckte felaktiga

14 Därmed vill jag inte säga att det engelska skriftspråket på det hela taget skulle vara bättre underhållet än det svenska. George Orwell klagade redan 1946 på att den genomsnittliga engelska författaren av sakprosa ”antingen har ett budskap som han inte kan formulera eller oavsiktligt säger något annat eller är närmast likgiltig för huruvida hans ord betyder något” (Orwell 1946, sv. övers. Poirier Martinsson 2017: 14–15, ändrad översättning). Orwell anbefalld dock engelska ord av anglosaxiskt ursprung och ogillade ord med latinska rötter: han tycks verkligen ha menat att ”språkets nationella värde ligger i vissa ljudförbindelser och vissa ordformer i och för sig” (se not 12).

associationer.¹⁵ Kanske kunde man i stället tala om risken för en utveckling mot ett slags pidginspråk på samhällsvetenskapens område, alltså ett språk utan modersmålstalare med begränsad, om än specialiserad, vokabulär och med enkel grammatik som bara reglerar det allra nödvändigaste. Med tanke på det jag inledningsvis sade om språket som själva förutsättningen för att göra distinktioner, bilda begrepp och teoretisera, säger det sig självt att ett sådant språk inte skulle räcka så långt i samhällsvetenskapliga sammanhang.

Om man som skrivande samhällsvetare aldrig får höra att det finns anledning att arbeta med språket (svenskan eller engelskan), om det inte finns några incitament för det, om man inte får verktygen för det, om man inte hinner på grund av många andra åtaganden – då är en sådan utveckling kanske inte så avlägsen. Man bör inte utgå från att den enskilde forskarens samvetsgrannhet och vilja att försaka allt för skrivandets skull utgör ett tillräckligt skydd mot delförlust av den svenska samhällsvetenskapliga domänen eller en tillräcklig garant för fullständig erövring av den engelska.

Det behöver inte bli på det sättet. Man kunde likaväl tänka sig en situation där engelskan och svenskan berikade varandra i den enskildes skrivande. Det skulle förutsätta ett aktivt arbete med det språkliga hantverket. Ett sådant arbete, som inte premieras i dagens akademiska miljöer, skulle bygga på insikten om att det inte föreligger något ett-till-ett-förhållande mellan språken, varken mellan de olika engelska och svenska fackspråken eller mellan det engelska och svenska allmänspråket. Med risk för att säga något som är självklart för de flesta av läsarna, kan en grundregel för all översättningsverksamhet vara vägledande även för den som skriver: att översätta är inte att byta ut enskilda ord mot andra enskilda ord, utan att överflytta ett helt meningssammanhang från en språklig och kulturell miljö till en annan. Att skriva svensk- eller engelskspråkig samhällsvetenskap skulle på motsvarande sätt inte vara att med hjälp av direktöversatta termer eller med halvgrumliga begrepp om hur det ska låta på engelska diskutera den litteratur som man förhåller sig till i sin forskning, utan att klarspråkligt förmedla den i målkulturens sammanhang med blick för sociala och kulturella variationer inom det studerade området.

På tal om svenskspråkig samhällsvetenskap kan jag exemplifiera med ett område som är helt genomsyrat av engelskan, nämligen management och HR (*human resources*). I litteraturen talas ständigt om sådant som *talent management*, *people analytics* och *branding*. Jag menar givetvis inte att den samhällsvetenskapliga forskare som intresserar sig för management- och HR-litteraturen helt borde undvika de engelska termerna – det vore ett orimligt och språkpuristiskt krav. Men jag menar att forskaren bör förhålla sig till dem genom att göra

15 Begreppet förknippas med den numera övergivna teorin om att många förmodat tvåspråkiga individer inte behärskar vare sig första- eller andraspråket ordentligt. Språkvetaren Nils-Erik Hansegård, som myntade begreppet, talade om "ett halvt behärskande av svenskan och ett halvt behärskande av modersmålet" apropå samer och tornedalingar (Hansegård 1968: 128).

klart vad de faktiskt kan betyda i ett svenskt arbetslivssammanhang – ’betyda’ i den dubbla betydelsen ”ha som sitt tankemässiga innehåll” och ”vara uttryck för”. Han eller hon bör också vara bekant med de svenska termer och begrepp som användes på området före 1980-talet. Frederick Winslow Taylors begrepp om *scientific management* översattes för över hundra år sedan med ’rationell arbetsledning’ (Taylor 1911, sv. övers. Wetterlund 1913) – en översättning som man kan behålla eller förkasta, men om man förkastar den bör man förklara varför (där ett skäl vore att det som åsyftas ofta är ’rationell företagsledning’). Och man bör känna till att det svenska personalarbetets pionjärer kallades fabriksstyrar, senare personalkonsulenter, och att de verkade i en miljö som präglades av de livaktiga folkrörelserna på ett annat sätt än i USA (se vidare Örestig Kling 2024). Även om *management* och *human resources* har rotat sig som svenska begrepp, har verksamheterna en svensk historia som kan göra deras sociala och kulturella innebörd annorlunda än i andra länder.

Ett sista exempel. Det finns som bekant ett tvärvetenskapligt forskningsområde som kallas *resilience research*. Här intresserar man sig för olika typer av yttre påfrestningar och den inre förmågan att stå emot dem; det kan handla om ekologisk, ekonomisk, social, organisatorisk eller psykisk resiliens. Som forskare vill man naturligtvis markera sin anslutning till det övergripande forskningsfältet genom att använda samlingsbeteckningen ’resiliensforskning’; termen är helt inarbetad i fackspråket och snart även i allmänspråket. Fortfarande gäller dock att det svenska ordet inte väcker några associationer om man inte har hört det förut, och i diskussionen av olika typer av resiliens kan det vara lämpligt att använda svenska uttryck som vore träffande i betydelsen självförklarande: motståndskraft, återhämtningsförmåga, eftergivlighet, förmåga att uthärda och gå stärkt ur kriser och så vidare – särskilt om man vänder sig till en bredare allmänhet.¹⁶ Efter vad jag kan bedöma gör man redan detta i ganska stor utsträckning.

Det handlar alltså om att faktiskt arbeta med språket utifrån insikten om att genomtänkta och pregnanta formuleringar ökar inte bara framställningens utan också tankens klarhet. Om man gick in för ett sådant arbete skulle den svenska som är samhällsvetarens arbetsredskap inte bara kunna användas utan också utvecklas, precis som lagstiftaren ville för femton år sedan när språklagen antogs.

Det finns ingen anledning – strängt taget ingen laglig möjlighet – att avskaffa svenskan som forskningsspråk, och det finns ju ingen som helst utsikt att avskaffa engelskan bland svenska samhällsvetare även om någon skulle vilja det. Men det finns all anledning att uppmärksamma det språkliga hantverket,

16 Det engelska ordet *resilience* i betydelsen ’elasticitet’ är belagt sedan tidigt 1800-tal och fick den överförda betydelsen ’återhämtningsförmåga’ redan i mitten av samma sekel (OED, uppslagsord ”resilience”). Det svenska ordet ’resiliens’ är belagt sedan 1950, men då bara i den medicinska betydelsen ’eftergivlighet hos en vävnad’ (SAOB, uppslagsord ”resiliens”).

lämpligen redan på grundnivå och i forskarutbildningen så att en del av det ”sätter sig i fingrarna”. Man kan inte förvänta sig att en fungerande parallellspråkighet ska uppstå spontant utan några aktiva insatser från universitetens och högskolornas sida.¹⁷ Mycket vore vunnet inte bara för det svenska och engelska forskningsspråket utan över huvud taget för den samhällsvetenskap som bedrivs vid svenska lärosäten om forskare, lärare och studenter bereddes tillfälle att faktiskt språkarbeta.

Språket är inte ett utanverk som man kan putsa på i mån av tid, utan en integrerande del av all framställning. Utanför den direkta undervisningssituationen finns det inga utomskriftliga sätt att förmedla forskningens rön. Man kan inte åskådliggöra dem i bild, gestikulera eller besvärja fram dem; man måste skriva. Resultatet av forskarens mödor är varken mer eller mindre än det som faktiskt står på bok- eller artikelsidan.

Litteraturförteckning

- Asplund, Johan, 2002. *Avhandlingens språkdräkt*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Balibar, Étienne, & Sandra Laugier, 2004. "Agency", i Barbara Cassin (red.), *Vocabulaire européen des philosophies. Le dictionnaire des intraduisibles*. Paris: Seuil. Engelsk översättning Steven Randall m.fl, 2014. "Agency", i Barbara Cassin (red.), *Dictionary of Untranslatables. A Philosophical Lexicon*. Princeton: Princeton University Press.
- Billig, Michael, 2013. *Learn to Write Badly. How to Succeed in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Björkman, Anders Q., 2018. "Would you prefer this text in English?", *Svenska Dagbladet* den 15 maj.
- Borges, Jorge Luis, 1952. "El idioma analítico de John Wilkins", *Otras inquietudes*. Buenos Aires: Emece. Svensk översättning Anders Cullhed & Andreas Gedin, 2019. "John Wilkins analytiska språk", *Borges II: 1945-1970*. Stockholm: Bokförlaget Tranan.
- Foucault, Michel, 1994 [1978]. "La gouvernementalité", *Dits et écrits*, band 3. Paris: Gallimard. Svensk översättning Kim West, 2010. "Föreläsning 1 februari 1978", *Säkerhet, territorium, befolkning: Collège de France 1977-1978*. Stockholm: Tankekraft.
- Hansegård, Nils-Erik, 1968. *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* Stockholm: Aldus/Bonnier.
- Henrekson, Magnus, 2024. "Hotet mot svenskan som akademiskt språk", *Kvartal* den 2 januari.
- Hämäläinen, Nora, 2023. "Akademisk frihet: några reflektioner kring möjliga förhinder", *Fronesis* nr 78-79, s. 144-165.
- Jonsson, Carl Johan, 1921. *Några minnen och erinringar från Riksdagsmännens resa genom norra Sverige år 1921*. Värnamo: K. Gustafssons tryckeri.

17 Parallelspråkighet, alltså samtidig användning av flera språk inom ett eller flera områden, ingår som en del i flera svenska universitets språkpolicy, bland annat de i Lund, Stockholm och Uppsala.

- Joubert, Joseph, 1838. *Recueil des pensées de M. Joubert*. Paris: Le Normand. Svensk översättning i urval Eva Alexandersson, 1969. *Tankar om böcker och författare*. Uppsala: Lundequistska.
- Junger, Sebastian, 1997. *The Perfect Storm*. New York: Norton & Company. Svensk översättning Jan Järnebrand, 1999. *Den perfekta stormen*. Stockholm: Forum.
- Kulturdepartementet, 2009. Språklag (2009:600).
- Kärnell, Karl-Åke, 1962. *Strindbergs bildspråk. En studie i prosastil*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe, 1985. *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso. Svensk översättning Carl-Michael Edenberg, 2008. *Hegemonin och den socialistiska strategin*. Göteborg: Glänta.
- Lagercrantz, Olof, 1979. *August Strindberg*. Stockholm: Wallström & Widstrand.
- Lagercrantz, Olof, 1985. *Om konsten att läsa och skriva*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lakoff, George & Mark Johnson, 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Malmström, Hans & Diane Pecorari, 2022. *Språkval och internationalisering. Svenskans och engelskans roll inom forskning och högre utbildning*, Rapporter från Språkrådet 19. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen.
- Melin, Lars, 2012. *Polletten som trillade ner. Metaforer – hur förstår vi dem?* Stockholm: Norstedts.
- Mill, John Stuart, 1873. *Autobiography*. London: Longmans, Green, Reader, & Dyer. Svensk översättning Alf Ahlberg, 1925. *Mitt liv*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Mills, C. Wright, 1959. *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press. Svensk översättning Ulla Bergryd, 1985. *Den sociologiska visionen*. Lund: Arkiv.
- Mouffe, Chantal, 2013. *Agonistics. Thinking the World Politically*. London: Verso 2013. Svensk översättning Henrik Gundenäs, 2016. *Agonistik. Texter om att tänka världen politiskt*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Möller, Daniel (red.), 2019. *Tre sekler av svenska pekoral. Från Sveno Brynolphi Dalius till Bror Oskar Snygg*. Stockholm: Ruin.
- Norberg, Johan, 2009. *En perfekt storm. Hur staten, kapitalet och du och jag sänkte världsekonomin*. Stocksund: Hydra.
- OED, *Oxford English Dictionary*, nätupplagan.
- Orwell, George, 1946. "Politics and the English Language", *Horizon* volym 13, nr 76, s. 252–265. Svensk översättning Roland Poirier Martinsson, 2017. "Politik och det engelska språket", *Politik och det engelska språket & Därför skriver jag*. Stockholm: Timbro.
- Roos, Katarina, 2023. "Statsvetenskapliga avhandlingar 2010–2022. Vad hände med monografi på svenska?", *Statsvetenskaplig tidskrift* nr 4, s. 1205–1209.
- SAOB, *Svenska Akademiens ordbok*, nätupplagan.
- Swedberg, Richard, 2014. *The Art of Social Theory*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Taylor, Frederick Winslow, 1911. *The Principles of Scientific Management*. New York: Harper & Brother. Svensk översättning K. G. Wetterlund, 1913. *Rationell arbetsledning: Taylor-systemet*. Stockholm: Sveriges industriförbund.
- Tegnér, Esaias d. y., 1880. *Språkets makt öfver tanken*. Stockholm: Samson & Wallin.

- Thackeray, William Makepeace, 1848. *Vanity Fair. A Novel Without a Hero*. London: Bradbury and Evans. Svensk översättning N. L. Bolin, 1849. *Fåfångans marknad. Skildringar ur livet*, två band. Stockholm: Bonniers. Svensk översättning C. J. Backman, 1873. *Verldsmarknaden. En roman utan någon hjälte*, tre band. Stockholm: Ivar Hæggströms boktryckeri. Svensk översättning Dagmar Sommarström, 1917. *Fåfångans marknad. En roman utan hjälte*, två band. Uppsala: Lindblad.
- Wellander, Erik, 1939. *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård*. Stockholm: Norstedts.
- Wessén, Elias, 1970. *Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden*, tredje upplagan. Stockholm: Norstedts.
- Örestig Kling, Johan, 2024. "Varför hatar alla HR?", *Fronesis* nr 80–81.

Uppsatser

Hur bör vi reglera självständiga centralbanker?

Riksbanken och den penningpolitiska verktygslådan

Fredrik N G Andersson

How should we regulate independent central banks? The Riksbank and its monetary policy toolkit

Within what boundaries are independent central banks allowed to operate? This question is seldom discussed but has gained prominence due to the changes in monetary policy since the 2008/09 financial crisis. Notably, the Swedish central bank, the Riksbank, along with other central banks, has expanded its monetary policy toolkit to include so-called quantitative easing—primarily the purchase of securities, mainly bonds. Originally conceived as crisis instruments, these balance sheet measures have increasingly been embraced as monetary policy tools for stabilizing both the economic cycle and inflation. A growing body of literature suggests that these measures carry numerous adverse side-effects on the macroeconomy, and risk extending monetary policy beyond the original constraints set when the Riksbank gained independence in the 1990s. This article problematizes this evolution and raises the question of whether the monetary policy framework needs to be updated to limit the discretionary space of an independent Riksbank. The article concludes with a discussion on what potential reforms to this framework might entail.

Inledning

Att centralbanken skall vara självständig och inte direkt styras av regeringen eller den lagstiftande församlingen är något som idag sällan ifrågasätts. På goda grunder. Länder med oberoende centralbanker har genom historien haft lägre inflation och en mer stabil makroekonomisk utveckling. En fråga som

Fredrik N G Andersson är verksam vid Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet.
E-post: fredrik_n_g.andersson@nek.lu.se

dock bör diskuteras är vilken handlingsfrihet en självständig centralbank bör ha. Idag regleras penningpolitiken i huvudsak genom ett prisstabilitetsmål. Centralbanken har mer eller mindre fria händer när det kommer till att utforma penningpolitiken och fritt välja verktyg för att nå målet så länge som de uppfyller sitt uppdrag. Sedan 2010-talet har detta resulterat i att centralbankerna har utökat sin verktygslåda med vad som ofta går under namnet okonventionella penningpolitiska verktyg.¹ Här ingår bland annat balansräkningsåtgärder (*kvantitativa lättnader*) som går ut på att centralbanken köper och säljer värdepapper på de finansiella andrahandsmarknaderna.

Frågor kring verktygslådan kan förefalla triviala. Om centralbanken använder sitt traditionella verktyg, styrräntan, eller balansräkningsåtgärder spelar väl ingen större roll? Så är inte fallet. Till exempel har Europeiska Centralbankens (ECB:s) obligationsköp utmanats både i EU-domstolen och den tyska författningsdomstolen (Bobic & Dawson 2020). I maj 2020 fann författningsdomstolen att ECB inte hade i tillräcklig utsträckning analyserat och motiverat storleken på sina värdepappersköp och därmed brutit mot proportionalitetsprincipen i artikel 5.1 i Fördraget om Europeiska unionen (Feld & Wieland 2021). Det fanns enligt författningsdomstolen en risk att ECB agerade utanför sitt mandat och därigenom kommit att påverka politikområden som tillhör medlemsstaterna. Först efter att ECB och den tyska Bundesbank agerat och lovat att ”*continuously assess the effectiveness and efficiency of the monetary policy measures, their transmission channels and their benefits and costs*” (ECB 2020) godkände författningsdomstolen att värdepappersköpen fortsatte. Även om EU-domstolen och den tyska författningsdomstolen till sist fann att köpen var inom ramarna för vad ECB får lov att göra, är balansräkningsåtgärderna kontroversiella och ligger i en gråzon i förhållande till lagstiftarens ursprungliga intentioner. En liknande diskussion kan föras i Sverige om de värdepappersköp som Riksbanken inledde 2015 (se Andersson m.fl. 2016; Riksrevisionen 2023).

Vad den tyska författningsdomstolen pekade på var centralbankernas bristande konsekvensanalys av hur balansräkningsåtgärder påverkar samhällsekonomin på kort och lång sikt innan de påbörjade sina värdepappersköp. En anledning till detta var avsaknaden av forskning på områden. En annan anledning var begränsningar i de modeller som centralbankerna använder sig av för att studera penningpolitikens påverkan på samhällsekonomin; dessa var inte lämpade att studera värdepappersköpens fullständiga samhällseffekter. Den förre Riksbankschefen Stefan Ingves uttryckte det hela mycket väl när han kallade Riksbankens värdepappersköp för ”*ett samhällsexperiment vi aldrig gjort tidigare*” (*Dagens Industri* 2017). Under senare år har forskningen om balansräkningsåtgärder pekat på flera negativa sidoeffekter av centralbankernas

1 Det finns historiska exempel då centralbanken köpt värdepapper även tidigare. Under den tidiga inflationsmålseran var detta dock ovanligt före finanskrisen.

värdepappersköp, som måste ställas i relation till de eventuellt positiva effekterna.²

Omfattningen på värdepappersköpen, den bristande konsekvensanalysen samt de många negativa effekterna av köpen väcker frågor kring vilka frihetsgrader självständiga centralbanker bör ha i att utforma och experimentera med nya verktyg. Penningpolitik är ingen exakt vetenskap utan är full av subjektiva bedömningar och val. Här ingår hur det lagstadgade prisstabilitetsmålet skall tolkas i praktiken, hur inflationen skall mötas, vilka modeller som skall ligga till grund för penningpolitiken, vilka effekter av penningpolitiken som centralbanken skall ta hänsyn till och vilka de kan bortse från. Att överlåta penningpolitiken till en självständig centralbank är alltså inte helt oproblematiskt ur ett demokratiskt perspektiv. När Riksbanken blev självständig på 1990-talet utgick lagstiftaren från att penningpolitiken främst implementerades genom centralbankens korta styrränta och dess kommunikation med allmänheten. Därmed var penningpolitikens möjlighet att påverka ekonomin begränsad. Med balansräkningsåtgärder har centralbankens inflytande över ekonomin ökat. Centralbankens subjektiva bedömningar och val spelar därmed en större roll.

Syftet med denna artikel är att diskutera och problematisera centralbankernas självständighet genom att ställa frågan om det penningpolitiska ramverket måste uppdateras för att förhindra att centralbankens inflytande över ekonomin blir för stort. Artikeln tar sin utgångspunkt i senare års balansräkningsåtgärder, men frågan är större än så. Ingves (2021) till exempel lyfte i ett anförande i Nationalekonomiska föreningen behovet av ytterligare penningpolitiska verktyg för att möta de nya globala utmaningar Riksbanken möter. Frågan kring huruvida och i så fall hur, centralbankens verktygslåda bör regleras är en ytterst aktuell fråga.

Artikeln inleds med en diskussion om bakgrunden till dagens penningpolitiska ramverk i Sverige och euroområdet samt vilka antaganden som inflationsmålet och centralbankens oberoende vilar på. Därefter följer en beskrivning av balansräkningsåtgärderna samt deras ekonomiska och politiska konsekvenser. Därefter följer en diskussion om olika möjliga reformer för att motverka att centralbankerna får för stort inflytande över ekonomin. Artikeln fokuserar på Sverige, men omfattar även den internationella utvecklingen som Riksbanken är en del av.

2 Hur balansräkningsåtgärderna påverkar ekonomin behandlas i avsnitt tre.

Det penningpolitiska ramverket

PENNINGPOLITIKEN I TEORIN

Det finns både skillnader och likheter mellan penning- och finanspolitiken. En likhet är att båda kan användas för att stabilisera konjunkturen och inflationen. Idag är det penningpolitiken som har huvudansvaret för stabiliseringspolitiken. Att det har blivit så har främst historiska förklaringar. Fram till 1990-talet var det nämligen precis tvärtom – finanspolitiken hade huvudansvaret medan penningpolitiken var bakbunden av den då fasta växelkursen. Under en längre tid fungerade det gamla systemet relativt väl. I samband med oljeprischockerna under 1970-talet kom stabiliseringspolitiken dock att bli för expansiv vilket resulterade i hög inflation, låg tillväxt och återkommande devalveringskriser (se Andersson 2023a). Stabiliseringspolitiken lades då om. Den fasta växelkursen övergavs och centralbanken fick ett inflationsmål och huvudansvaret för stabiliseringspolitiken d v s det system vi har idag.

Denna reform av stabiliseringspolitiken hade starkt stöd i den nationalekonomiska forskningen från den tiden. Bland annat visade Rogoff (1985), Alesina (1988) och Grilli m.fl. (1991) både teoretiskt och empiriskt att självständiga centralbanker är bättre lämpade att bedriva en långsiktigt hållbar stabiliseringspolitik jämfört med folkvalda politiker.³ En självständig centralbank har inte samma incitament som folkvalda politiker att stimulera ekonomin inför ett stundande val utan kan fokusera på den långa sikten. Oberoendet från regeringen och den lagstiftande församlingen underlättar även professionaliseringen av centralbanken, vilket förankrar penningpolitiken i den nationalekonomiska forskningen. Dessa två potentiella vinster räcker dock inte för att motivera självständiga centralbanker. Självständigheten vilar även på antagandet om pengars långsiktiga neutralitet.

Centralbankernas inflytande över ekonomin kommer ytterst från dess direkta eller indirekta inflytande över penningmängden – det vill säga mängden betalningsmedel i ekonomin. Enligt neutralitetsantagandet har penningmängden ingen långsiktig påverkan på reella variabler så som tillväxten eller arbetslösheten. Enbart prisnivån påverkas på lång sikt av penningpolitiken.⁴ Med enbart en variabel står penningpolitiken inte inför några svåra målkonflikter utan kan koncentrera sig på en uppgift. Därmed kan politiken delegera ansvaret för denna uppgift till en självständig centralbank. På kort sikt är det dock annorlunda och penningpolitiken har en bredare påverkan på ekonomin, något som är centralt för diskussionen i denna artikel och de sidoeffekter som

3 Andra forskare har nyanserat bilden något och hävdar att det finns andra faktorer som var minst lika viktiga som centralbankens oberoende (se till exempel Posen, 1993; Campillo och Miron, 1997).

4 Det går att ifrågasätta neutralitetsantagandet. Bland annat visar forskningen att när penningpolitiken bidrar till en kris kan detta få långsiktiga ekonomiska och politiska effekter (Eichengreen 2019; Borio 2016; Andersson 2016).

har uppstått genom centralbankernas balansräkningsåtgärder. Om vi temporärt bortser från detta, och accepterar antagandet om att penningpolitiken enbart kan påverka prisnivån på lång sikt finns det inget demokratiskt problem att överlåta implementeringen till en oberoende myndighet, åtminstone så länge själva målet för penningpolitiken bestäms av regeringen och/eller den lagstiftande församlingen (Friedman 1962). Här skiljer sig penningpolitiken från finanspolitiken som har tillgång till både fler verktyg och en bredare påverkan på ekonomin, både på kort och lång sikt. Finanspolitiken kan inte på samma sätt delegeras till en oberoende myndighet så som penningpolitiken.

PENNINGPOLITIK I PRAKTIKEN: SVERIGES RIKSBANK OCH DEN EUROPEISKA CENTRALBANKEN

Penningpolitiken i Sverige och i euroområdet vilar på en liknande teoretisk och juridisk grund och har därmed många likheter. Riksbanken och ECB är politiskt oberoende och de har båda ett lagstadgat prisstabilitetsmål. ECB skall utöver stabila priser bidra till full sysselsättning och hög tillväxt, så länge detta inte äventyrar prisstabiliteten (EU 1993, Kapitel 2, Artikel 105). ECB får alltså ta hänsyn till penningpolitikens kortsiktiga effekter på den reala ekonomin så länge de inte äventyrar den långsiktiga prisstabiliteten. Riksbankslagen från 1999 innehöll inga sådana direkta mål för Riksbanken.⁵ I praktiken har dock Riksbanken tagit hänsyn till penningpolitikens påverkan på tillväxt och arbetslöshet på kort sikt. Sedan januari 2023 gäller en ny riksbankslag. Prisstabilitetsmålet har formulerats som ”*varaktigt låg och stabil inflation (prisstabilitetsmålet)*”. Därtill har ett realekonomiskt mål tillkommit: ”[u]tan att åsidosätta prisstabilitetsmålet ska Riksbanken dessutom bidra till en balanserad utveckling av produktion och sysselsättning (realekonomiska hänsyn)” (Prop. 2021/22:41). I denna artikel kommer jag i huvudsak utgå från 1999 års riksbankslag eftersom det var den lag som gällde under den period som diskuteras. I den avslutande diskussionen återkommer jag till några av de förändringar som den nya lagen innebär.

Prisstabilitet, eller ett ”*fast penningvärde*”, är vaga formuleringar. Hur prisnivån (eller inflationen) skall mätas, liksom nivån på ett eventuellt inflationsmål samt över vilken tidshorisont målet skall uppnås har överlåtit till Riksbanken och ECB att på egen hand bestämma. Förarbetena till Riksbankslagen från 1999 anger följande motivering till denna handlingsfrihet: ”*det är inte lämpligt att i lag fastställa en särskild nivå för tillåten prisökningstakt eller att ange storleken på ett eventuellt toleransintervall. En sådan precisering skulle bli alltför inflexibel och innebära att Riksbanken inte ges tillräckligt utrymme att anpassa målet till nya omständigheter*” (Prop. 1997/98:40, s. 52). Förarbetena ger alltså Riksbanken rätten att anpassa målet till nya omständigheter om

5 Som andra mål för Riksbanken angav lagen att ”*främja ett säkert och effektivt betalningsväsende*”.

ett alltför snävt fokus på prisstabilitet skulle skapa oreda någon annanstans i ekonomin. Syftet med prisstabilitet var inte att stabilisera inflationen runt en specifik siffra utan att genom prisstabilitet möjliggöra en bättre realekonomisk utveckling. Så här stod det i propositionen (1997/98:40, s. 36): *”prisstabilitet är ett välfärds mål i den meningen att en hög och instabil prisökningstakt, inflation, försämrar förutsättningarna för ekonomisk tillväxt”*. I de fall den makroekonomiska stabiliteten var hotad av ett allt för snävt fokus på inflationen fick Riksbanken alltså lov att ändra på målet. I och med den nya riksbankslagen 2023 har denna frihet begränsats något. Nu måste Riksdagen godkänna förändringar i utformningen av inflationsmålet.

Hur prinsnivån skall mätas samt storleken på inflationsmålet avgörs av Riksbanken och ECB på egen hand. Från ett teoretiskt perspektiv går det att argumentera för att prinsnivån i en ekonomi utgörs av ett ”genomsnitt” av alla priser. Eller som Fisher (1911) uttryckte det, priser på allt som går att köpa för pengar. Ett allomfattande prisindex finns inte utan inflationen mäts ofta med hjälp av ett konsumentprisindex. Som framgår av namnet innehåller indexet priser över vanliga varor och tjänster som hushåll konsumerar, men exkluderar andra priser så som tillgångspriser. Det finns goda argument för att mäta inflationen med hjälp av ett konsumentprisindex. Indexet är brett och innehåller många priser och konsumenter utgör en stor och viktigt grupp i samhället. Konstruktionen av indexet har en gedigen teoretisk grund och tas fram med hjälp av beprövade metoder. Svagheten är att indexet inte ger en fullständig bild av prinsnivåns utveckling när många priser exkluderas. Runt millennieskiftet fanns en akademisk diskussion kring huruvida centralbankerna skulle ta hänsyn till tillgångspriser (asset prices) så som aktiepriser eller fastighetspriser. Till exempel noterade Goodhart (2001) att *”[m]y dictionary (Longman) defines inflation as a fall in the value of money, not as a rise in the consumer price index. If I spend my money now on obtaining a claim on future housing services by buying a house, or on future dividends by buying an equity, and the price of that claim on housing services or on dividends goes up, why is that not just as much inflation as when the price of current goods and services rises?”*⁶

Upprepade försök att inkludera tillgångspriser på ett tillförlitligt sätt i centralbankens prisindex misslyckades, inte minst därför att tillgångspriser är relativt volatila på kort sikt, vilket gör inflationsmätningar som innehåller tillgångspriser svårtolkade. Dessutom bör tillgångspriser på lång sikt stiga i takt med den ekonomiska tillväxten, något som till exempel konsumentpriser inte gör, vilket innebär svårigheter att kombinera tillgångspriser med konsumentpriser i samma prisindex. Med andra ord, det finns både praktiska och teoretiska skäl till att centralbanker har valt att utgå från ett konsumentprisindex för

6 Detta är ingen ny diskussion utan går tillbaka till bland annat Fischer (1911) och Alchian & Klein (1973).

sina inflationsmätningar. Samtidigt ger konsumentprisindex inte en fullständig bild av den totala inflationen i ekonomi. Den tidigare centralbankschefen för Bank of Canada (2008–2013) och Bank of England (2013–2020), Mark Carney, gav uttryck för detta när han noterade att ett ursprungligen hälsosamt fokus på konsumentprisinflation efter 1970- och 1980-talens höga inflation med tiden blev en farlig distraktion när den ohållbara utvecklingen på tillgångsmarknaderna, som ledde fram till den globala finanskrisen 2008/09, ignorerades (Carney 2015).

I och med att Riksbankens oberoende lagfästes, så fick Riksdagen en utökad roll att övervaka och utvärdera Riksbankens arbete. Detta sker genom regelbundna utfrågningar av direktionen i Finansutskottet, samt med inbjudna externa granskare som utvärderar den förda penningpolitiken. I skrivande stund har fyra större utvärderingar genomförts med externa granskare; Giavazzi & Mishkin (2006), Goodhart & Rochet (2011), Goodfriend & King (2016) samt Klug & Honohan (2021). Även om rapporterna har presenterat flera goda insikter och kommit med konkreta förslag på hur penningpolitiken kan förbättras, finns det tydliga brister i själva uppföljningen av dem (Andersson & Jonung 2022b). Riksbanken har på egen hand kunnat bestämma vilka delar av rapporterna de går vidare med och vilka delar de ignorerar. Ansvarsutkrävandet av Riksbanken är i praktiken ytterst begränsat. En viktig anledning till detta är att Riksdagen har bristande resurser att på egen hand studera och utvärdera penningpolitiken. Självständigheten har i praktiken kommit med mycket långtgående maktbefogenheter och svag politisk övervakning och utvärdering. Jämförelsevis utsätts finanspolitiken för mycket hårdare granskning genom den årliga utvärdering som Finanspolitiska rådet genomför.

Precis som i Sverige sker i EU en parlamentarisk övervakning och uppföljning av ECB:s arbete, i detta fallet genom EU-parlamentet. Detta sker i huvudsak i samband med att ECB presenterar sin årsrapport. Externa utvärderingar vart femte eller tionde år har inte genomförts. EU-parlamentets uppföljning är alltså något mindre rigorös jämfört med Riksdagens övervakning av Riksbanken. Brister i övervakningen av ECB har påtalats av bland annat Grünwald och Klooster (2023) – inte minst i relation till hur penningpolitiken utökade sin verktygslåda med balansräkningsåtgärder.

Nya penningpolitiska verktyg: balansräkningsåtgärder

Penningpolitiken är i huvudsak reglerad genom målen för penningpolitiken. Verktygslådan är i stort oreglerad bortsett från att Riksbanken och ECB inte får lov att direkt finansiera ett offentligt budgetunderskott genom att köpa statsobligationer från staten. Däremot får de lov att köpa statsobligationer på andrahandsmarknaden från andra aktörer så som affärsbankerna. När

Riksbanken och ECB blev självständiga på 1990-talet agerade penningpolitiken i huvudsak genom den korta styrräntan samt sin kommunikation med allmänheten. Även om verktygslådan inte direkt reglerades fanns det en tanke om att det var genom dessa två verktyg som centralbanken i huvudsak agerade. Sedan finanskrisen 2008/09 har centralbankerna dock på egen hand utökat den penningpolitiska verktygslådan med nya kraftfulla instrument. Här ingår balansräkningsåtgärderna då centralbanken köper och säljer värdepapper på de finansiella andrahandsmarknaderna. Främst handlar det om stats-, kommun-, företags-, och bostadsobligationer.

Ofta beskrivs balansräkningsåtgärder som ett alternativ till styrränta i en lågräntemiljö där det är svårt att sänka styrräntan ytterligare (Rogoff 2019). Genom att köpa värdepapper kan centralbanken göra penningpolitiken expansiv utan att behöva ändra styrräntan. Det finns dock centrala skillnader. Till exempel påverkar balansräkningsåtgärder ekonomin genom delvis andra kanaler än styrräntan. En annan viktig skillnad är att den naturliga gräns för hur expansiv penningpolitiken kan bli, som finns när centralbanken agerar genom styrräntan försvinner. Styrräntan kan inte bli hur låg som helst. Därmed finns det ett undre golv för hur expansiv penningpolitiken kan bli. Balansräkningsåtgärdernas storlek begränsas enbart av hur många värdepapper som finns tillgängliga för centralbankerna att köpa. Eftersom det finns gott om värdepapper och det alltid kan skapas nya, är denna begränsning mest av teoretisk natur. Centralbanken får alltså större möjlighet att påverka ekonomin både genom fler kanaler och på ett potentiellt mer kraftfullt sätt.

Låt oss se närmare på balansräkningsåtgärderna har påverkat ekonomin. Bank of Japan var först ut med att i modern tid köpa stora mängder värdepapper i början av 2000-talet. Japans ekonomi befann sig då i en utdragen kris med låg tillväxt. Under den globala finanskrisen 2008/09 följde först den amerikanska centralbanken Federal Reserve och därefter Bank of England efter och köpte värdepapper för att stabilisera det finansiella systemet och begränsa finanskrisens skadeverkningar på den reala ekonomin (Lyonnet & Werner 2012; Fawley & Neely 2013). I Europa avstod ECB och Riksbanken initialt från balansräkningsåtgärder.⁷ Det var först i samband med den europeiska skuldcrisen 2014/15 som ECB började köpa värdepapper i stor skala. Då befann sig euroområdet i ett nästan permanent kristillstånd. Sex år efter finanskrisen hade ekonomin ännu inte fullt ut återhämtat sig. Samtidigt var eurons överlevnad hotad av skuldcrisen i södra Europa. Precis som för Federal Reserve och Bank of England var balansräkningsåtgärderna ett krisverktyg.

Riksbanken följde ECB:s exempel och började köpa värdepapper under våren 2015, trots att svensk ekonomi var på väg in i en högkonjunktur (Andersson & Jonung 2020a). Tillväxten låg över det historiska genomsnittet och

7 För en diskussion om Riksbankens agerande under finanskrisen, se Molin (2010).

arbetsmarknaden var stark. Enbart den uppmätta konsumentprisinflationen låg något under inflationsmålet på två procent, vilket för Riksbanken var tillräckligt starkt motiv för att stimulera ekonomin med balansräkningsåtgärder. Riksbanken blev något av en pionjär när det kom till att introducera värdepappersköp, inte som ett krisverktyg utan som ett penningpolitiskt verktyg i normalt fungerande ekonomi för att försöka påverka inflationstakten. Centralbanker i andra små välutvecklade ekonomier som likt den svenska var relativt stark avstod vid den här tidpunkten från balansräkningsåtgärder (Andersson m.fl. 2022).⁸ Riksbankens värdepappersköp var alltså inte oundvikliga.⁹

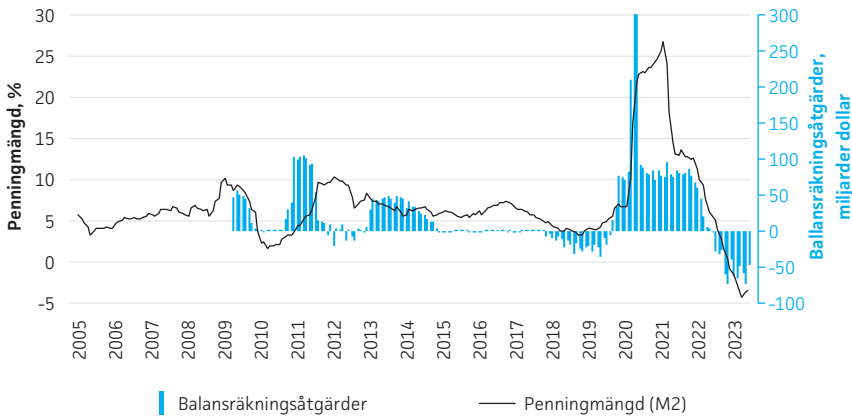
Skillnaden mellan balansräkningsåtgärder som ett krisverktyg och som ett penningpolitiskt verktyg i en normalt fungerande ekonomi är centralt för att förstå hur åtgärderna påverkar samhällsekonomin. För att illustrera denna skillnad återges hur balansräkningsåtgärderna och penningmängden samvarierar i USA (figur 1), euroområdet (figur 2) och Sverige (figur 3). Penningmängden mäts med det breda penningmängdsmåttet som innehåller mängden kontanter samt de medel som finns på hushållen och företagens bankkonto.¹⁰ Eftersom penningpolitiken påverkar ekonomin på många olika sätt, är det svårt att direkt mäta hur expansiv eller återhållsam den samlade penningpolitiken är. Vidare beror detta på tillståndet i ekonomin. En ränta på säg fem procent eller en viss nivå på värdepappersköpen kan både vara expansiv och åtstramande beroende på konjunkturläget. Penningmängden är en, om än imperfekt, indikator som ger en samlad bild av penningpolitiken. Ju snabbare ökning i mängden pengar, desto mer expansiv har penningpolitiken totalt sett varit i relation till konjunktturen och hur väl banksektorn fungerar.

I en normalt fungerande ekonomi med god tillväxt och en inflation på runt två procent växer penningmängden i genomsnitt med runt fem procent. Ibland något snabbare och ibland något långsammare. Vid en kris, inte minst vid en finanskris, faller tillväxten i mängden pengar vilket minskar köpkraften i ekonomin, något som i sin tur slår mot den reala ekonomin. Till exempel föll penningmängdstillväxten snabbt under finanskrisen 2008/09. Balansräkningsåtgärderna (de gula staplarna) i USA var ett sätt att motverka detta, se figur 1. Åtgärderna bidrog till att penningmängden kunde börja växa normalt igen, vilket underlättade för ekonomin att återhämta sig. De stora värdepappersköpen stimulerade alltså enbart en återgång till en mer normal utveckling av penningmängden.

8 Här ingår länder som Norge, Australien, Kanada och Nya Zealand.

9 Ett återkommande försvar för Riksbankens värdepappersköp under högkonjunktoren 2015–19 är att det var ofrånkomligt givet det låga internationella ränteläget. Erfarenheterna från andra små ekonomier visar att så var inte fallet.

10 M2 för USA och M3 för euroområdet och Sverige.

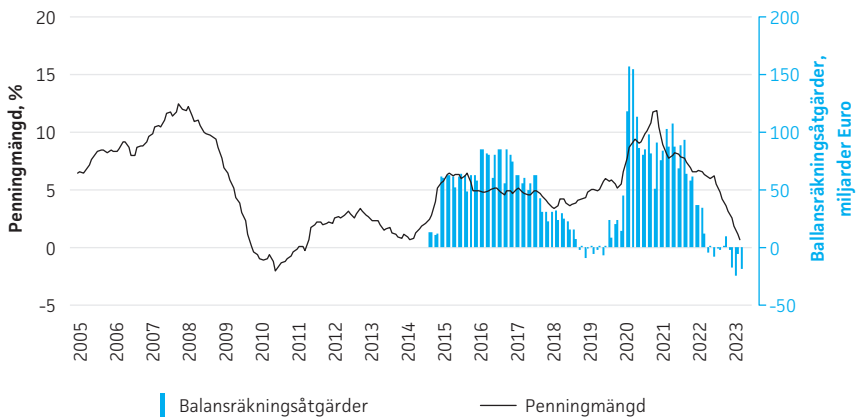
Källa: Federal Reserve Economic Data (FRED).

Figur 1. Penningmängden i USA samt Federal Reserves nettoköp av värdepapper

Eftersom euroområdet led av en djup kris samtidigt som ECB avstod från värdepappersköp under finanskrisen förblev penningmängdstillväxten låg fram till 2015 då ECB:s värdepappersköp kom i gång, se figur 2. Tillväxten var till och med negativ i början av 2010, vilket höll tillbaka återhämtningen i ekonomin (Andersson 2023b). Precis som i USA bidrog värdepappersköpen till en mer normal tillväxt i penningmängden. Sverige avviker från detta mönster. Välfungerande finansmarknader och en god konjunktur i kombination med Riksbankens värdepappersköp fick penningmängden att stiga snabbt långt över normala nivåer, se figur 3. Under flera år låg tillväxten en bra bit över fem procent. Först när Riksbankens nettoköp av värdepapper upphörde i slutet av 2017 föll tillväxttakten tillbaka till en långsiktigt mer hållbar nivå. Balansräkningsåtgärderna i en normalt fungerande ekonomi blir alltså mer stimulerande jämfört med liknande åtgärder i en krisekonomi.

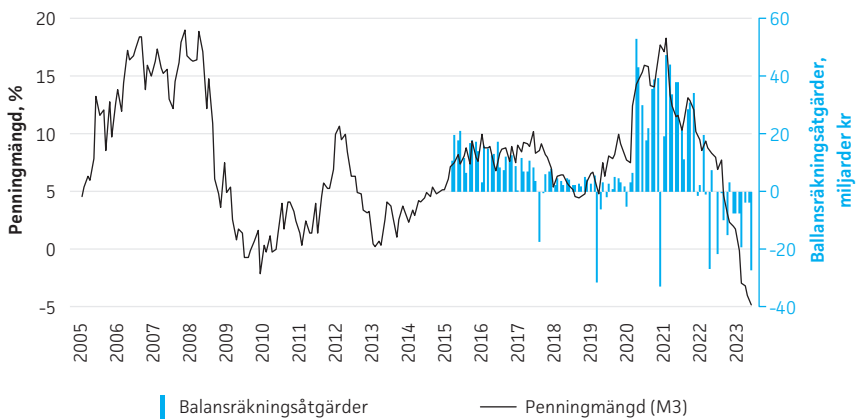
Under pandemin fungerade finansmarknaderna relativt väl bortsett från våren 2020. De mycket stora värdepappersköpen som alla centralbanker genomförde efter sommaren 2020 bidrog till en kraftig expansion av penningmängden; inte minste gällde detta i Sverige och USA, där penningmängden på två år ökade med mellan 30 och 40 procent. Denna kraftiga expansion av mängden pengar bidrog till den höga konsumentprisinfation som uppstått efter pandemin (Andersson 2023b; Seidl 2023).¹¹ Utvecklingen under pandemin speglar återigen hur expansiv penningpolitiken kan bli när centralbanken köper värdepapper i en ekonomi som fungerar relativt väl.

11 Även flaskhalsar i världshandel som uppstod under pandemin samt stigande energipriser i samband med kriget i Ukraina bidrog till inflationsutvecklingen. Hur mycket varje enskild komponent bidrar till inflationen är i skrivande stund, hösten 2023, för tidigt att avgöra.

Källa: ECB.

Figur 2. Penningmängden i euroområdet samt ECB:s nettoköp av värdepapper

Källa: Penningmängd (SCB), balansräkningsåtgärder (Riksbanken).

Figur 3. Penningmängden i Sverige samt Riksbankens nettoköp av värdepapper

De tre figurerna har alltså fyra tydliga budskap. För det första, balansräkningsåtgärder under en kris så som finanskrisen eller de inledande månaderna under pandemin kan vara ett viktigt verktyg för att motverka finansiell stress och se till att mängden pengar i omlopp inte minskar. För det andra, det krävs mycket omfattande köp för att uppnå önskad effekt. För det tredje, det är möjligt för centralbanken att köpa stora mängder värdepapper. Här finns ingen övre gräns som varit bindande. För det fjärde, det har visat sig relativt svårt att snabbt avveckla balansräkningsåtgärderna. Fram till 2023 fanns det få perioder då centralbankerna sålde av värdepapper. När Federal Reserve försökte minska sina innehav under 2013 reagerade finansmarknaderna så pass negativt, att

man avstod från ytterligare försäljning fram till 2017 (Avdjiev & Takats 2019; Chari m.fl. 2021). I euroområdet har ECB stött på patrull när de försökt sälja värdepapper under 2023. Kraftigt belånade sydeuropeiska länder riskerar att hamna i en ny skuldcris om ECB säljer sina värdepapper för fort (Buitter 2023). Med andra ord, att köpa värdepapper är enkelt. Att banta balansräkningen är svårare. Det skapar en potentiell asymmetri mellan expansiva och åtstramande åtgärder.

EKONOMISKA KONSEKVENSER AV BALANSRÄKNINGSÅTGÄRDER

Värdepappersköpen har alltså varit omfattande och fått ett genomslag i penningmängden. Hur påverkar då balansräkningsåtgärderna ekonomin? Detta är en omstridd fråga. En genomgång av Fabo m.fl. (2021) visar att studier gjorda av centralbanker tenderar att finna större positiva effekter på tillväxt och sysselsättning jämfört med studier gjorda av akademiker och som publicerats i vetenskapliga journaler. Av litteraturen att döma går det dock att dra följande generella slutsatser. Påverkan på tillväxt, arbetslöshet och konsumentpris-inflation beror på det allmänna tillståndet i ekonomin och hur väl det finansiella systemet fungerar (Karadi & Narkov 2021; Busetto mfl 2022). När det är kris är effekten relativt stor åtminstone vid de tillfällen då åtgärderna förhindrar en nedgång i penningmängden. När ekonomin fungerar relativt väl är effekterna små och snabbt avtagande. Haldane m.fl. (2016) och Yu (2016) fann till exempel att Federal Reserve och Bank of Englands åtgärder under finanskrisen 2008/09 bidrog till att ekonomin återhämtade sig snabbare än i euroområdet där ECB avstod från liknande åtgärder vid den tidpunkten. Dock var effekten som störst i början av värdepappersköpen och försvann därefter snabbt. House of Lords (2021) genomgång av Bank of Englands balansräkningsåtgärder under 2010-talet fann inga mätbara positiva effekter på tillväxt eller sysselsättning.

Om de realekonomiska effekterna troligen är små tyder forskningen på att de finansiella effekterna är desto större. När centralbanken köper värdepapper stiger tillgångspriser, räntor sjunker, risktagandet stiger och den privata skuldsättningen ökar (se till exempel Joyce m.fl. 2012 och Papandamou m.fl. 2020). Prissättningen på finansmarknaderna snedvrids och risken för att investerare fattar felaktiga investeringsbeslut ökar, vilket i längden kan leda till större finansiella förluster och i värsta fall en ny finanskris (Thornton 2015). Denna risk är särskilt stor när köpen pågår under en längre period och investerare, hushåll och företag vänjer sig vid låga räntor och inflaterade tillgångspriser (Karadi & Narkov 2021). Investerare blir lätt beroende av fortsatta penningpolitiska stimulanser. Eftersom balansräkningsåtgärdernas realekonomiska effekter är begränsade i en normalt fungerande ekonomi, finns det en överväldigande risk att centralbanken stimulerar ekonomin för mycket, vilket leder till signifikanta finansiella obalanser.

Eftersom svensk ekonomi inte genomgått något större kris är det svårt att belägga några positiva realekonomiska effekter av Riksbankens köp 2015–19.

Ekonomi var redan på väg in i en högkonjunktur när Riksbanken inledde sina värdepappersköp och uppgången i konsumentprisinflationen från 1 till 2 procent under åren 2015–18 skedde samtidigt som konjunkturen förbättrades i euroområdet och det europeiska inflationstrycket steg (Andersson 2021). Påverkan på tillgångsmarknaderna var desto större, speciellt på bostadsmarknaden, där fastighetspriserna steg och hushållens skulder nådde ständigt nya rekordnivåer så länge köpen pågick (Andersson 2017; Andersson & Jonung 2020a; Andersson 2021). Penningpolitiken är inte ensam ansvarig för denna utveckling, men stimulanserna var en viktig faktor. Under pandemin expanderade Riksbanken sina värdepappersköp till att inkludera privat utgivna värdepapper såväl som bostadsobligationer. Riksbanken stöttade bostadsmarknaden med drygt 400 miljarder kronor. Att bostadsutlåningen ökade och fastighetspriserna då steg kraftigt var föga förvånande (Andersson & Jonung 2020b).

Penningpolitiska studier är ofta begränsade till att studera effekten på konsumentprisinflationen, den reala ekonomin och de finansiella marknaderna.¹² Balansräkningsåtgärderna har dock större effekter än så som måste belysas. Det finns inte minst viktiga fördelningspolitiska och finanspolitiska aspekter att ta hänsyn till. Låt oss börja med fördelningspolitiken. Studier över balansräkningsåtgärdernas påverkan på inkomst- och förmögenhetsfördelningen ger en blandad bild (Colciago m.fl. 2019). Precis som för de realekonomiska effekterna ser det ut som det allmänna tillståndet är av betydelse. Balansräkningsåtgärder som motverkar en kris gynnar i huvudsak ekonomiskt svagare hushåll som tenderar att drabbas hårdast vid kriser. När balansräkningsåtgärder används som ett penningpolitiskt verktyg i en normalt fungerande ekonomi är det dock inte uppenbart att det är dessa hushåll som gynnas. Snarare tvärtom, det finns en allt större litteratur som pekar på att när balansräkningsåtgärderna inflaterar tillgångspriser, gynnar det i huvudsak hushåll med stora förmögenheter och/eller äldre hushåll som köpt sin bostad för många år sedan (Domanski m.fl. 2016; Evgenidis & Fasianos 2020; Luigi m.fl. 2023). Hushåll med få eller inga tillgångar, eller större delen av sin förmögenhet på bankkonton utan ränta, hör till förlorarna. Så även yngre hushåll som får svårare att ta sig in på bostadsmarknaden eller som måste ta stora lån i relation till sin inkomst för att ha möjlighet att köpa en bostad. Vidar betyder höga skulder i relation till inkomst ett stort risktagande om bostadspriserna skulle falla, räntorna skulle stiga eller om hushållet skulle drabbas av ett inkomstbortfall, något som många hushåll har fått uppleva i samband med ränteuppgången som inleddes 2022.

Värdepappersköpen i en relativt normalt fungerande ekonomi medför alltså en omfördelning av förmögenheter mellan olika grupper. Penningpolitiken för med andra ord med sig fördelningspolitiska konsekvenser. Hur förmögenheter

12 För en diskussion om kvantitativa lättnaders bredare inverkan på samhället, se till exempel Seglin (2020) samt House of Lords (2021) och referenser där i.

skall fördelas är en fråga för finanspolitiken och folkvalda politiker, inte Riksbanken och dess utnämnda direktion. En annan aspekt av fördelningspolitiken är de indirekta subventioner av privata företag och industrier, som balansräkningsåtgärderna ger upphov till. Dessa uppstår när centralbanken köper värdepapper, som är utgivna av privata företag till exempel bostads- eller företagsobligationer. Köp av värdepapper utgivna av privata aktörer, så som bostads- eller företagsobligationer, innebär att dessa företag och branscher kan låna till en lägre kostnad, vilket i praktiken innebär en finanspolitisk subvention. Rogoff (2016) kallar detta för ”*fiscal quantitative easing*” för att tydliggöra hur penningpolitiken agerar på finanspolitikens område.

De indirekta subventionerna av privata företag går ett steg längre när det kommer till affärsbankerna. När centralbanken köper värdepapper betalar de genom att sätta in pengar på affärsbankernas konton i centralbanken. Om centralbanken köpt värdepapper av någon annan aktör än affärsbankerna får dessa aktörer i sin tur pengar insatta på sina konton i sin respektive affärsbank.¹³ Oavsett vem centralbanken köper värdepapper av, så ökar affärsbankernas innehav hos centralbanken. När räntan är låg har detta innehav ingen större betydelse. Men, centralbanken betalar ränta på affärsbankernas innehav i centralbanken. Högre räntor betyder att affärsbankerna får alltmer i ränta på de pengar de fått av centralbanken. Detta är en ordning som naturligtvis gynnar affärsbankerna och dess aktieägare. En vidare effekt av de stigande räntorna är att centralbanken gör en värdeförlust på sitt innehav av värdepapper. När centralbanken köpte obligationerna betalade de ett högt pris för dem och när de säljer av sitt innehav sker det till ett lägre pris.

Centralbankerna gör stora förluster på sina värdepappersköp, något som hamnar på finanspolitikens, det vill säga skattebetalarnas, bord. Hur stora dessa förluster blir beror på framtida räntor och hur många värdepapper centralbanken säljer innan de löpt ut. Skattningar pekar dock på att den sammanlagda kostnaden för räntor till affärsbankerna och värdeförlusten kommer uppgå till tiotalmiljarder kronor.¹⁴ Penningpolitiken får alltså finanspolitiska konsekvenser.

Balansräkningsåtgärderna får även indirekta politiska effekter genom hur den påverkar den allmänna politiska debatten. Värdepappersköpen har sänkt de långa obligationsräntorna och möjliggjort en ökad offentlig upplåning. Detta har i sin tur medverkat till politiska krav på ökad offentlig upplåning både internationellt och i Sverige. Det har uppstått krav på att centralbankerna skall genomföra ”folkets balansräkningsåtgärder” (Coppola 2019; Lavoie & Fiebiger 2018), vilket i grunden går ut på att centralbanken skall skapa nya pengar och direkt ge dessa till hushållen eller till staten för att genomföra viktiga

13 Se McLeay m.fl. (2014) för en diskussion om hur pengar skapas när centralbanken köper värdepapper.

14 Se Kjellberg & Åhl (2022) och Thedéen (2023) för en skattning av Riksbankens potentiella förluster.

investeringar i stället för att köpa värdepapper på andrahandsmarknaden. Andra har ställt krav på gröna balansräkningsåtgärder (Mas 2023; McConnell m.fl. 2021), där centralbanken skall finansiera klimatinvesteringar för att snabba på klimatomställningen. Argumenten är enkla. Om centralbanken gynnat affärsbanker och förmögna hushåll – varför då inte också gynna andra grupper i samhället? Problemet med dessa argument är att centralbanken inte har verktygen att skapa nya värden. Centralbanken kan inte göra alla grupper rika eller finansiera viktiga investeringsprojekt. Som vi har sett kan penningpolitiken påverka fördelningen av förmögenheter, men detta är ytterst en uppgift för finanspolitiken, inte penningpolitiken. Hur denna debatt kommer påverka penningpolitiken framöver återstår att se. Att debatten har uppstått och på sikt kan förändra förutsättningarna för den ekonomiska politiken är dock indirekt ett resultat av stora värdepappersköp under en mycket lång tid.

Balansräkningsåtgärderna har alltså kommit att påverka samhället på olika sätt långt över de traditionella variabler som centralbanken brukar studera och/eller ta hänsyn till. Från ett teoretiskt perspektiv borde dessa effekter vara temporära och därmed övergående. Enligt antagandet om pengars neutralitet bör en expansiv penningpolitik leda till högre inflation som återställer alla de finansiella, realekonomiska och politiska effekter som penningpolitiken på kort sikt gett upphov till. Det väcker frågan vad är kort och lång sikt i praktiken?

TIDSHORISONTEN – VAD ÄR LÅNG SIKT I PRAKTIKEN?

Hur snabbt penningpolitiken får fullt genomslag i prisnivån är här en central fråga. I de fall priserna är lättrorliga, försvinner penningpolitikens påverkan på den reala ekonomin inom något år. I det fall priserna är trögrörliga tar det längre tid. Studier över sambandet mellan mängden pengar och konsumentprisinflationen tyder på att det kan ta upp mot tio till femton år innan en förändring i penningmängden fullt ut återspeglas i dessa priser. För tillgångspriser är processen snabbare och tar på sin höjd något år (Andersson 2011; Assenmacher-Wesche & Gerlach 2008; Rua 2012; Ryczkowski 2019).¹⁵ En effekt av inflationsmålet är att den förankrat inflationsförväntningarna för konsumentpriser vid inflationsmålet på två procent och därmed bidragit till att göra konsumentpriserna mer trögrörliga än tidigare (Ehrmann 2021; Strohsal & Winkelmann 2015); något som i sin tur förlängt den period under vilken penningpolitiken har en påverkan utöver prisnivån i ekonomin.

Möjligheten för centralbanken att stimulera ekonomin innan detta syns i konsumentpriserna har alltså ökat. En penningpolitik som ensidigt utgår från ett konsumentprisindex riskerar därmed bli för expansiv eller återhållsam med konsekvenser för andra delar av samhällsekonomin under längre period. Här

15 Skillnaderna i hur snabbt olika typer av priser och inverkan på ekonomin i termer av obalanser diskuteras bland annat av Keynes (1930) och av Alchian & Klein (1973).

finns alltså ett tydligt problem i översättningen av det penningpolitiska ramverket från teorin till praktiken. Stabila, trögrörliga konsumentpriser är ingen garant för bredare makroekonomisk stabilitet.

Naturligtvis behöver inte centralbankens fokus på trögrörliga konsumentpriser leda till att penningpolitiken blir för expansiv eller åtstramande ur ett samhällsekonomiskt perspektiv, så länge som penningpolitiken utgår från ett långsiktigt perspektiv. Så som inflationsmålpolitiken i praktiken implementeras blir den dock lätt kortsiktig. Penningpolitiken påverkar ekonomin med långa tidsförskjutningar. Eftersom penningpolitiken påverkar ekonomin med en viss latens, måste penningpolitiken vara framåtblickande och utgå från dess förväntade framtida effekt på ekonomin (Svensson 1997, 2010). Således har prognoser kommit att spela en allt större roll vid de penningpolitiska besluten. Framtiden är dock notoriskt svår att förutspå och prognoserna är osäkra (Kay & King 2020). Redan vid prognoshorisonter på så lite som ett år slår prognoserna sällan in. Centralbanker agerar därför i huvudsak efter prognoshorisonter som sträcker sig två till tre år in i framtiden, en tidsperiod mycket kortare än den som många studier indikerar krävs för att penningneutralitet skall uppstå.

I de fall centralbanken försöker finjustera konsumentprisinflationen så att den når 2,0 procent inom två till tre år, finns alltså risken att centralbanken tar i för mycket. När centralbanken agerar genom styrräntan enbart, begränsas penningpolitiken naturligt – åtminstone i expansiv riktning – av att de nominella räntorna inte kan bli hur låga som helst. När balansräkningsåtgärder ingår i den penningpolitiska arsenalen är detta inte längre fallet. Penningpolitiken kan snabbt bli mycket expansiv så som figurerna 1 – 3 illustrerar, med långtgående ekonomiska och politiska konsekvenser.

Vad denna diskussion illustrerar är att översättningen av penningpolitik i teorin till penningpolitik i praktiken är full av subjektiva val. Hur inflationen skall mätas, hur hög den skall vara, över vilken tidshorizont penningpolitiken skall nå sitt mål, vilka verktyg centralbanken skall använda sig av för att implementera penningpolitiken, osv. är beslut oundvikligen baserade på subjektiva bedömningar (Mishkin 2016). Vidare finns det subjektiva bedömningar gällande vilka modeller som centralbanken skall använda sig av för att modellera ekonomin och vilka variabler den skall inkludera i modellerna. I dagens penningpolitiska ramverk har centralbankerna getts nästan helt fritt spelrum att göra sina egna bedömningar. Tyvärr tonas ofta vikten av dessa val ned i den penningpolitiska debatten. Apel och Jansson (2023) beskriver till exempel Riksbankens penningpolitik som förankrad i forskningens huvudfåra vilket skapar en illusion av objektivitet. Centralbankernas bedömningar, inte enbart styrda av tillståndet i ekonomin, utan hur inflationsmålet skall tolkas och ekonomin modelleras, har en signifikant påverkan på den förda penningpolitiken och det ekonomiska utfallet. I sin utvärdering av Riksbankens penningpolitik kritiserar Goodfriend och King (2016) till exempel Riksbankens

tilltro till specifika modeller och konstaterar att "[e]n större ödmjukhet beträffande dessa modeller hade varit på sin plats" (Goodfriend & King 2016: 7). När den penningpolitiska verktygslådan är begränsad blir centralbankens val och bedömningar av mindre vikt. När verktygslådan växer blir de av central betydelse.

Är det dags att uppdatera det penningpolitiska ramverket?

Hur bör vi då förhålla oss till det faktum att den penningpolitiska verktygslådan har vuxit och att centralbankens bedömningar och val därmed får en ännu större påverkan på det samhällsekonomiska utfallet än tidigare? Här finns i huvudsak fyra alternativ. Det första alternativet (i) är att acceptera den situation som uppstått och tillåta att centralbankerna spelar en större roll i samhället än vad som ursprungligen var tänkt när Riksbanken och ECB fick sitt oberoende på 1990-talet. Det andra alternativet (ii) är att låta regering och/eller den lagstiftande församlingen återta ansvaret för penningpolitiken och därmed förankra i de demokratiska processerna. Det tredje alternativet (iii) är att omformulera målet för penningpolitiken för att bättre fånga penningpolitikens fullständiga påverkan på samhällsekonomin. Därigenom skulle det inte vara möjligt för centralbanken att bortse från den förda penningpolitikens eventuella negativa sidoeffekter. Det fjärde alternativet (iv) är att begränsa den penningpolitiska verktygslådan och därigenom reducera centralbankens inflytande över ekonomin. Centralbankens subjektiva val blir därigenom av mindre betydelse.

Den nya riksbankslagen som började gälla från och med årsskiftet 2022/23 medför vissa begränsningar för Riksbanken. Riksbankens oberoende består och de får fortsatt använda sig av balansräkningsåtgärder (alternativ i). Köpen begränsas dock till statsobligationer (alternativ iv).¹⁶ Det har även införts en proportionalitetsprincip som innebär att Riksbanken endast får vidta en åtgärd vars avsedda resultat står i rimlig proportion till de kostnader och risker som åtgärden medför för Riksbankens och statens finanser (Riksbanken 2023). Prisstabilitet är fortsatt huvudmålet för Riksbanken, men Riksdagen måste godkänna inflationsmålet utformning (alternativ ii). Riksbanken har dock fortsatt ensamrätt i att föreslå förändringar i inflationsmålet. Dessa reformer skall inte överskattas. Det är osannolikt att den nya lagen skulle lett till en väsentligt annorlunda penningpolitik under åren 2015–21. Skall ramarna för Riksbanken och penningpolitiken förändras är det andra reformer som skall till.

Vad skulle alternativ ii) till iv) betyda för penningpolitiken? En på ytan enkel reform för att hantera penningpolitikens utökade inflytande över

16 Vid en kris får Riksbanken fortsatt köpa även andra värdepapper.

ekonomin är att låta regering och riksdag ta över ansvaret på utformningen av penningpolitiken (alternativ ii). Det kan ske genom en återgång till det system som gällde före omläggningen av penningpolitiken på 1990-talet eller genom att antalet ledamöter i Riksbankens direktion utökas med representanter från politiken som tillsammans med dagens direktionsledamöter utformar och implementerar penningpolitiken.¹⁷ Det finns fördelar med ett sådant system. Samordningen av finans- och penningpolitiken underlättas, vilket kan vara värdefullt vid en ekonomisk kris eller i en lågräntemiljö. I de fall det uppstår målkonflikter eller penningpolitiken ser ett behov att agera utanför sina traditionella ramar, blir det lättare att förankra dessa beslut i de demokratiska församlingarna. Väljarna får större möjlighet att direkt hålla beslutsfattare ansvariga för de penningpolitiska besluten.

Fram till 1990-talet var regering och riksdag ansvarig för penningpolitiken i Sverige.¹⁸ Före 1970-taket fungerade detta upplägg relativt väl. Det var först i samband med oljeprischockerna på 1970-talet som problemen uppstod. Enligt Andersson (2023a) är det inte självständiga centralbanker i sig som är det viktiga, utan att det finns tydliga regler för stabiliseringspolitiken som möjliggör aktiva åtgärder under en kris, men som förhindrar allt för kraftiga stimulanser vid normala konjunkturcykler. En återgång till det system som gällde före 1990-talet skulle mycket väl kunna leda till ett gott resultat, men det är inte säkert. I praktiken är det inget realistiskt alternativ att dra tillbaka Riksbankens självständighet så länge andra utvecklade ekonomier inte följer efter. Skulle Sverige ensidigt avskaffa Riksbankens oberoende skulle det troligen minska internationella investerares förtroende för svensk ekonomisk politik med en svagare krona och högre räntor som resultat.

Det tredje alternativet innebär att målet för penningpolitiken görs om, åtminstone det operativa målet, det vill säga inflationsmålet. Lagformuleringen om varaktigt låg och stabil inflation är tillräckligt flexibel för att en reform kan ske utan att ändra riksbankslagen. Ett alternativ är att ersätta konsumentprisindex med en ny och bredare målvariabel som bättre fångar hur penningpolitiken påverkar hela samhällsekonomin. Tyvärr finns det ingen sådan övergripande indikator. I praktiken skulle en omformulering av inflationsmålet kräva att antalet målvariabler utökas. Fler mål för penningpolitiken utan fler verktyg att uppnå dessa mål ökar risken för målkonflikter. Redan vid två mål för centralbanken uppstår det lätt problem. Till exempel har Federal Reserve, Bank of England och ECB fått ett utökat mandat när det kommer till finansiell stabilitet sedan finanskrisen 2008/09,¹⁹ något som väckt kritik. Bland annat

17 I Storbritannien utser finansministern direkt fyra ledamöter. Dessa behöver dock inte vara politiker.

18 Hur självständiga centralbankerna har varit i relation till politiken har varierat både mellan länder och över tid. Se till exempel Garriga (2016) eller Romelli (2022).

19 Sverige har valt en delvis annan väg och delar upp ansvaret för penningpolitik (Riksbanken) och

har flera studier pekat på att vinsterna av att med penningpolitiken motverka finansiella obalanser är små i förhållande till de potentiella kostnaderna i form av lägre tillväxt och ökad arbetslöshet (Svensson 2017; Schularick m.fl. 2021). Med andra ord: det uppstår lätt en målkonflikt mellan finansiell stabilitet och prisstabilitet. Det finns andra sätt att verka för finansiell stabilitet än att lägga det på penningpolitiken enligt detta synsätt (Kockerols & Kok 2021). Samtidigt finns det studier som visar att den ekonomiska, sociala och politiska kostnaden av finansiella kriser är så pass stor för samhället, att vinsterna av att motverka en sådan kris överstiger eventuella kostnader (Gambacorta & Signoretti 2014; Borio & White 2014). Även om världen inte är så pass enkel att centralbanken enbart kan ha ett mål (prisstabilitet) utan måste även ha visst ansvar för finansiell stabilitet, är det orimligt att ytterligare utöka antalet mål.

Det leder till det fjärde alternativet – att begränsa verktygslådan så att centralbankens inflytande över ekonomin inte blir för stort. Att begränsa verktygslådan är inte enkelt. Det skulle gå att i lag skriva in att centralbanken enbart får agera genom styrräntan och sin kommunikation, så som ursprungligen var tanken när Riksbanken och ECB fick sin självständighet. Samtidigt förändras världen kontinuerligt och att på förhand utesluta nya penningpolitiska verktyg kan vara skadligt för den ekonomiska stabiliteten.²⁰ Inte minst gäller detta vid stora kriser. Däremot kan det vara på sin plats att reglera hur stora de samlade penningpolitiska insatserna får lov att bli, oavsett vilket penningpolitiskt verktyg som centralbanken använder sig av. Här kan det finanspolitiska ramverket utgöra en förebild.

Utformningen av de finans- och penningpolitiska ramverken har två centrala skillnader. Det finanspolitiska ramverket reglerar storleken på de finanspolitiska *verktygen* medan det penningpolitiska ramverket reglerar det penningpolitiska *målet*. Det finanspolitiska ramverket är utformat för att förhindra att det finanspolitiska stimulanserna blir för stora samt se till att finanspolitiska stimulanser är tillfälliga. Enligt uppdateringen av det finanspolitiska ramverket från 2016 skall budgetsaldot uppvisa ett överskott på 1/3 procent av BNP över konjunkturcykeln. Därutöver finns det ett minne inbyggt i ramverket i form av det sk skuldankaret på 35 procent av BNP (+/- 5 procentenheter) som reglerar att eventuellt stora avvikelser från överskottsmålet under en större kris så som pandemin med tiden korrigeras genom en mer återhållsam finanspolitik åren efter. Ramverket tillåter således att staten lånar pengar under en lågkonjunktur eller större kris. Finanspolitiken måste dock stramas åt så fort krisen är över. Så skedde under finanskrisen 2008/09, den europeiska skuldcrisen 2014/15 samt under pandemin 2020/21. Den offentliga

finansiell stabilitet (Finansinspektionen). Riksbanken, Finansinspektionen, regeringen och Riksgälden träffas regelbundet i det Finansiella stabilitetsrådet för att diskutera finansiella stabilitetsfrågor.

20 Se Ingves (2021) för en diskussion.

skulden steg tillfälligt under kriserna, men föll tillbaka så fort krisen var över. Sverige är ett av få utvecklade länder där den offentliga skulden 2022 var lägre än 2008.

Riksbanken möter inga sådana begränsningar. Den implicita begränsningen som fanns i att styrräntan inte kan bli hur negativ som helst försvann med balansräkningsåtgärderna. I dagens ramverk kan penningpolitiken bli hur expansiv som helst så länge som de trögrörliga konsumentpriserna ligger i linje med inflationsmålet. Hade det funnits en begränsning för den samlade penningpolitiken i linje med det finanspolitiska ramverkets hade det fortsatt varit möjligt för centralbanken att köpa värdepapper vid allvarliga kriser. Samtidigt hade centralbanken varit ålagd att upphöra med den expansiva penningpolitiken så fort ekonomin började återhämta sig. Balansräkningsåtgärder i högkonjunktur som under åren 2015–19 eller som bidrog till en mycket kraftig expansion av penningmängden från hösten 2020 till 2021 hade inte varit möjliga.

Begränsningen av den samlade penningpolitiken kan alltså ske genom ett långsiktigt ankare som förhindrar att penningpolitiken under en längre tid blir för expansiv. Hur det skall gå till kan diskuteras. Ett alternativ är att sätta ett intermediärt långsiktigt mål för den totala kredit- och/eller penningmängdstillväxten. I ECB:s ursprungliga penningpolitiska strategi fanns det ett sådant mål för penningmängdstillväxten satt till 4,5 procent per år (ECB 2004). Målet var angivet för att förhindra en allt för expansiv penningpolitik som inte direkt syntes i konsumentpriserna på kort sikt (Issing 2009). Ett sådant mål förhindrar inte att det uppstår kriser eller att penningpolitiken begår misstag, men det reglerar storleken på hur stora misstagen kan bli och därmed risken för kriser skapad av penningpolitiken. Med ett sådant mål skulle krispolitiken under finanskrisen vara möjligt, som illustreras i figurerna 1–3, men inte den expansiva penningpolitiken som Riksbanken bedrev 2015–19 och alla centralbanker från hösten 2020 till slutet av 2021/början av 2022.

Sammanfattning

Av de fyra alternativ som diskuterats i denna artikel är det fjärde alternativet troligen det bästa. De fördelar som finns med en självständig centralbank skulle bestå, samtidigt som ramarna inom vilken penningpolitiken måste hålla sig inom klargörs ytterligare. Vid kriser kan centralbanken agera kraftfullt – även vara innovativ – när det kommer till vilka verktyg man använder sig av. När krisen är över måste Riksbanken dock återgå till en långsiktigt hållbar politisk kurs. Genom att reglera storleken på de penningpolitiska insatserna får centralbankens subjektiva bedömningar och val mindre vikt för det samhällsekonomiska utfallet. Risken för negativa sidoeffekter på förmögenhetsfördelningen, finanspolitiken eller något annat område begränsas. Vidare minskar behovet av

att förankra de penningpolitiska beslutet i de demokratiska processerna varpå centralbankens oberoende kan kvarstå. En reformering av det penningpolitiska ramverket i denna riktning skulle i praktiken innebära en återgång till den ursprungliga tanken bakom centralbankernas oberoende, det vill säga att förhindra en alltför expansiv penningpolitik.

Det finns ytterligare potentiella vinster av att begränsa storleken på de penningpolitiska stimulanserna. Centralbanken tvingas bättre förklara och motivera hur man balanserar kortsiktiga hänsynstaganden mot den långsiktiga makroekonomiska stabiliteten; något som i sin tur bidrar till en mer balanserad diskussion kring penningpolitiken och dess begränsningar. Penningpolitiken är i många fall ett trubbigt verktyg. Redan när det kommer till att försöka finjustera konjunkturen eller konsumentprisinflationen med några tiondels procentenheter får penningpolitiken problem. Att ge penningpolitiken fler uppdrag än långsiktig makroekonomisk stabilitet genom att bidra till prisstabilitet och finansiell stabilitet är svårt, kanske omöjligt. Den penningpolitiska debatt som uppstått på 2010-talet har dock ofta gått i motsatt riktning och krävt alltmer av Riksbanken, något Riksbanken själv indirekt uppmuntrat till genom sina stora värdepappersköp som ett resultat av kortsiktiga fluktuationer i inflationsmätningarna.

Tyvärr behandlades de frågor som lyfts i denna artikel in av den utredning som presenterade sin översyn av det penningpolitiska ramverket 2019 (se Andersson & Jonung 2020c). Förhoppningsvis kan denna artikel bidra till en välbehövlig debatt kring det penningpolitiska ramverket och hur stort handlingsutrymme Riksbanken bör ha. Med över tjugofem års praktiskt erfarenhet av en självständig centralbank är det på hög tid att de grundläggande antaganden som självständigheten vilar på testas och problematiseras. Centralbankernas oberoende är ingen blank check för centralbanken att experimentera med samhällsekonomin utan effektivt ansvarsutkrävande.

Referenser

- Alchian, A. & Klein, B., 1973. "On a correct measure of inflation", *Journal of Money, Credit and Banking* 5(1), s. 173-191.
- Alesina, A., 1988. "Macroeconomics and politics", *Macroeconomics Annual*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andersson, B., Beechy Österholm, M. & Gustafsson, P., 2022. Riksbankens köp av värdepapper 2015-2022. Riksbanksstudie Nr 2 2022. Stockholm: Riksbanken. Tillgänglig på <https://www.riksbank.se/globalassets/media/rapporter/riksbanksstudie/svenska/2022/riksbanksstudie-riksbankens-kop-av-vardepapper-2015-2022.pdf>.
- Andersson, F N G., 2011. "Monetary policy, asset price inflation, and consumer price inflation", *Economics Bulletin* 31(1), s. 759-770.
- Andersson, F N G., 2016. "A blessing in disguise? Banking crises and institutional reforms", *World Development* 83, s. 135-147.

- Andersson, F N G., 2017. "Sekulär stagnation, vad är det, finns det och hur påverkar det penningpolitiken?", *Ekonomisk Debatt* 45(17), s. 13–25.
- Andersson, F N G., 2021. "Kommentarer på Stefan Ingves, Ny finansiell miljö – hur möter Riksbanken utmaningarna?", *Ekonomisk Debatt* 49(6), s. 25–39.
- Andersson, F N G., 2023a. "The quest for economic stability: A study on Swedish stabilisation policies 1873–2019", *Scandinavian Economic History Review*, forthcoming.
- Andersson, F N G., 2023b. "The problem of stagflation: How should the ECB respond to the increase in inflation?", *European View* 22(1), s. 39–47.
- Andersson, F N G., Bergh, A. & Olshov, A., 2016. "Riksbanken feltolkar lagen i sin syn på inflationsmålet", *DN Debatt*, 20 december 2016.
- Andersson, F N G. & Jonung, L., 2020a. "Lessons from the Swedish experience with negative central bank rates", *Cato Journal* 40(3), s. 595–612.
- Andersson, F N G. & Jonung, L., 2020b. "Coronakrisens anatomi – en första obduktion", *Ekonomisk Debatt* 48(8), s. 31–44.
- Andersson, F N G. & Jonung, L., 2020c. "Mastodontutredningen som missar målet – om Riksbankskommitténs slutbetänkande", *Ekonomisk Debatt* 48(6), s. 21–29.
- Andersson, F N G. & Jonung, L., 2022a. "Den europeiska stabiliseringspolitiken efter coronapandemin: Mer flexibel integration eller federalism?", i Bakardjjeva Engelbrekt, A., Michalski, A. & Oxelheim, L. (red.), *EU mellan federalism och flexibel integration. Europaperspektiv 2022*. Stockholm: Santerus Förlag.
- Andersson, F N G. & Jonung, L., 2022b. *Lunds universitets remissyttrande över Karnit Flug och Patrick Honoans utvärdering av Riksbankens penningpolitik 2015–2020*. Lund: Lunds universitet. Tillgänglig på https://portal.research.lu.se/files/119038612/EHL_Remissvar_Riksbankens_penningpolitik_2015_2020.pdf.
- Assenmacher-Wesche, K. & Gerlach, S., 2008. "Interpreting euro area inflation at high and low frequencies", *European Economic Review* 52(6), s. 964–986.
- Avdjiev, S. & Taktas, E., 2018. "Monetary Policy Spillovers and Currency Networks in Cross-Border Bank Lending: Lessons from the 2013 Fed Taper Tantrum", *Review of Finance* 23(5), s. 993–1029.
- Bobic, A. & Dawson, M., 2020. "Making sense of the "incomprehensible": The PSPF Judgment of the German Federal Constitutional Court", *Common Market Law Review* 57(6), s. 1953–1998.
- Borio, C. & White, W., 2014. "Whither monetary and financial stability? The implications of evolving policy regime", *BIS Working Paper No. 147*.
- Buiter, W. H., 2023. "Relearning Inflation Control in the Post-Covid Era", s. 201–216 i Aliber, R.Z., Gudmundsson, M. & Zoega, G. (red.), *Fault Lines After COVID-19. Global Economic Challenges and Opportunities*. Springer.
- Busetto, F., Chavaz, M., Froemel, M., Joyce, M. & Kaminska, I., 2022. "QE at the Bank of England: a perspective on its functioning and effectiveness", *Bank of England Quarterly Bulletin* (2022Q1). Tillgänglig på: <https://www.bankofengland.co.uk/quarterly-bulletin/2022/2022-q1/qe-at-the-bank-of-england-a-perspective-on-its-functioning-and-effectiveness>.
- Carney, M., 2015. *Three truths for finance*. Speech at the Harvard Club Southwark Cathedral dinner, London, 21 September 2015. Tillgänglig på <https://www.bis.org/review/r150922a.htm>.
- Campillo, M. & Miron, J., 1997. "Why does inflation differ across countries?", i Romer, C. & Romer, D. (red.), *Reducing inflation: Motivation and strategy*. Chicago: University of Chicago Press.

- Chari, A., Stedman, K. D. & Lundblad, C., 2020. "Taper Tantrums: Quantitative Easing, Its Aftermath, and Emerging Market Capital Flows", *The Review of Financial Studies* 34(3), s. 1445-1508.
- Colciago, A., Samarina, A. & de Haan, J., 2019. "Taper Tantrums: Quantitative Easing, Its Aftermath, and Emerging Market Capital Flows", *Journal of Economic Surveys* 33(4), s. 1199-1231.
- Coppola, F., 2019. *The Case For People's Quantitative Easing*. Oxford: Polity Books.
- Dagens Industri, 2017. Stefan Ingves: "Det är ett samhällsexperiment vi aldrig gjort tidigare", 14 november 2017. Tillgänglig på <https://www.di.se/nyheter/stefan-ingves-det-ar-ett-samhallsexperiment-vi-aldrig-gjort-tidigare/>.
- De Luigi, C., Feldkircher, M., Poyntner, P. & Schuberth, H., 2023. "Quantitative Easing and Wealth Inequality: The Asset Price Channel", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 85(3), s. 638-670.
- Domanski, D., Scatigna, M. & Zabaï, A., 2016. "Wealth inequality and monetary policy", *BIS Quarterly Review*, March 2016, s. 45-64.
- ECB, 2004. *The monetary policy of the ECB*. Frankfurt am Main: ECB.
- ECB, 2020. *Account of the monetary policy meeting of the Governing Council of the European Central Bank held in Frankfurt am Main on Wednesday and Thursday, 3-4 June 2020*. Tillgänglig på <https://www.ecb.europa.eu/press/accounts/2020/html/ecb.mg200625~fd97330d5f.en.html>, läst 1 september 2023.
- Eichengreen, B., 2019. *The populist temptation. Economic grievance and political reaction in the modern era*. Oxford: Oxford University Press.
- Ehrmann, M., 2021. "Point targets, tolerance bands or target ranges? Inflation target types and the anchoring of inflation expectations", *Journal of International Economics* 132, s. 103514.
- Ekonomifakta, 2023. *Offentliga sektorns utgifter*. Tillgänglig på <https://www.ekonomifakta.se/fakta/offentlig-ekonomi/offentlig-sektor/offentliga-sektorns-utgifter/>, läst 1 september 2023
- EU, 1993. *Fördrag om Europeiska unionen/Maastrichtfördraget*. Tillgänglig på <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/sv/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>.
- Evgenidis, A. & Fasianos, A., 2020. "Unconventional Monetary Policy and Wealth Inequalities in Great Britain", *Oxford Bulletin of Economics & Statistics* 83(1), s. 115-175.
- Fabo, B., Jancokova, M., Kempf, E. & Pastor, L., 2021. "Fifty shades of QE: comparing findings of central banks and academics", *European Central Bank Working Paper Series* 2584.
- Fawley, B.W. & Neely, C.J., 2013. "Quantitative easing", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review* 95(1), s. 51-88.
- Feld, L.P. & Wieland, V., 2021. "The German Federal Constitutional Court Ruling and the European Central Bank's Strategy", *Journal of Financial Regulation* 7(2), s. 217-253.
- Fisher, I., 1911. *The purchasing power of money. Its determination and relation to credit, interests and crises*. New York: Macmillan.
- Flug, K. & Honohan, P., 2021. *Utvärdering av Riksbankens penningpolitik*. Sveriges Riksdag. Tillgänglig på https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/rapport-fran-riksdagen/utvardering-av-riksbankens-penningpolitik_H9oWRFR4.

- Friedman, M., 1962. "Should there be an independent monetary authority?", i Yeager, L B, *In Search of a Monetary Constitution*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gambacorta, L. & Signoretti, F. M., 2014. "Should monetary policy lean against the wind? An analysis based on a DSGE model with banking", *Journal of Economic Dynamics and Control* 43, s. 146-174.
- Garriga, A.C., 2016. "Central Bank Independence in the World: A New Data Set", *International Interactions* 42(5), s. 849-868.
- Giavazzi, F. & Miskhin, F. S., 2006. *En utvärdering av den svenska penningpolitiken 1995-2005*. Sveriges Riksdag. Tillgänglig på https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/rapport-fran-riksdagen/en-utvardering-av-den-svenska-penningpolitiken_GUoW1.
- Goodfriend, M & King, M., 2016. *Utvärdering av Riksbankens penningpolitik 2010-2015*. Sveriges Riksdag. Tillgänglig på https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/rapport-fran-riksdagen/utvardering-av-riksbankens-penningpolitik_H3oWRFR6.
- Goodhart, C., 2001. "What weight should be given to asset prices in the measurement of inflation?", *The Economic Journal* 111, s. 335-356.
- Goodhart, C. & Rochet, J-C., 2011. *Utvärdering av Riksbankens penningpolitik och arbete med finansiell stabilitet 2005-2010*. Sveriges Riksdag. Tillgänglig på https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/rapport-fran-riksdagen/utvardering-av-riksbankens-penningpolitik-och_GYoWRFR5.
- Grilli, V., Masciandaro, D. & Tabellini, G., 1991. "Political and monetary institutions and public financial policies in industrial countries", *Economic Policy* 13, s. 341-392.
- Grünewald, S. & Klooster, J.v. 2023. "New strategy, new accountability? The European Central Bank and the European Parliament after the strategy review", *Common Market Law Review* 60(4), s. 959-998.
- Haldane, A.G., Roberts-Sklar, M., Wieladek T. & Young, C., 2016. "QE: the story so far", *Bank of England Working Paper* 624.
- House of Lords, 2021. *Quantitative easing: a dangerous addiction?* London: House of Lords Paper 42.
- Ingves, S., 2021. "Ny finansiell miljö – hur möter Riksbanken de nya utmaningarna?", *Ekonomisk Debatt* 49(6), s. 58-92.
- Issing, O., 2009. "Asset prices and monetary policy", *Cato Journal* 29(1), s. 45-51.
- Issing, O., 2012. "The Mayekawa lecture: central banks – paradise lost", *Bank of Japan Monetary Economic Studies* 30, s. 55-74.
- Joyce, M., Miles, D., Scott, A. & Vayanos, D., 2012. "Quantitative easing and unconventional monetary policy – an introduction", *The Economic Journal* 564, s. 271-288.
- Karadi, P. & Nakov, A., 2021. "Effectiveness and addictiveness of quantitative easing", *Journal of Monetary Economics* 117, s. 1096-1117.
- Kay, J. & King, M., 2020. *Radical uncertainty. Decision-making for an unknowable future*. London: The Bridge Street Press.
- Keynes, J. M., 1930. *A treatise of money*. London: Macmillan and Co ltd.
- Kjellberg, D. & Åhl, M., 2022. "Riksbankens finansiella resultat och kapital påverkas av högre räntor", *Riksbanken Ekonomisk Kommentar Nr 8 2022*.
- Kockerols, T. & Kok, C., 2021. "Leaning against the wind: macroprudential policy and the financial cycle", *International Journal of Central Banking* 17(5), s. 177-236.

- Lavoie, M. & Fiebger, B., 2018. "Unconventional monetary policies, with a focus on quantitative easing", *European Journal of Economics and Economic Policies* 15(2), s. 139-146.
- Lyonnet, V. & Werner, R., 2012. "Lessons from Bank of England on quantitative easing and other unconventional monetary policies", *International Review of Financial Analysis* 25, s. 94-105.
- Mas, J.F., 2020. "Central Banks and Climate Justice: The Case for Green Quantitative Easing", i Pellegrino, G. & Di Paola, M. (red.), *Handbook of Philosophy of Climate Change*. Springer.
- McConnell, A., Yanovski, B. & Lessmann, K., 2021. "Central bank collateral as a green monetary policy instrument", *Climate Policy* 22(3), s. 339-355.
- McLeay, M., Radia, A. & Thomas, R., 2014. "Money creation in the modern economy", *Bank of England Quarterly Bulletin* Q1, s. 14-27.
- Mishkin, F.S., 2016. "Will monetary policy become more of a science?", i Wieland, V. (red.), *The Science and Practice of Monetary Policy Today*. Heidelberg: Springer Verlag.
- Molin, J., 2010. "Hur har Riksbanken hanterat den finansiella krisen?", *Penning och Valutapolitik* 1, s. 121-150.
- Papadamous, S., Siriopoulos, C. & Kyrazis, N.A., 2020. "A survey of empirical findings on unconventional central bank policies", *Journal of Economic Studies* 47(7), s. 1533-1577.
- Posen, A. S., 1993. "Why central bank independence does not cause low inflation: there is no institutional fix for politics", i O'Brien, R. (red.), *Finance and International Economy*, 7. Oxford: Oxford University Press.
- Proposition 1997/98:40. *Riksbankens ställning*. Tillgänglig på <https://www.regeringen.se/49bb2e/contentassets/1f1cfaefa7e34fdb9e075fe396f6ode1/riksbankens-stallning>.
- Proposition 2021/22:41. *En ny riksbankslag*. Tillgänglig på <https://data.riksdagen.se/fil/30997F90-8CC1-4661-9C67-89ACEFD77E68>.
- Riksbanken, 2023. *Fördjupning. Den nya riksbankslagen och det penningpolitiska ramverket*. Tillgänglig på <https://www.riksbank.se/globalassets/media/rapporter/ppr/fordjupningar/svenska/2023/230209/den-nya-riksbankslagen-och-det-penningpolitiska-ramverket-fordjupning-i-penningpolitisk-rapport-februari-2023.pdf>.
- Riksrevisionen, 2023. *Riksbankens tillgångsköp - dyrköpta erfarenheter*. *Riksrevisionen Granskningsrapport RiR 2023:21*. Tillgänglig på <https://www.riksrevisionen.se/rapporter/granskningsrapporter/2023/riksbankens-tillgangskop---dyrkopta-erfarenheter.html>.
- Riksbankslagen 1988:1350. Lag om Sveriges riksbank. Tillgänglig på <https://www.riksbank.se/sv/om-riksbanken/styrdokument/riksbankslagen/>.
- Rogoff, K., 1985. "The optimal degree of commitment to an intermediate monetary target", *Quarterly Journal of Economics* 100, s. 1169-1185.
- Rogoff, K., 2016. *The curse of cash. How Large-Denomination Bills Aid Crime and Tax Evasion and Constrain Monetary Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rogoff, K., 2019. "Is this the beginning of the end of central bank independence?", *Group of Thirty Occasional Paper* 95. Washington DC.
- Romelli, D., 2022. "The political economy of reforms in Central Bank design: evidence from a new dataset", *Economic Policy* 37(112), s. 641-688.

- Rua, A., 2012. "Money growth and inflation in the euro area: A time-frequency view", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 74(6), s. 875-885.
- Ryczkowski, M., 2019. "Money, credit, house prices and quantitative easing – the wavelet perspective from 1970 to 2016", *Journal of Business Economics and Management* 20(3), s. 546-572.
- Schularick, M., ter Steege, L. & Ward, F., 2021. "Leaning against the wind and crisis risks" *American Economic Review* 3(2), s. 199-214.
- Seglin, G., 2020. *The menace of fiscal QE*. Washington D.C.: Cato Institute. Centre for Monetary and Financial Alternatives.
- Seidl, C., 2023. "Inflation: Thruway of ECB's Monetary Policy", *Journal of Economic Analysis* 2(1), s. 1-15.
- Strohsal, T. & Winkelmann, L., 2015. "Assessing the anchoring of inflation expectations", *Journal of International Money and Finance* 50, s. 33-48.
- Svensson, L. E. O., 1997. "Inflation forecast targeting: Implementing and monitoring inflation targets", *European Economic Review* 41(6), s. 1111-1146.
- Svensson, L. E. O., 2017. "Cost-benefit analysis of leaning against the wind", *Journal of Monetary Economics* 90, s. 193-213.
- Thedeen, E., 2023. "Riksbanken behöver återställa sitt kapital". Anförande i Finansutskottet 24 oktober 2023. Tillgänglig på <https://www.riksbank.se/sv/press-och-publicerat/tal-och-presentationer/2023/thedeen-riksbanken-behoover-aterstalla-sitt-kapital/>.
- Thornton, D.L. 2015., "Requiem for QE", *Cato Institute Policy Analysis* 783.
- Yu, E., 2016. "Did quantitative easing work?", *Federal Reserve Bank of Philadelphia Economic Insights*. First Quarter 2016.

Om inte Thunberg, kanske Trump?¹

En studie om sambandet mellan samhälls-skeptiska attityder och inställningen till globala politiska symboler

Thomas Karv

If not Thunberg, perhaps Trump? A study about the relationship between skepticism towards society and attitudes towards global political symbols

This article concerns how publics relate to global political actors, including: Joe Biden, Greta Thunberg, Donald Trump and Vladimir Putin. In an increasingly globalized and digitized era, the influence of political actors increasingly transcends national boundaries, turning them into global celebrities and in this case also global political symbols. In order to explore the growing importance of global political symbols for political behaviour, this article seeks to explore the association between opinions towards several global political symbols, broadly representing either the establishment or the anti-establishment, and attitudes towards the media, politics, science, global warming and the Covid-19-pandemic. Using survey data collected in Finland 2021, the results broadly show that holding positive opinions about establishment symbols are positively associated with holding mainstream opinions, while a similar relationship is found between anti-establishment symbols and populist attitudes. The findings add to the literature about the attitudinal foundations of emerging global political mass movements.

Introduktion

Globalisering och digitalisering har bidragit till att politiska aktörer, brett definierade i denna studie som individer aktiva inom politiskt beslutsfattande eller åsiktsbildning, på kort tid kan uppnå något som kan likställas med ett

¹ Jag vill rikta ett stort tack till docent Marina Lindell och de två anonyma granskarna för värdefulla kommentarer på tidigare versioner av detta manuskript.

internationellt kändisskap. Samtidigt har även ett alltmer individcentrerat och medialiserat samhällsklimat bidragit till att ett större väljarfokus har flyttats från politiska partier till enskilda politiska aktörer (Pedersen 2023; Vos & Van Aelst 2018), vilket följaktligen skapat en situation där även det faktiska politiska inflytandet av enskilda politiska aktörer har ökat medan betydelsen av den institution som den politiska aktören representerat samtidigt har minskat (Dodeigne & Pilet 2021; Ferreira da Silva, Garzia & De Angelis 2021; Pedersen & Rahat 2021; Rahat & Kening 2018). Detta är en pågående process som har fått beteckningen politikens individualisering (Karvonen 2010: 4; Pedersen 2023: 255). I likhet med traditionella symboler för nations-tillhörighet (flaggor, sånger etc.), som används för att skapa affektiva känslor av gemenskap och tillhörighet inom en statsbildning (Cobb & Elder 1973; Edelman 1964), kan även dessa politiska aktörer i en alltmer globaliserad och digitaliserad värld komma att fungera som förenande politiska symboler för olika globala politiska rörelser. I en tid då inflytandet från enskilda politiska aktörer växer, kan en ökad förståelse för hur inställningen till dessa även hör samman med hur olika typer av samhällsåsikter slår igenom vara ett viktigt bidrag till studier av hur massrörelser och politisk mobilisering fungerar i en globaliserad värld.

Politiska skiljelinjer har allt sedan Lipset och Rokkan (1967) kommit att användas som en utgångspunkt för att förstå konfliktdimensionerna inom ett samhälle och därigenom framväxten av politiska partier som en specifik form av massrörelse. Som ett resultat av industrialiseringen identifierade Lipset och Rokkan konflikten mellan stad och landsbygd och arbete och kapitel som de dominerande skiljelinjerna i industrialiserade länder, men redan under 1970-talet lanserades idén om att en värderingsbaserad skiljelinje, mellan så kallade post-materialistiska och materialistiska värderingar (Inglehart 1977), skulle komma att öka i betydelse som ett resultat av bland annat en högre generell utbildningsnivå och levnadsstandard. Under 2000-talet har även riktlinjer från en ny men relaterad skiljelinje, den så kallade globaliserings-skiljelinjen (Kriesi et al. 2006; Kriesi 2010), alltmer kommit att användas som utgångspunkt för att förstå det ökade väljarstödet för missnöjespartier i Europa, hädanefter refererade till som populistpartier. Utgångspunkten här är att ökad globalisering har bidragit till att skapa både vinnare och förlorare, varav "vinnarna" därför i grova drag förväntas stödja de traditionella partierna ansvariga för denna utveckling och "förlorarna" de partier som framställer sig själva som motståndare till den rådande utveckling (se här Cammaerts 2022; Ford & Jennings 2020; Hooghe & Marks 2018; Kriesi 2010; Kriesi et al. 2006; Teney, Lacewell & De Wilde 2014; Zurn & De Wilde 2016). På senare tid har forskare även börjat se närmare på potentiella väljareffekter utgående från ytterligare en global megatrend, ökad automatisering, med resultat som tyder på att även automatiseringens potentiella förlorare uppvisar ett liknande väljarbeteende

som globaliseringens förlorare (Caselli, Fracasso & Traverso 2021; Gallego & Kurer 2022; Im et al. 2019).

Populistpartier anses vara förenade av en "tunn" politisk ideologi kring hur politiken borde fungera, en ideologi som i grova drag kännetecknas av en blandning av idéer där tre typer är speciellt framträdande: anti-elitism, binär världsbild och folkcentrering (Hawkins & Rovira Kaltwasser 2019; Mudde & Rovira Kaltwasser 2013; Mudde 2004; 2007; Zaslove et al. 2021). Enligt Mudde och Rovira Kaltwasser (2013: 150–151) är anti-elitismen ett konkret utfall av den moraliska distinktion som görs mellan "det rena folket" och "den korrupta eliten", där populistpartier ofta framställer sig själva som företrädare för "det rena folket" samtidigt som man attackerar "den korrupta eliten". Detta bidrar följaktligen till att en binär världsbild formas, "vi mot dom", med olika kriterier för vem som kan inkluderas i respektive gruppering. Folkcentrering innebär att populistpartier tenderar att lyfta upp folkviljan som den enda legitima källan för politisk makt, vilket framhävs som en metod för "det rena folket" att återta den politiska makten från "den korrupta eliten" (Zaslove et al. 2021). Dessa populistpartier anses därmed ha lyckats kapitalisera på en del av det växande missnöje som finns med de traditionella partierna och den övergripande politiska utvecklingen, inklusive effekter relaterade till globalisering och automatisering, genom att attrahera väljare med olika former av samhällsskeptiska attityder (Bakker, Jolly & Polk 2020; Caselli et al. 2021; Kriesi et al. 2006; Kriesi 2010). Tidigare studier har därmed kommit att fokusera på förekomsten och framväxten av olika former av samhällsskeptiska attityder, som ett uttryck för ett missnöje, för att förklara denna utveckling (Bakker et al. 2020; Geurkink et al. 2020; Rooduijn 2018; Zaslove et al. 2021).

Syftet med denna studie är därmed att bidra till detta växande forskningsfält genom att utforska hur samhällsskeptiska attityder hänger ihop med inställningen till fyra politiska aktörer som i denna studie fungerar som symboler för globala massrörelser: Joe Biden, Greta Thunberg, Donald Trump och Vladimir Putin. Det huvudsakliga teoretiska bidraget är att studien, utgående från en övergripande hypotes om att politikens individualisering har ökat det faktiska inflytandet av enskilda politiska aktörer, integrerar litteraturen om den identitetsskapande betydelsen av politiska symboler med den framväxande litteraturen kring globaliseringens inflytande på väljarbeteende för att därigenom visa hur inställning till enskilda politiska aktörer kan höra samman med en mer övergripande samhällssyn. Detta bidrar även till en ökad förståelse för hur globaliseringen har skapat en situation där inställningen till globala politiska aktörer kan bidra till att förena människor från olika nationella kontexter. Samhällsskeptiska attityder manifesteras i denna studie genom fem olika former av åsikter: politikerskepticism, forskningsskepticism, mediaskepticism, klimatskepticism samt pandemiskepticism. Det empiriska bidraget av studien är att identifiera och etablera sambandet mellan olika former av samhällsskeptiska

åsikter och inställning till globala politiska symboler som representerar olika massrörelser relaterade till den framväxande globaliseringsskiljelinjen. Genom att använda enkätdata insamlad i Finland under hösten 2021 (n=2612), en kontext varifrån ingen av de fyra politiska aktörerna härstammar, är det även möjligt att bortse från den inrikespolitiska dimensionen, vilket för denna typ av forskningsansats är av stor betydelse. I det följande övergår studien till att presentera de teoretiska utgångspunkterna.

Politiska symboler i populismens tidevarv

En symbol kan brett definieras som ett objekt på vilken ett värde eller betydelse placeras (White 1949: 25). Därmed kan i princip vadsomhelst bli en symbol, till exempel en individ, ett religiöst objekt eller en flagga. Symboler existerar därtill oberoende av individer och kan därför överbygga både kulturella och tidsmässiga barriärer för att sprida ett budskap (Dittmer 1977: 557). Politiska symboler, definierade här som politiskt betydelsefulla objekt för individuell orientering (Cobb & Elder 1973: 306), blir därmed en form av paraply under vilket individer som delar de åsikter som symbolen representerar kan samlas. Utgående från denna definition kan därmed alla politiska objekt som tilldelas mening, värde eller betydelse få en viktig roll för mobilisering, legitimering och framväxten av betydelsefulla politiska skiljelinjer inom ett politiskt samhälle. Enligt Edelman (1964: 6) kan politiska symboler framkalla känslor associerade med både stolthet och ångest och enligt Cobb och Elder (1973: 312–313) finns det två distinkta dimensioner i en individs förhållningssätt gentemot en politisk symbol: en kognitiv och en affektiv. Den kognitiva bestämmer hur mycket objektiv information som associeras med symbolen medan den affektiva bestämmer intensiteten och riktningen på relationen. Den affektiva dimensionen kan därmed ses som ett kontinuum från väldigt negativa till väldigt positiva känslor gentemot symbolen, beroende på om den individuella associationen med symbolen är positiv eller negativ. Därigenom kan försvar av symbolen, i detta sammanhang en politisk aktör, bli en del av den politiska identiteten och kritik gentemot symbolen börjar därmed uppfattas som ett personligt angrepp (Kidder & Binder 2020).

Lasswell (1927) definierade propaganda som hanteringen av kollektiva attityder genom manipulation av signifikanta symboler, och dessa symboler kan därmed även få stor inverkan för global spridning av propaganda i enlighet med Lasswells definition. Symboler blir därmed ett viktigt verktyg för att både ena och för att separera, beroende på syftet. Symboler är följaktligen centrala för framväxten av politiska rörelser, och de symboler som har förmågan att skapa samhörighet över land och tid betraktas som nyckelsymboler (Dittmer 1977: 577). När en politisk aktör uppnår status som en nyckelsymbol innebär det därmed att individer i olika kontexter och av olika orsaker börjar projicera

olika typer av egenskaper på denna aktör (Brown & Ellithorp 1970: 362–363). Politiska aktörer tenderar därför att försöka framställa sig själva som symboler för en större rörelse, vilket gör att de kan utvidga deras potentiella inflytande (Edelman 1964). Därigenom kan politiska aktörer ha en förenande inverkan på en i övrigt åsiktsheterogen grupp av individer utspridda mellan olika länder. Historiska exempel på politiska aktörer som kan påstås ha uppnått en status som globala politiska symboler som haft inflytande över land och tid är Che Guevara, som efter sin död 1967 blev både en martyr och symbol för vad som grovt kan betraktas som vänsterrörelser (Larson & Lizardo 2007), och Nelson Mandela, som redan under sin livstid blev en global symbol för anti-apartheidrörelsen (Olesen 2015). Men precis som politiska symboler framkallar positiva associationer hos anhängare kan de samtidigt framkalla negativa associationer bland deras motståndare, vilket kan ha blivit ännu tydligare under en tid kännetecknad av ökad animositet och polarisering mellan olika politiska läger (Harteveld, Mendoza & Rooduijn 2022; Harteveld 2021; Huddy, Bankert & Davies 2018; Lelkes 2018).

Polarisering refererar till ett tillstånd eller process av etablerade skillnader mellan två olika läger som är baserade på faktiska eller upplevda skillnader (Di Maggio, Evans & Bryson 1996; Pausch 2021). Denna ökade polarisering har följaktligen även sammanfallit med ett ökat stöd för populistpartier (Schulze, Mauk & Linde 2020), som fungerat som en förenande motståndsrörelse gentemot den politiska eliten och den politiska utvecklingen (Golder 2016; Mudde & Rovira Kaltwasser 2013). Attraktionskraften för dessa populistpartier är därmed delvis beroende av till vilken utsträckning de kan övertyga potentiella väljare om att de motsätter sig, och därmed inte själva är del av, den politiska eliten och rådande maktstruktur (Barr 2009: 32). I populistisk retorik framställs därmed den politiska eliten ofta som inkompetent, världsfrånvärd och korrupt (Mudde 2004; Rooduijn 2014), medan företrädare för populistpartier istället framställer sig som de som ska ta tillbaka makten från den korrupta eliten för att kunna ge tillbaka makten till folket (Barr 2009). När en politisk sakfråga blir polariserad tenderar även åsikter kring denna sakfråga därmed att formas av hur de relevanta politiska aktörerna förhåller sig till frågan (Druckman, Peterson & Slothuus 2013).

Digitaliseringen har inneburit att en internationellt känd politisk aktör på kort tid kan utvecklas till en form av nyckelsymbol för en global rörelse; detta eftersom människor världen över enkelt kan ta del av de åsikter som den politiska aktören sprider genom sociala medier och ett ständigt uppdaterat nyhetsflöde. Det finns däremot inga etablerade kriterier för att identifiera politiska aktörer som kan påstås utgöra globala nyckelsymboler och i denna studie används därmed följande grova kriterier för att särskilja internationellt välkända politiska aktörer från faktiska globala politiska symboler. Globala politiska symboler: bör på ett konkret sätt kunna sammankopplas med

antingen en specifik åsikt eller generell världssyn och bör kunna frambringa starka positiva eller negativa känslor även utanför den nationella kontexten. Att uppnå status som global politisk symbol är därmed även med dessa grova kriterier svårt eftersom det även förutsätter ett globalt medialt intresse som är ytterst svårt att skapa även i en globaliserad värld.

Globaliseringsskiljelinjen – olika symboler för olika läger?

I följande presenteras stegvis de fyra globala politiska symboler som står i fokus för den empiriska delen av studien: Greta Thunberg, Donald Trump, Vladimir Putin och Joe Biden.

Greta Thunbergs resa till att uppnå en status som global politisk symbol har gått genom den numera internationella klimatrörelsen *Skolstrejk för klimatet*, som Thunberg inspirerade genom att som femtonåring 2018 inleda en personlig skolstrejk för att försöka påverka den svenska miljöpolitiken. Thunbergs agerande har därefter kommit att lyftas upp som en symbolisk handling som återgav energin för den globala klimatrörelsen (Huber, Greussing & Eberl 2022: 1115; Zulianello & Ceccobelli 2020) och redan 2019 blev Thunberg även utsedd till "Person of the Year" av tidskriften *Time*, vilket kan tolkas som ett intyg på Thunbergs globala kändisskap. Som 2010-talets mest berömda klimataktivist har Thunberg kommit att utgöra en symbol för en mer miljömedveten ung generation (Ryalls & Mazzarella 2021) och en del studier har därmed kommit att referera till en "Greta-effekt" för att symbolisera den nyckelroll Thunberg anses ha haft för att skapa en global klimatrörelse bland unga (Sorice 2022: 18). Samtidigt har Thunberg av meningsmotståndare blivit en tydlig symbol för en utveckling som de motsätter sig (Duvall 2023; Vowles & Hultman 2021). Trots att Thunbergs globala kändisskap är baserat på ett ifrågasättande av politiska beslut implementerade av den politiska eliten kan Thunberg ändå inte i detta sammanhang definieras som någon form av antietablissemangssymbol, snarare tvärtom (Duvall 2023; Sjögren 2023). Thunberg har bland annat blivit inbjuden att delta i olika populära TV-program, fått hålla tal inför Förenta nationernas generalförsamling, Europaparlamentet och World Economic Forum samt blivit vida omskriven i positiva ordalag i världens största mediepublikationer (Ryalls & Mazzarella 2021), vilket sannolikt inte skulle ha varit fallet om Thunberg vid tidpunkten skulle ha representerat åsikter utanför ramen för vad som kan betraktas som mainstream-åsikter.

Tidigare studier har även belyst den polariserande inverkan som Thunberg har haft, och detta i synnerhet i USA (Sjögren 2023). Dessa studier har bland annat visat att inställningen till Thunberg inte endast är kopplade till individers åsikter om klimatförändringen men även till åsikter angående till exempel jämlikhet mellan könen (Elgesem & Bruggemann 2022; Jung et al. 2020).

Studier har även identifierat ett samband mellan kännedom om Thunberg och större tilltro till kollektiva insatser för att bekämpa klimatkrisen, vilket har fått forskare att även i detta sammanhang börja referera till en Greta-effekt (Sabherwal et al. 2021). Det har även bland forskare diskuterats huruvida Thunberg borde definieras som en populist, och bland annat Nordensvärd och Ketola (2022: 863) anser att Thunberg, precis som Trump, använder sig av populistisk retorik. Samtidigt påpekar Zulianello och Ceccobelli (2020) att det är missvisande att kategorisera Thunberg som populist eftersom den retorik som Thunberg använder är av annan karaktär än vad som traditionellt betraktas som populistisk retorik. Samtidigt är det även tveksamt om Thunberg ska definieras som en företrädare för globaliseringens vinnare, givet att Thunberg regelbundet kritiserar den globala politiska eliten och fortsättningsvis är ansiktet utåt för en global proteströrelse som i praktiken motsätter sig den politiska utvecklingen.

Donald Trump valdes 2016 till USA:s 45:e president, men lyckades inte bli omvald 2020. Både före, under och efter sin tid som president har Trump varit inblandad i diverse politiska skandaler, och Trump tenderar även att med sin frispråkighet röra upp starka känslor både för och emot honom som person (Collins & DeWitt 2023; Kidder & Binder 2020). Tidigare studier har visat att populistledare med ett globalt kändisskap kan knyta an till en internationell publik enligt samma premisser som till en nationell publik (Hale & Peshkopia 2023: 393) och över tid har Trump även kommit att framstå som en tydlig global symbol för vad som grovt kan karaktäriseras som antietablissemangspolitik. Hos sina globala anhängare uppfattas Trump därmed som något av en karismatisk sanningssägare som säger högt det som alla tänker och som därigenom avslöjar den korrupta eliten och ställer den till svars (Nordensvärd & Ketola 2022: 867). Därmed har även en så kallad "Trumpism" börjat beskrivas som något av en framväxande och gemensam ideologi för en global antietablissemangsrörelse (Blyth 2016; Mollan & Geesin 2020; Yang 2018) som har stora likheter med den tunna ideologi som anses förena speciellt högerpopulistiska rörelser i Europa (Cremer 2023).

Tidigare studier har identifierat en stor variation av åsikter associerade med att uttrycka en positiv inställning till Trump. Bland annat har studier visat att stöd för konspirationsteorier, ifrågasättande av global uppvärmning och vaccination av barn, samt misstroende gentemot politiker och traditionella medier allt hänger samman med en mer positiv inställning till Trump (Cassino 2016; Dyck, Pearson-Merkowitz & Coates 2018; Roberts et al. 2022). Enligt Thompson (2021: 127) försöker Trump även medvetet att skapa misstroende gentemot etablerade mediaorganisationer i en utsträckning som gör Trump unik bland tidigare amerikanska presidenter. Under Covid-19-pandemin spred Trump också konspirationsteorier om pandemins ursprung (Eberl, Huber & Greussing 2021: 273) och i relation till den globala uppvärmningen har Trump flertalet

gångar öppet diskuterat möjligheten att klimatforskare i hemlighet jobbar för kinesiska affärsintressen (Motta 2018: 466). Tidigare studier har även visat att Thunberg under Trumps omvalskampanj 2020 ofta lyftes upp, både av Trump själv och av hans supportrar, som ett ansikte utåt för motståndarsidan (Berti & Loner 2023; Jung et al. 2020), vilket indikerar förekomsten av något som liknar ett motsatsförhållande mellan Trump och Thunberg.

Vladimir Putin har under de senaste två decennierna, med en kort paus på fyra år som premiärminister (2008–2012), styrt Ryssland som dess president. Under denna tidsperiod har Putin bland annat bidragit till att Ryssland numera är politiskt isolerat från en stor del av västvärlden, som ett resultat av invasionen av Ukraina i februari 2022. Under Putins ledning har även Ryssland stiftat kraftiga anti-LGBT lagar, vilka har försvårat vardagen för personer tillhörandes denna grupp (Holley 2015). Därmed har även Putin, åtminstone fram tills 2022, kommit att symbolisera upprätthållandet och försvarandet av vad som i grova drag kan betraktas som traditionella värderingar och Putin har därmed samtidigt kommit att bli något av en global symbol för starkt manligt ledarskap och dessa traditionella värderingar (Edenborg 2023; Petersson 2023; Suchland 2018). Därtill har Putin även haft ett visst stöd bland individer som sympatiserar med både vänster- och högerradikala partier i Europa (Butt & Byman 2020), och har därmed även kommit att symbolisera en form av motstånd mot den rådande liberala världsordningen (McCoy & Somer 2021: 10; Simons 2019: 325). Även om det råder oenighet kring huruvida Putin kan definieras som en populist är det ändå klart att Putin tidigare har åtnjutit en viss popularitet även bland icke-ryska europeiska väljare som sympatiserar med populistpartier (Fisher 2020; Hale & Peshkopia 2023). Därmed kan Putin i en internationell kontext beskrivas som något av en symbol för motståndet mot vad en del anser vara en pågående västerländsk moralisk dekadens.

För att kontrastera till dessa tre motståndare mot olika aspekter av det rådande globala politiska klimatet är det även relevant att inkludera en politisk aktör som här får fungera som en symbol för den liberala världsordningens kontinuitet och upprätthållande. Som karriärpolitiker och långvarig medlem av den globala politiska eliten är Joe Biden, USA:s 46:e president, till stor utsträckning ett ansikte utåt för den gamla liberala världsordningen (Nye 2023). Därmed hyllades även Bidens seger över Trump 2020 följaktligen som en vinst för den liberala eliten (Kutlay & Oniş 2023: 23). Även om Biden inte tenderar att röra upp starka känslor, vilket delvis förklarar varför Biden lyckades bli vald till president (Allen & Parn 2021), framstår Biden som ett ansikte utåt för en världsordning som många med en mer nativistisk världsåskådning motsätter sig.

Dessa fyra politiska aktörer definieras i denna studie som globala politiska symboler för olika politiska massrörelser. Samtliga har även av tidskriften *Time* blivit utsedda till "Person of the Year" (Putin 2007; Trump 2016; Thunberg 2019; Biden 2020), för att ytterligare belysa deras internationella kändisskap.

Samtliga kan även sammankopplas med antingen en specifik åsikt eller generell världssyn och frambringar starka känslor för eller emot även utanför den nationella kontexten. Trots att dessa fyra politiska aktörer representerar olika idérörelser är det ändå möjligt att för denna studies sammanhang placera dem i två breda kategorier för att möjliggöra en förenkling: elitsymboler, i detta sammanhang definierade som företrädare för de som är nöjda med den rådande samhällsutvecklingen, och anti-etablissemangssymboler, i detta sammanhang definierade som företrädare för dem som är missnöjda med den rådande samhällsutvecklingen. Utgående från denna genomgång kommer därför både Biden och Thunberg hädanefter att refereras till som elitsymboler, medan både Putin och Trump hädanefter kommer att refereras till som anti-etablissemangssymboler. I det följande övergår studien till att se närmare på hur åsikter om dessa fyra politiska aktörer hänger ihop med olika former av samhällsskeptiska attityder.

Samhällsskeptiska attityder och inställning till globala politiska symboler

Inom den stadigt växande populismforskningen har studier alltmer börjat använda populistattityder, grovt definierade som en individs manifestation av en populistisk ideologi (Huber et al. 2022: 1118), som ett sätt att mäta samhällsskeptiska attityder (Akkerman, Mudde & Zaslove 2014; Geurkink et al. 2020; Van Hauwaert & Van Kessel 2018). Populistattityder kan därmed fångas genom att mäta individers inställning till fenomen relaterade till de tre komponenterna av populism: anti-elitism, binär världsbild och folkcentrering (Bos, Wichgers & van Spanje 2023: 854). Attityder som indikerar olika former av anti-elitism har i dessa studier även identifierats som en särskilt viktig delkomponent av populistattityder (Geurkink et al. 2020; Schulz et al. 2017), vilket motiverar att se närmare på olika samhällsfunktioner som kan anses vara styrda av den så kallade eliten, definieras i denna studie som individer och mindre, relativt enhetliga, stabila grupperingar inom ett samhälle som utöver ett oproportionerligt stort och kontinuerligt politiskt inflytande (Best & Higley 2017: 3). För att skapa en övergripande bild av samhällsskeptiska attityder är det också viktigt att särskilja mellan åsikter riktade till olika samhällsfunktioner som av anti-etablissemangssympatisörer kan upplevas som styrda av eliten, eftersom de samhällsfunktioner som av anti-etablissemangssympatisörer upplevs som styrda av denna elit varierar (Mangset et al. 2019). I denna studie avgränsas fokus därför till att inkludera det politiska, mediala och vetenskapliga området. Samhällsskeptiska attityder används därmed i denna studie som ett samlingsbegrepp som inkluderar olika typer av kritiska åsikter gentemot dessa samhällsfunktioner. En kritisk inställning till dessa indikerar därmed i detta sammanhang ett uttryck för en samhällsskeptisk attityd. Hädanefter

används politikerskepticism som ett uttryck för en negativ syn den politiska eliten, forskningskepticism, klimatskepticism och pandemiskepticism som olika uttryck för en negativ syn på den akademiska och vetenskapliga eliten och mediaskepticism som ett uttryck för en negativ syn på den mediala eliten.

Politikerskepticism definieras här brett som en attityd som indikerar ett initialt ifrågasättande av politiska beslut i väntan på mer information (van der Meer 2017). Tidigare studier har identifierat ett samband mellan en hög grad av politikerskepticism och populistattityder, och politikerskepticism framförs därmed ofta som en viktig del av anti-elitismen (Geurkink et al. 2020). Politikerskepticism är ändå något som brukar mätas i grader, och mäts därmed ofta i form av grad av politiskt förtroende (Fieschi & Heywood 2004). Enligt van der Meer (2017) utgör politikerskepticism därmed något av ett mellanläge mellan ett högt politiskt förtroende, det vill säga en attityd som indikerar ett positivt förhållningssätt till det politiska systemet, och en hög nivå av politisk cynism, det vill säga en attityd som indikerar att man tenderar att utgå ifrån det värsta när det kommer till politik. Tidigare studier har etablerat att medborgare har blivit alltmer kritiska gentemot politiker och politiken (Norris 2011) och att det finns ett samband mellan ett lågt politiskt förtroende och en högre benägenhet att rösta på populistpartier (Rooduijn 2018). I takt med att det politiska förtroendet har avtagit har istället det politiska misstroendet ökat, definierat här som en relationell attityd som reflekterar en uppfattning om bristande tillit till det politiska systemet som helhet eller gentemot dess enskilda komponenter (Berstou 2019: 220).

Forskningskepticism definieras här som en ovilja att tro på etablerad forskning (Björnberg et al. 2017: 237), inte att förväxla med det relaterade begreppet faktaresistens som indikerar en ovilja att acceptera information som går emot ens egen uppfattning (Klintman 2021). Tidigare studier har även identifierat ett samband mellan populistattityder och forskningskepticism (Caramani 2017; Mede & Schäfer 2020; Mede, Schäfer & Fuchsli 2020), en större benägenhet att tro på konspirationsteorier (Castanho Silva, Vegetti, & Littvay 2017) och ett lägre förtroende för universitet (Saarinen et al. 2019). Det är vanligt förekommande inom populistisk retorik att relatera till "sunt förnuft" som ett argument för en viss åsikt (Jansen 2011), vilket går tvärtemot ett vetenskapligt förhållningssätt där en åsikt är baserad på tidskrävande empiriska processer. Ett ökat misstroende gentemot forskare, akademiker och experter kan också betraktas som en form av "anti-intellektualism" (Hofstadter 1963; Motta 2018). Enligt Huber et al. (2020: 1121) har detta skapat en situation där den avgörande aspekten för att forma åsikter gentemot forskning inte längre är själva innehållet utan trovärdigheten hos den källa som har skapat innehållet. Därmed kan individer med ett mer samhällskritiskt förhållningssätt inkludera akademiker som en del av den elit som anser sig ha tolkningsrätt över vad som är sant och falskt (Mede & Schäfer 2020).

Klimatskepticism definieras här som ett ifrågasättande av den globala klimatförändringen eller av orsakerna till och effekterna därav (Lubke 2022: 155) och utgör därmed även en mer specifik form av forskningsskepticism. Tidigare studier har även visat att forskningsskepticism hänger samman med en lägre oro för klimatförändringen och ett lägre stöd för klimatanpassningsåtgärder (Kellstedt, Zahran & Vedlitz 2008; Konisky, Milyo & Richardson 2008). Därtill har även tidigare studier antytt att klimatskepticism kan ses som en bi-effekt av mer utbredda populistattityder, härlett från den inbyggda anti-elitismen i populismens kärna (Huber 2020; Lockwood 2018). Därmed är det heller inte konstigt att bland annat ett lägre politiskt förtroende visat sig hänga samman med en högre grad av klimatskepticism (Pechar, Bernauer & Mayer 2018). Orsaken till att klimatfrågan har blivit polariserande kan även relaterades till att de faktiska åtgärder som krävs för att bekämpa den skulle innebära personliga uppoffringar och en förändrad livsstil hos många, vilket gör frågan till ett tacksamt tema för populistpartier att lyfta upp och ifrågasätta (Campbell & Key 2014; Weber 2016). Åtgärder för att bekämpa klimatförändringen tenderar därmed att framställas av populistpartier som ett projekt drivet av den liberala eliten (Huber 2020; Lockwood 2018). Tidigare studier har även funnit ett samband mellan klimatskepticism och populistattityder (Yan, Schroeder & Stier 2022) och visat att individer med populistattityder tenderar att nedvärdera riskerna med klimatförändringen (Forchtner & Kolvraa 2015; Fraune & Knodt 2018).

Pandemiskepticism definieras här brett som ett ifrågasättande av faran med en pandemi och som uppfattningen att riskerna är överdrivna eller att pandemin är en bluff (Latkin et al. 2022: 7918). Den pandemi som är av konkret intresse för denna studie är Covid-19-pandemin, och pandemiskepticism i detta sammanhang relaterar därmed till en uppfattning om att farorna med Covid-19 är överdrivna (Nero et al. 2023: 2). Många länder valde att under pandemin införa hårda restriktioner på den individuella friheten, vilket inte alltid mottogs med öppna armar (Burlacu et al. 2020). Under pandemin kom flera länder styrda av ledare som har definierats som populisterna att använda sig av så kallad "medicinsk populism", till exempel Brasilien, vilket har inneburit allt från att regeringen har blivit en källa för missinformation till öppet stöd för konspirationsteorier (Eberl et al. 2021; Lasco 2020). Detta bidrog i sin tur till att skapa en rörelse som motsatte sig nedstängningar i första hand, men även i en viss utsträckning vaccinationer mot Covid-19. Covid-19-pandemin har därmed beskrivits som ett optimalt område för att studera hur antietablissemangssympatisörer förhåller sig till vetenskap, och studier har även visat att individer som uppvisar populistattityder tenderar att vara mer benägna att tro på konspirationsteorier generellt (Strömbäck 2023) och kring Covid-19-pandemin specifikt (Eberl et al. 2021; Gemenis 2021; Kupperts & Reisser 2022).

Mediaskepticism definieras här som missförtroende gentemot etablerade medieinstitutioner (Tsfati & Cappella 2003: 506). Ett förtroende för etablerade medieinstitutioner är en viktig aspekt av förtroendet för hela samhällsstrukturen (Andersson & Weibull 2017: 51), men inom antietablissemangsrörelser anses ofta de traditionella medierna fungera som en megafon för eliten (Fawzi 2019; Huber et al. 2022). I och med att de etablerade medierna tenderat att rapportera kritiskt kring populistpartier (Herkman 2017; Wettstein et al. 2018) har även dessa partier inkluderat de etablerade medieinstitutionerna som en del av den elit som de försöker bekämpa (Fawzi & Krämer 2021). Media har ändå länge fungerat som ett verktyg för politiker att få synlighet (Mutz 1989), och relationen mellan media och populistpartier kan också beskrivas som en form av symbios. Detta i och med att det förändrade medielandskapet med ett större fokus på sensationalism och negativa nyheter har gjort det mer intressant att rapportera om populistpartier (Mazzoleni 2008; Moffitt 2016), vilket därigenom också bidragit till en större synlighet för dessa partier (Esser, Stepińska & Hopmann 2016). Studier har därmed följaktligen också visat att det finns ett samband mellan populistattityder och en högre nivå av mediaskepticism (Fawzi & Krämer 2021).

Denna litteraturgenomgång har visat att det verkar finnas ett samband mellan hur de olika grupperingarna förhåller sig till institutioner, policyförslag och idéer. Följaktligen borde därmed även dessa samband även existera när det kommer till hur individer förhåller sig till de globala politiska symboler som fungerar som företrädare för respektive gruppering. Den övergripande hypotes som kommer att vägleda den empiriska delen av denna studie är därmed:

Hypotes: En högre grad av samhällsskepticism bidrar till en mer positiv inställning till antietablissemangssymboler och en mer negativ inställning till symboler för den politiska eliten.

Till följande presenteras studiens material och forskningsdesign.

Design, metod och data

Datamaterialet för denna studie utgörs av enkätdata från Finland, insamlat av den webbaserade medborgarpanelen Barometern (se Lindell & Sirén 2020: 10–12 för mer information kring medborgarpanelen). Inbjudan till att delta i medborgarpanelen skickades 2019 ut till totalt 35 000 slumpmässigt utvalda 18 år fyllda finländare med svenska som modersmål, hädanefter finlandssvenskar, av vilka 4 713 vid tidpunkten gick med i medborgarpanelen. Den enkät som har använts som material för denna studie skickades ut till de vid tidpunkten (november 2021) cirka 4 300 kvarvarande deltagarna, av vilka totalt 2 612 deltagare besvarade enkäten, vilket gav en deltagarfrekvens på 59 procent. För att korrigera de skevheter som finns mellan respondenterna och målpopulationen (finlandssvenskar) har datamaterialet som använts i

analyserna viktats enligt fyra variabler: kön, ålder, landskap och utbildningsnivå (se Karv & Backström 2022: 13–15). Finlandssvenskar utgör en språklig minoritet i Finland, totalt runt 5 procent av befolkningen, men är långt ifrån en homogen grupp när det kommer till politiska åsikter (Karv 2022; Karv, Lindell & Rapeli 2022; Malmberg & Karv 2022; Malmberg 2023; Rapeli 2023; Rapeli, Lindell & Grönlund 2020). Däremot är befolkningsgruppen politiskt väldigt homogen, i och med att nästan två tredjedelar av finlandssvenskarna tenderar att rösta på Svenska folkpartiet (SFP) i riksdagsval (Schauman 2022). Däremot skiljer sig inte finlandssvenskarna som grupp nämnvärt från den finskspråkiga majoritetsbefolkningen i Finland när det kommer till olika former av politiska attityder (Bäck 2019; von Schoultz 2019).

Finland kännetecknas, precis som övriga nordiska länder, av höga nivåer av politiskt förtroende och även av en stark tilltro till demokratin (Söderlund 2019). Finland är därtill ett av de minst korrumperade länderna i världen samtidigt som Finland kännetecknas av effektiva politiska institutioner och hög nivå av professionalism inom den offentliga förvaltningen (Erlingsson & Kristinsson 2020; Malmberg & Karv 2022), vilket troligtvis har bidragit till att Finland, tillsammans med övriga nordiska länder, brukar placera sig högt i internationella jämförelser när det kommer till vilket som är världens lyckligaste land (Martel et al. 2020). Givet dessa förutsättningar borde följaktligen omfattningen av samhällskeptiska attityder bland finländare vara på en jämförelsevis låg nivå, vilket bidrar till att detta utgör en kontext där det går att förvänta sig ett tydligare samband mellan samhällskeptiska attityder och inställning till globala politiska symboler.

I enkätmaterialiet ingick ett frågebatteri där respondenterna fick ta ställning till hur de förhåller sig till ett antal globala politiska aktörer utgående från följande frågeställning: Vad anser du om följande offentliga personer på en skala från noll till tio (0–10), där noll betyder att du ogillar personen starkt och tio att du gillar personen starkt: Greta Thunberg, Donald Trump, Joe Biden och Vladimir Putin. Det fanns också en möjlighet för respondenterna att välja svarsalternativet ”jag vet inte vem personen är”. Bland respondenterna valde totalt två respondenter detta svarsalternativ i relation till Joe Biden, tretton i relation till Greta Thunberg, en i relation till Vladimir Putin och ingen i relation till Donald Trump. Åsikter om dessa fyra personer utgör därmed denna studies beroende variabler.² Det är också redan här viktigt att poängtera att datamaterialet samlades in före den ryska invasionen av Ukraina i februari 2022

2 I enkäten ombads även respondenterna i samma frågeställning ta ställning till hur de förhåller sig till Sanna Marin (Finlands dåvarande statsminister) och Sauli Niinistö (Finlands dåvarande president). I och med att denna studie kretsar kring betydelsen av globala politiska symboler har de nationella politikerna exkluderats från studien. Ordningsföljden på de politiska aktörerna i enkäten var den samma för alla respondenter, enligt följande ordningsföljd: a. Sanna Marin, b. Sauli Niinistö, c. Greta Thunberg, d. Donald Trump, e. Joe Biden, f. Vladimir Putin.

och det är därmed mycket troligt att kriget kan ha inverkat negativt på åsikter om i synnerhet Vladimir Putin.

I enlighet med det föregående kapitlet avgränsas studien till att inkludera fem former av samhällsskeptiska attityder: politikerskepticism, forsknings-skepticism, klimatskepticism, pandemiskepticism och mediaskepticism. Dessa utgör därmed studiens huvudsakliga oberoende variabler. I datamaterialet ingick också ett frågebatteri med frågor lämpliga för att operationalisera dessa begrepp. För att mäta politikerskepticism har följande frågeställning använts: *Tror du att politiker ljuger sällan eller ofta?* Svartalternativen var: Politiker ljuger definitivt ofta, Politiker ljuger antagligen ofta, Politiker ljuger antagligen sällan, Politiker ljuger definitivt sällan. För att mäta forsknings-skepticism har följande frågeställning använts: *Tror du att forskningsresultat alltid är objektiva eller är de ibland påverkade av beställaren (t.ex. myndigheter, stora företag eller politiker)?* Svartalternativen var: Definitivt påverkade av beställaren, Antagligen påverkade av beställaren, Antagligen objektiva, Definitivt objektiva. För att mäta klimatskepticism har följande frågeställning använts: *Tror du att politiker överdriver klimatförändringens följder eller har de fog för att varna?* Svartalternativen var: Politiker överdriver definitivt, Politiker överdriver antagligen, Politiker har antagligen fog för att varna, Politiker har definitivt fog för att varna. För att mäta pandemiskepticism har följande frågeställning använts: *Tror du att regeringen överdriver Covidpandemins folkhälsomässiga följder eller har regeringen fog för att vara försiktiga?* Svartalternativen var: Regeringen överdriver definitivt följderna, Regeringen överdriver antagligen följderna, Regeringen har antagligen fog för att vara försiktiga, Regeringen har definitivt fog för att vara försiktiga. Ett mer ifrågasättande svar tolkas som en högre nivå av skepticism. För att förenkla en jämförelse har svartalternativen för samtliga variabler rangordnats enligt grad av skepticism: *hög, medelhög, medellåg och låg*. För att mäta mediaskepticism har följande frågeställning använts: *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete? – Finländska nyhetsmedier.* Här gick skalan från 1-5 (Mycket stort förtroende, ganska stort förtroende, varken stort eller litet förtroende, ganska litet förtroende, mycket litet förtroende). För att underlätta en jämförelse presenteras resultaten i en rangordning från det mest skeptiska svartalternativet (mycket lågt förtroende) till det minst skeptiska svartalternativet (mycket högt förtroende). En inledande frekvensanalys visar också på en tydlig åsiktsspridning bland respondenterna när det kommer till grad av skepticism inom samtliga variabler (se Appendix tabell A1).

Ett inledande test utfördes för att kontrollera för den interna korrelationen mellan de oberoende variablerna. Detta för att se ifall det vore möjligt att slå ihop de oberoende variablerna till ett indexmått. Även om den interna konsistensen (Cronbachs Alpha: 0.73) översteg vad som har benämnts som en acceptabel nivå på över 0.7 (George & Mallery 2003), översteg det inte gränsen

på 0.8 som brukar benämnas som ett bra riktmärke (Gliem & Gliem 2003: 87). En ytterligare korrelationsanalys visade därtill att de bivariata korrelationskoefficienterna mellan variablerna inte översteg 0.41 (Pearsons R), vilket ytterligare motiverar valet att använda dessa variabler som separata i analyserna (se Appendix tabell A2). I och med att tidigare studier även har identifierat ett samband mellan ett antal ytterligare faktorer och populistattityder kommer även en del av dessa att inkluderas i studiens statistiska analyser som kontrollvariabler. Studier har blandat annat visat att det finns ett samband mellan vaccinationsgrad och vaccinationsåsikter och stöd för populistpartier (Kennedy 2019; Kohler & Koinig 2023) och att åsikt om abort i USA hänger ihop med att rösta för Trump (Inglehart & Norris 2016). I och med att det kan vara relevant för sammanhanget inkluderas därmed även tre ytterligare kontrollvariabler i regressionsanalyserna, inklusive variabler för om man är vaccinerad för Covid-19, åsikt om obligatoriskt vaccinationsprogram för barn och åsikt om abort. Därtill kommer regressionsanalyserna även inkludera kontrollvariabler för kön, ålder, utbildning, ideologisk självplacering och grad av religiositet.

Resultat

Resultatgenomgången inleds med en presentation av de bivariata sambanden mellan inställning till de fyra globala politiska aktörerna och de fem formerna av samhällsskeptiska attityder. På en övergripande nivå kan det inledningsvis konstateras att inställningen till Biden och Thunberg är betydligt mer positiv i jämförelse med inställningen till både Putin och Trump, som jämförelsevis kan betraktas som extremt negativ (se tabell 1). En närmare analys av svarsfördelningen inom åsikterna visar därtill att åsikter om Biden är koncentrerade kring mitten, vilket tyder på att Biden inte tenderar att röra upp känslor i någondera riktningen, medan de är betydligt mer spridda när det kommer till Thunberg, vilket indikerar att Thunberg är betydligt mer polariserande i jämförelse med Biden. Därtill är åsikterna aningen mer spridda när det kommer till Putin i jämförelse med Trump, även om åsikterna är starkt koncentrerade för bägge vid den mest negativa delen av skalan (se Appendix figur A1). En frekvensanalys av svarsfördelningen utgående från de fem samhällsskeptiska attityderna indikerar även tydligt att det verkar finnas ett samband mellan mer samhällsskeptiska attityder och en mer positiv inställning till anti-etablissemangsymboler, även fast inställning till både Putin och Trump är övergripande negativ inom samtliga svarkategorier. Bland respondenter med mer samhällsskeptiska attityder är också åsikterna om Biden och Thunberg betydligt mer negativa. Här är också skillnaderna inom de olika svarkategorierna mer tydliga i jämförelse med Putin och Trump där skillnaderna var mindre (se Appendix tabell A3 för svarsfördelning utgående från kontrollvariablerna).

Tabell 1. Vad anser du om följande offentliga personer på en skala från noll till tio (0–10), där noll betyder att du ogillar personen starkt och tio att du gillar personen starkt (medelvärde)

	Biden	Thunberg	Putin	Trump
Totalt (n=2602)	5.34 (2.17)	5.18 (3.22)	1.61 (2.02)	0.99 (1.92)
<i>Politikerskepticism</i>	‡	‡	*	‡
Hög (n=215)	3.70 (2.74)	3.38 (3.66)	1.63 (2.38)	1.87 (3.11)
Medelhög (n=984)	5.17 (2.16)	4.75 (3.24)	1.78 (2.15)	1.04 (1.98)
Medellåg (n=916)	5.74 (1.93)	5.63 (3.00)	1.50 (1.86)	0.82 (1.45)
Låg (n=120)	6.61 (1.61)	6.02 (2.92)	1.42 (1.61)	0.51 (1.04)
<i>Forskningskepticism</i>	‡	‡	‡	‡
Hög (n=298)	3.95 (2.73)	3.25 (3.61)	1.78 (2.27)	2.33 (3.25)
Medelhög (n=980)	5.24 (2.08)	4.70 (3.16)	1.81 (2.13)	1.03 (1.82)
Medellåg (n=978)	5.82 (1.83)	6.19 (2.84)	1.39 (1.36)	0.67 (1.36)
Låg (n=110)	6.44 (1.51)	6.31 (2.60)	1.14 (1.84)	0.29 (0.90)
<i>Klimatskepticism</i>	‡	‡	‡	‡
Hög (n=235)	3.68 (2.82)	1.05 (1.86)	2.72 (2.58)	3.35 (3.49)
Medelhög (n=313)	4.69 (2.38)	2.66 (2.63)	1.88 (2.21)	1.26 (1.97)
Medellåg (n=712)	5.55 (1.82)	4.86 (2.67)	1.75 (2.12)	0.90 (1.56)
Låg (n=1146)	5.82 (1.89)	7.04 (2.48)	1.16 (1.58)	0.43 (1.01)
<i>Pandemiskepticism</i>	‡	‡	‡	‡
Hög (n=1340)	2.94 (2.86)	2.04 (2.76)	2.97 (2.80)	4.01 (3.55)
Medelhög (n=844)	4.21 (2.49)	3.85 (3.15)	2.84 (2.58)	2.00 (2.56)
Medellåg (n=177)	5.26 (1.96)	5.04 (3.13)	1.56 (1.92)	0.94 (1.62)
Låg (n=103)	5.77 (2.00)	5.80 (3.10)	1.34 (1.82)	0.65 (1.55)
<i>Mediaskepticism</i>	‡	‡	‡	‡
Hög (n=148)	3.04 (2.82)	2.50 (3.48)	2.71 (2.71)	3.36 (3.43)
Medelhög (n=254)	4.75 (2.35)	3.61 (3.23)	2.20 (2.45)	1.95 (2.78)
Neutral (n=646)	5.06 (2.17)	4.94 (3.19)	1.59 (2.00)	0.99 (1.83)
Medellåg (n=1224)	5.74 (1.85)	5.74 (2.88)	1.48 (1.81)	0.63 (1.22)
Låg (n=253)	6.26 (1.72)	6.32 (3.21)	1.17 (1.82)	0.49 (1.33)

Tabellnot: Frågeformuleringar: Politikerskepticism: Tror du att politiker ljugar sällan eller ofta? Politiker ljugar definitivt ofta (hög), Politiker ljugar antagligen ofta (medelhög), Politiker ljugar antagligen sällan (medellåg), Politiker ljugar definitivt sällan (låg). Forskningskepticism: Tror du att forskningsresultat alltid är objektiva eller är de ibland påverkade av beställaren (t.ex. myndigheter, stora företag eller politiker)? Definitivt påverkade av beställaren (hög), Antagligen påverkade av beställaren (medelhög), Antagligen objektiva (medellåg), Definitivt objektiva (låg). Klimatskepticism: Tror du att politiker överdriver klimatförändringens följder eller har de fog för att varna? Politiker överdriver definitivt (hög), Politiker överdriver antagligen (medelhög), Politiker har antagligen fog för att varna (medellåg), Politiker har definitivt fog för att varna (låg). Pandemiskepticism: Tror du att regeringen överdriver Covidpandemins folkhälsomässiga följder eller har regeringen fog för att vara försiktiga? Regeringen överdriver definitivt följdena (hög), Regeringen överdriver antagligen följdena (medelhög), Regeringen har antagligen fog för att vara försiktiga (medellåg), Regeringen har definitivt fog för att vara försiktiga (låg). Mediaskepticism: Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete? - Finländska nyhetsmedier. 1–5 (Mycket stort förtroende (låg), ganska stort förtroende (medellåg), varken stort eller litet förtroende (neutral), ganska litet förtroende (medelhög), mycket litet förtroende (hög)). "Kan inte säga"- och "Vet inte vem personen är"-svar exkluderade. Skillnaden mellan grupperna är statistiskt signifikant: *p < 0.05; †p < 0.01; ‡p < 0.001.

Tabell 2. Förklaringsmodeller för inställning till politiska aktörer (linjär regression)³

Variabler	Biden		Thunberg		Putin		Trump	
	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
Politikerskepticism	-0.10 [‡] (0.07)	-0.10 [‡] (0.08)	0.01 (0.09)	-0.01 (0.10)	-0.03 (0.07)	-0.04 (0.08)	-0.05 [‡] (0.06)	-0.03 (0.06)
Forskningskepticism	-0.11 [‡] (0.07)	-0.10 [‡] (0.08)	-0.04 [‡] (0.09)	-0.07 [†] (0.09)	-0.01 (0.07)	0.06* (0.08)	0.02 (0.06)	0.00 (0.06)
Klimatskepticism	-0.10 [‡] (0.06)	-0.12 [‡] (0.07)	-0.59 [‡] (0.07)	-0.49 [‡] (0.08)	0.15 [‡] (0.06)	0.12 [‡] (0.07)	0.28 [‡] (0.06)	0.23 [‡] (0.05)
Pandemiskepticism	-0.16 [‡] (0.06)	-0.11 [‡] (0.08)	0.02 (0.08)	0.07 [†] (0.10)	0.14 [‡] (0.06)	0.10 [‡] (0.08)	0.15 [‡] (0.05)	0.07 [†] (0.06)
Mediaskepticism	-0.16 [‡] (0.05)	-0.13 [‡] (0.06)	-0.08 [‡] (0.07)	-0.08 [‡] (0.08)	0.06* (0.05)	0.05 (0.06)	0.24 [‡] (0.04)	0.16 [‡] (0.05)
<i>Kontrollvariabler</i>								
Kön (ref. kvinna)		-0.04 (0.10)		-0.09 [‡] (0.13)		0.09 [‡] (0.11)		0.07 [‡] (0.08)
Ålder (ref. 18–29)		0.23 [‡] (0.03)		0.02 (0.04)		-0.12 [‡] (0.03)		-0.16 [‡] (0.03)
Utbildning (ref. grundskola)		0.10 [‡] (0.08)		0.09 [‡] (0.10)		-0.01 (0.08)		0.05 (0.07)
Ideologi (ref. vänster)		-0.00 (0.07)		-0.19 [‡] (0.09)		0.01 (0.08)		0.16 [‡] (0.06)
Religiositet (ref. inte alls religiös)		0.09 [‡] (0.06)		0.05* (0.08)		0.05 (0.07)		-0.03 (0.05)
Vaccinerad för Covid-19 (ref. ja)		-0.07 [†] (0.31)		-0.07 [†] (0.39)		0.01 (0.32)		0.12 [‡] (0.24)
Abort bör begränsas (ref. helt av annan åsikt)		0.03 (0.08)		-0.03 (0.10)		0.16 [‡] (0.08)		0.14 [‡] (0.06)
Obligatoriskt vaccinationsprogram för barn (ref. helt av samma åsikt)		-0.04 (0.06)		-0.02 (0.08)		0.02 (0.06)		0.11 [‡] (0.05)
Intercept	8.95 (0.20)	6.97 (0.42)	9.54 (0.26)	10.84 (0.54)	0.42 (0.20)	-0.25 (0.43)	-1.49 (0.17)	-2.11 (0.34)
N	1908	1440	1886	1413	1909	1434	1941	1449
Justerat R2	0.19	0.25	0.39	0.48	0.07	0.13	0.25	0.34

Tabellnot: OLS-regression, standardiserade koefficienter. Standardavvikelse inom parentes.

Politikerskepticism (1=låg; 4=hög), Forskningskepticism (1=låg; 4=hög), Klimatskepticism (1=låg; 4=hög), Pandemiskepticism (1=låg; 4=hög), Mediaskepticism (1=låg; 5=hög). Kön: två kategorier (1=kvinna; 2=man). Ålder: sex kategorier (1=18–29; 2=30–39, 3=40–49, 4=50–59, 5=60–69, 6=70+), Utbildning: tre kategorier (1=grundskola, 2=andra stadiet, 3=högskola), Ideologi: tre kategorier utgående från elvgradig skala från vänster till höger (1=vänster (0–3), 2=center (4–6), 3=höger (7–10)). Religiositet: fyra kategorier (1=inte alls religiös, 2=inte speciellt religiös, 3=ganska religiös, 4=mycket religiös). Vaccinerad för Covid-19: två kategorier (1=ja, 2=nej). Abort bör begränsas: fyra kategorier (1=helt av annan åsikt, 2=delvis av annan åsikt, 3=delvis av samma åsikt, 4=helt av samma åsikt). Obligatoriskt vaccinationsprogram för barn: fyra kategorier (1=helt av samma åsikt, 2=delvis av samma åsikt, 3=delvis av annan åsikt, 4=helt av annan åsikt). "Kan inte säga"- och "Vet inte vem personen är"-svar exkluderade. Skillnaden mellan grupperna är statistiskt signifikant: *p < 0.05; †p < 0.01; ‡p < 0.001.

3 Som robusthetstest genomfördes även analyserna med andra variabler för politikerskepticism och forskningskepticism. Dessa mått var baserade på frågeställningen: *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete? – Politiska partier / Universitetet / högskolorna.* Svartalternativen var *Mycket stort förtroende, ganska stort förtroende, varken stort eller litet förtroende, ganska litet förtroende, mycket litet förtroende.*

I det följande presenteras resultaten från de linjära regressionsanalyserna. Inledningsvis bör här även poängteras att den interna korrelation mellan de oberoende variablerna inte var på en problematisk nivå, vilket motiverar att även inkludera samtliga oberoende variabler i samma regressionsmodell då risken för multikollinearitet är låg (se Appendix tabell A4). I tabell 2 presenteras följaktligen resultaten från två regressionsmodeller per politisk aktör. I modell 1 ingår de fem variabler som mäter olika former av samhällsskeptiska attityder och i modell 2 inkluderas även kontrollvariablerna i modellen.

Resultaten visar att samtliga former av samhällsskeptiska attityder har en statistiskt signifikant effekt på inställningen till Biden, och detta i både modell 1 och 2. I korthet indikerar detta att mindre samhällsskeptiska attityder hänger samman med en mer positiv syn på Biden. I relation till Thunberg är resultaten mer blandade. I likhet med Biden är effektmåtten för forskningsskepticism, klimatskepticism och mediaskepticism även här statistiskt signifikanta i samma riktning, vilket indikerar att det finns ett samband mellan dessa former av samhällsskepticism och inställningen till Thunberg. Här står även effektmåttet ut för klimatskepticism-variabeln, vilket indikerar att just den frågan är speciellt viktig när det kommer till att förklara variationen i inställningen till Thunberg. Däremot är inte politikerskepticism statistiskt signifikant i relation till Thunberg, medan det finns ett signifikant samband (på 0.05-nivå) mellan en lägre grad av pandemiskepticism och en mer negativ inställning till Thunberg, vilket var överraskande. I modell 2 kunde 47 procent av variationen i inställningen till Thunberg förklaras, men bara 26 procent i relation till Biden.

I relation till Putin finns det ett signifikant samband mellan en högre grad av klimatskepticism och pandemiskepticism och en mer positiv inställning till Putin. Därtill finns det också ett signifikant samband mellan en högre grad av mediaskepticism och en mer positiv inställning till Putin, men endast statistiskt signifikant i modell 1. Samma relation gäller även för Trump, men där hänger också en högre grad av mediaskepticism ihop med en mer positiv inställning till Trump också när kontrollvariablerna inkluderas i modell 2. I modell 2 kunde 10 procent av variationen i inställningen till Putin förklaras med hjälp av de oberoende variablerna, och i relation till Trump kunde 31 procent av variationen förklaras.

Här finns det även orsak att se närmare på effekterna utgå från kontrollvariablerna. Resultaten antyder att det finns ett samband mellan att inte ha vaccinerat sig mot Covid-19 och en mer negativ inställning till både Biden och Thunberg, men samtidigt också en mer positiv inställning till Trump.⁴ Därtill finns det också ett samband mellan en mer positiv inställning till Trump och en

4 I den enkätfråga som användes för detta ändamål (Har du vaccinerats för Covid?) fanns även möjlighet att ange svarsalternativet "Vill inte uppge", men endast 32 respondenter valde detta svarsalternativ. Analysen utfördes även var den gruppen inkluderas som en del av de "ovaccinerade" för att se om det inverkar på resultaten. Det gjorde det inte.

mer negativ inställning till både abort och ett obligatoriskt vaccinationsprogram för barn. Att vara kvinna hänger samman med en mer positiv inställning till Thunberg, medan att vara man hänger samman med en mer positiv inställning till både Putin och Trump. Angående effekten av ålder bidrar en högre ålder till en mer positiv inställning till Biden, medan åldern har en motsatt effekt på inställningen till både Trump och Putin. Högre utbildning bidrar till en mer positiv inställning till både Biden och Thunberg, men har ingen signifikant effekt i relation till Putin och Trump. Att placera sig ideologiskt till vänster hänger samman med en mer positiv inställning till Thunberg och att placera sig ideologiskt till höger hänger samman med en mer positiv inställning till Trump. I det följande övergår studien till en diskussion om resultaten i relation till studiens övergripande hypotes samt tidigare forskning.

Diskussion och begränsningar

Resultaten visar att åtminstone en del av de samhällskeptiska attityderna som har inkluderats i denna studie hänger samman med en mer positiv inställning till antietablissemangssymboler och att en motsatt relation gäller i anknytning till elitsymboler, vilket delvis bekräftar studiens övergripande hypotes om att en högre grad av samhällskepticism bidrar till en mer positiv inställning till antietablissemangssymboler och en mer negativ inställning till elitsymboler. Dessa resultat är också i linje med tidigare studier som har visat att det finns ett mönster i relationen till politiska symboler inom olika fält (Cobb & Elder 1973). En avgränsning till de statistiskt signifikanta koefficienterna visar att både en högre nivå av pandemiskepticism och klimatskepticism hänger samman med en mer positiv inställning till både Trump och Putin. Därtill hänger en högre forskningsskepticism ihop med en mer positiv inställning till Putin och en högre mediaskepticism ihop med en mer positiv inställning till Trump. Resultaten visar däremot tydligt att mindre samhällskeptiska attityder hänger samman med en mer positiv inställning till globala etablissemangssymboler. Mindre forskningsskepticism, klimatskepticism och mediaskepticism hänger samman med en mer positiv inställning till både Biden och Thunberg, medan lägre politikerskepticism och pandemiskepticism hänger samman med en mer positiv inställning till Biden. Tvärt emot det förväntade sambandet visade resultaten att högre pandemiskepticism faktiskt hänger samman med en mer positiv inställning till Thunberg. Detta kan uppfattas som aningen motsägelsefullt, men förklaringen kan delvis ligga i formuleringen på den enkätfråga som användes för att mäta pandemiskepticism. Respondenterna fick ta ställning till huruvida de anser att "Regeringen överdriver Covidpandemins folkhälsomässiga följder eller har regeringen fog för att vara försiktiga?", och en förklaring kunde därmed vara att respondenter med en mer positiv inställning till Thunberg samtidigt anser att regeringen överdriver Covid-19-pandemins folkhälsomässiga

följder i jämförelse med klimatförändringens följder. Framtida studier kunde därmed se närmare på relationen mellan klimatrörelsen och pandemiattityder.

Här är det även värt att lyfta upp några av resultaten utgående från kontrollvariablernas effekter. Att identifiera sig som politiskt vänster hänger tydligt samman med en mer positiv inställning till Thunberg, medan att identifiera sig som politiskt höger tydligt hänger samman med en mer positiv inställning till Trump. Detta bekräftar även tidigare studier som har benämnt Thunberg som något av en global vänstersymbol (Sabherwal et al. 2021) och Trump som en global högerymbol (Mollan & Geesin 2020; Yang 2018). Att högre grad av religiositet hänger samman med en mer positiv inställning till elitsymbolerna Biden och Thunberg, men inte har något samband med inställningen till Putin eller Trump går delvis emot tidigare studier som identifierat ett samband mellan religiositet och stöd för speciellt Trump (Brittain 2018; Margolis 2020). Detta kan delvis förklaras av att i den nordiska kontext där materialet är insamlat var kopplingen mellan religiositet och stöd för högerymboler inte är lika stark som i till exempel USA (Halldorf 2021). Däremot fanns det ett konkret samband mellan åsikt om abort och inställningen till både Putin och Trump, men nämnas bör att stödet för abort bland religiösa finlandssvenskar även det är väldigt högt, vilket delvis kan förklara varför det här fanns ett samband i den riktningen (Karv 2022). Att inte vara vaccinerad mot Covid-19 hänger samman med en mer positiv inställning till Trump, vilket delvis också bekräftar resultat från tidigare studier som har identifierat ett samband mellan vaccinationsmotstånd och populistattityder (Kennedy 2019; Kohler & Koinig 2023).

Dessa resultat ger stöd till äldre forskning kring betydelsen av politiska symboler (Brown & Ellithorp 1970; Cobb & Elder 1973). Enligt Cobb och Elder (1973) bestämmer den kognitiva dimensionen vilka åsikter som förknippas med en politisk symbol, och dessa resultat har bekräftat vilka åsikter som i en specifik kontext hänger samman med inställningen till fyra globala politiska symboler. Brown och Ellithorp (1970) noterade också att denna projicering av åsikter äger rum när en politisk aktör uppnår en status som nyckelsymbol, och resultaten i denna studie kan därmed användas som bekräftelse på att samtliga politiska aktörer inkluderade i denna studie kan definieras som nyckelsymboler, dock inom olika globala politiska rörelser. Resultaten här visar tydligt att de faktorer som visat sig förklara variation i inställning till dessa på nationell nivå även har stöd internationellt, vilket ger stöd till argumentet att dessa politiska symboler är verkligt globala och även binder ihop likasinnade till en, åtminstone i en viss utsträckning, åsiktsheterogen grupp. I en globaliserad och digitaliserad värld är det betydligt enklare än tidigare att på kort tid kunna uppnå status som global politisk symbol, vilket speciellt fallet med Greta Thunberg tydligt har bevisat.

Tidigare forskning har visat att det finns ett samband mellan populistattityder och politikerskepticism (Geurkink et al. 2020), forskningskepticism (Caramani 2017; Mede & Schäfer 2020; Mede et al. 2020), klimatskepticism

(Huber et al. 2022; Yan et al. 2020), pandemiskepticism (Eberl et al. 2021; Kuppers & Reisser 2022) och mediaskepticism (Fawzi & Krämer 2021). Resultaten presenterade i denna studie bidrar till detta forskningsfält genom att visa hur samhällsskeptiska attityder delvis även kan förklara inställningen till globala politiska symboler. Att inställningen till globala politiska symboler för olika politiska läger varierar var väntat, men att kopplingen mellan samhällsskeptiska attityder och inställningen till både Trump och Putin skulle vara så pass tydlig är ändå värt att notera. Tidigare studier har lyft upp att det finns en stor del likheter mellan Trump och Putin (Kuteleva & Clifford 2021; Schindler 2023), vilket därmed även bekräftas i denna studie som visar på en tydlig åsiktsöverlappning mellan deras respektive anhängare. Även om olika former av samhällsskeptiska attityder bidrar till att förklara variation i hur individer förhåller sig till globala politiska symboler, innebär detta inte nödvändigtvis att en individ som förhåller sig skeptiskt gentemot exempelvis politiker eller klimatförändringen nödvändigtvis har en positiv inställning till internationella politiska aktörer som företräder den typen av åsiktsbildningar. Det är självfallet mycket mer komplicerat än så att identifiera de kausala mekanismer som leder till en viss inställning till en viss politisk aktör. Vad denna studie ändå har visat är att det är viktigt att särskilja mellan olika former av samhällsskeptiska attityder och att dessa inte nödvändigtvis kommer i ett paket.

I och med att enkätmaterial samlades in i Finland bör självfallet även kontexten beaktas när det kommer till resultatens generaliserbarhet. Att enkätmaterial samlades in i Finland, ett land som tidigare har beskrivits som en välfungerande liberal välfärdsstat (Newton, Stolle & Zmerli 2018), kan även ha bidragit till det generellt väldigt tydliga sambandet mellan samhällsskeptiska attityder och inställningen till de politiska aktörerna. Detta i och med det jämförelsevis låga antalet kritiska medborgare i Finland sett ur ett europeiskt komparativt perspektiv (Söderlund 2019). Att respondenterna utgörs av en språklig minoritetsgrupp, finlandssvenskar, borde däremot inte på något sätt inverka på resultaten i och med att tidigare studier har visat att det inte finns några stora skillnader mellan finsktalande finländare och finlandssvenskar när det kommer till generell samhällssyn (Malmberg 2023; Rapeli 2023). Nämnas bör även att ordningsföljden på de politiska aktörerna i enkäten inte har varierats, men detta torde inte ha inverkat på resultaten. Att enkätmaterial därtill samlades in några månader före den ryska invasionen av Ukraina i februari 2022 bör även beaktas i relation till inställning till Putin, som med högst sannolikhet har förändrats sedan dess. Beaktas bör även att åsiktfördelningen i relation till både Putin och Trump var långt ifrån normalfördelad i och med att åsikterna var tydligt koncentrerade till den negativa delen av skalan. Detta gäller också tre av de inkluderade kontrollvariablerna, och detta tydligaste i relation Covid-19 vaccinering där endast ett väldigt litet antal ($n=83$) angett sig vara ovaccinerade. Framtida studier bör därmed sträva till att med en komparativ design utforska

om resultaten presenterade i denna studie även gäller för övriga typer av nationella kontexter, och speciellt i kontexter var det finns en tydligare spridning i inställningen till anti-etablissemangssymboler.

Konklusioner

Varje politisk rörelse har egna politiska symboler som förenar deras anhängare, och försvar av symbolen blir därmed en del av anhängarnas politiska identitet. Då den kanske viktigaste politiska skiljelinjen numera går mellan globaliseringsvinnare och förlorare (Kriesi 2010; Zürn & de Wilde 2016), blir därmed även försvarandet av de politiska symboler som företräder de olika sidorna en del av deras respektive politiska identiteter (Kidder & Binder 2020). I tider av ökad polarisering blir känslorna gentemot de egna symbolerna därigenom också starkare, samtidigt som antipatin gentemot de politiska symboler som företräder den andra sidan också förstärks (Harteveld 2021; Harteveld et al. 2022). Bland globaliseringens förlorare, den grupp som förväntas fungera som anhängare till anti-etablissemangsrörelser, har anti-elitismen blivit en förenade faktor, och denna studie har visat hur denna anti-elitismen ger sig till känna i attityder gentemot fem specifika, men till viss del relaterade, samhällsfenomen. Att inställning till dessa samhällsfenomen hänger samman med hur individer förhåller sig till de olika globala politiska symbolerna bevisar hur pass mångfacetterat begreppet anti-elitism faktiskt är och hur stor inverkan den växande klyftan mellan eliten och anti-etablissemangen faktiskt har på samhället. Även om denna studie har använt anhängare till eliten och anti-etablissemangen som två likvärdiga grupper är det ändå viktigt att poängtera att dessa ännu inte utgör två jämstora grupper. Fastän stödet för populistpartier har ökat över tid är det fortsättningsvis en stor majoritet i västvärlden som väljer att rösta på partier som får anses tillhöra eliten (Golder 2016; Hobolt & Tilley 2016).

Tidigare studier har visat att medborgare inkorporerar åsikter om olika samhällsfenomen utgående från en övergripande samhällssyn. Till exempel har dessa studier visat att medborgare med ett högt förtroende för politiska partier även tenderar att ha ett högt förtroende för riksdag och regering och en mer positiv inställning till demokratin (Newton 2001; Van Elsas 2015). En åsikt ingår därmed ofta i ett kluster av andra liknande åsikter, och denna studie har visat att åsikter om globala politiska symboler även hänger samman med ett mer generellt förhållningssätt gentemot samhället. Detta i sig bidrar till en ökad förståelse för varför man även i Norden ser individer som går runt med "Make America Great Again"-kepsar och varför det i USA finns en koppling mellan kännedom om Thunberg och stöd för klimatanpassningsåtgärder (Sabherwal et al. 2021). Betydelsen av globala politiska symboler ligger därmed i att dessa fungerar som symboler för en övergripande världsbild och inte nödvändigtvis endast för en enskild politisk åsikt.

Referenser

- Akkerman, Agnes, Mudde, Cas & Zaslove, Andrej, 2014. "How Populist Are the People? Measuring Populist Attitudes in Voters", *Comparative Political Studies* 47(9), s. 1324-1353.
- Allen, Jonathan & Parnes, Amie, 2021. *Lucky: How Joe Biden barely won the presidency*. Crown.
- Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart, 2017. "Har svenskarna förtroende för medierna?" s. 51-83 i Andersson, Ulrika, Ericson, Andreas, Holt, Kristoffer, Johansson, Bengt, Karlsson, Michael, von Krogh, Torbjörn, Lind, Edvard, Strömbäck, Jesper, Weibull Lennart & Truedson, Lars (red.), *Misstroten mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Bakker, Ryan, Jolly, Seth & Polk, Jonathan, 2020. "Multidimensional incongruence, political disaffection, and support for anti-establishment parties", *Journal of European Public Policy* 27(2), s. 292-309.
- Barr, Robert, 2009. "Populists, Outsiders and Anti-establishment Politics", *Party Politics* 15(1), s. 29-48.
- Berti, Carlo & Loner, Enzo, 2021. "Character assassination as a right-wing populist communication tactic on social media: The case of Matteo Salvini in Italy", *New Media & Society* 25(11), s. 2939-2960.
- Bertsou, Eri, 2019. "Rethinking political distrust", *European Political Science Review* 11(2), s. 213-230.
- Best, Heinrich & Higley, John, 2017. *The Palgrave Handbook of Political Elites*. London, UK: Palgrave Macmillan.
- Björnberg, Karin Edvardsson, Karlsson, Mikael, Gilek, Michael & Hansson, Sven, 2017. "Climate and environmental science denial: A review of the scientific literature published in 1990-2015", *Journal of Cleaner Production* 167(20), s. 229-241.
- Blyth, Mark, 2016. "Global Trumpism. Why Trump's Victory Was 30 Years in the Making and Why It Won't Stop Here", *Foreign Affairs*, 15 November.
- Bos, Linda, Wichgers, Lisanne & van Spanje, Voost, 2023. "Are Populists Politically Intolerant? Citizens' Populist Attitudes and Tolerance of Various Political Antagonists", *Political Studies* 71(3), s. 851-868.
- Brittain, Christopher, 2018. "Racketeering in religion: Adorno and evangelical support for Donald Trump", *Critical Research on Religion* 6(3), s. 269-288.
- Brown, Steven & Ellithorp, John, 1970. "Emotional Experiences in Political Groups: The Case of the McCarthy Phenomenon", *The American Political Science Review* 64(2), s. 349-366.
- Burlacu, Alexandru, Crisan-Dabija, Radu, Covic, Adrian, Raiu, Catalin, Mavrighi, Ionut, Popa, Iolanda Valentina & Lillo-Crespo, Manuel, 2020. "Pandemic lockdown, healthcare policies and human rights: integrating opposed views on COVID-19 public health mitigation measures", *Reviews in Cardiovascular Medicine* 21(4), s. 509-516.
- Butt, Shelby & Byman, Daniel, 2020. "Right-wing extremism: The Russian connection", *Survival* 62(2), s. 137-152.
- Bäck, Maria, 2019. "Political Trust in Finland", s. 39-44 i Grönlund, Kimmo & Strandberg, Kim (red.), *Voting and Public Opinion in Finland: The Parliamentary Election of 2019*. Åbo: Institutet för samhällsforskning vid Åbo Akademi.
- Cammaerts, Bart, 2022. "The abnormalisation of social justice: The 'anti-woke culture war' discourse in the UK", *Discourse & Society* 33(6), s. 730-743.

- Campbell, Troy & Kay, Aaron, 2014. "Solution aversion: On the relation between ideology and motivated disbelief", *Journal of Personality and Social Psychology* 107(5), s. 809-824.
- Caramani, Daniele, 2017. "Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government", *American Political Science Review* 111(1), s. 54-67.
- Casseli, Mauro, Fracasso, Andrea & Traverso, Silvio, 2021. "Globalization, robotization, and electoral outcomes: Evidence from spatial regressions for Italy", *Journal of Regional Science* 61(1), s. 86-111.
- Cassino, Dan, 2016. "Fairleigh Dickinson University's public mind poll finds Trump supporters more conspiracy-minded than other republicans", Fairleigh Dickinson University.
- Castanho Silva, Bruno, Vegetti, Federico & Littvay, Levente, 2017. "The elite is up to something: exploring the relation between populism and belief in conspiracy theories", *Swiss Political Science Review* 23(4), s. 423-443.
- Cobb, Roger & Elder, Charles, 1973. "The political use of symbolism", *American Politics Quarterly* 1(3), s. 305-338.
- Collins, Stephen & DeWitt, Jeff, 2023. "Words Matter: Presidents Obama and Trump, Twitter, and US Soft Power", *World Affairs*, 00438200231161631.
- Cremer, Tobias, 2023. "A Europeanisation of American politics? Trumpism and the populist radical right in the United States", *Journal of Language and Politics* 22(3), s. 396-414.
- DiMaggio, Paul, Evans, John & Bryson, Bethany, 1996. "Have Americans' social attitudes become more polarized?", *American Journal of Sociology* 102(3), s. 690-755.
- Dittmer, Lowell, 1977. "Political Culture and Political Symbolism: Toward a Theoretical Synthesis", *World Politics* 29(4), s. 552-583.
- Dodeigne, Jérémy & Pilet, Jean-Benoit, 2021. "Centralized or decentralized personalization? Measuring intra-party competition in open and flexible list PR systems", *Party Politics* 27(2), s. 234-245.
- Druckman, James, Peterson, Erik & Slothuus, Rune, 2013. "How elite partisan polarization affects public opinion formation", *American Political Science Review* 107(1), s. 57-79.
- Duvall, Spring, 2023. "Becoming Celebrity Girl Activists: The Cultural Politics and Celebification of Emma González, Marley Dias, and Greta Thunberg", *Journal of Communication Inquiry* 47(4), s. 399-419.
- Dyck, Joshua, Pearson-Merkowitz, Shanna & Coates, Michael, 2018. "Primary distrust: Political distrust and support for the insurgent candidacies of Donald Trump and Bernie Sanders in the 2016 primary", *PS: Political Science & Politics* 51(2), s. 351-357.
- Eberl, Jakob-Moritz, Huber, Robert & Greussing, Esther, 2021. "From populism to the "plandemic": why populists believe in COVID-19 conspiracies", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 31(1), s. 272-284.
- Edelman, Murray, 1964. *The Symbolic Uses of Politics*. Urbana, IL: University of Illinois Press
- Edenborg, Emil, 2023. "Den ryska hbtq-rörelsen från glasnost till kriget i Ukraina: Ett civilsamhälleperspektiv på Rysslands misslyckade demokratisering", *Statsvetenskaplig tidskrift* 125(1), s. 197-220.

- Elgesem, Dag & Bruggemann, Michael, 2022. "Polarisation or just differences in opinion: How and why Facebook users disagree about Greta Thunberg", *European Journal of Communication* 38(3), s. 237-254.
- Erlingsson, Gissur & Kristinsson, Gunnar, 2020. "All that glitters ... A closer look at the Nordic 'exception'", s. 90-106 i Mungiu-Pippidi, Alina & Heywood, Paul (red.), *A Research Agenda for Studies of Corruption*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Esser, Frank, Stepińska, Agnieszka & Hopmann, David, 2016. "Populism and the media: Cross-national findings and perspectives", s. 365-380 i Aalberg, Toril, Esser, Frank, Reinemann, Carsten, Strömbäck, Jesper & de Vreese, Claes (red.), *Populist Political Communication in Europe*. New York, NY: Routledge.
- Fawzi, Nayla, 2019. "Untrustworthy news and the media as "enemy of the people?" how a populist worldview shapes recipients' attitudes toward the media", *The International Journal of Press/Politics* 24(2), s. 146-164.
- Fawzi, Nayla & Krämer, Benjamin, 2021. "The media as part of a detached elite? Exploring antimedia populism among citizens and its relation to political populism", *International Journal of Communication* 15, s. 3292-3314.
- Ferreira da Silva, Frederico, Garzia, Diego & De Angelis, Andrea, 2021. "From party to leader mobilization? The personalization of voter turnout", *Party Politics* 27(2), s. 220-233.
- Fieschi, Catherine & Heywood, Paul, 2004. "Trust, cynicism and populist anti-politics", *Journal of Political Ideologies* 9(3), s. 289-309.
- Fisher, Aleksandr, 2020. "A new cold war? International public opinion of Russia and the United States", *International Journal of Public Opinion Research* 32(1), s. 143-152.
- Forchtner, Bernhard & Kølvråa, Christoffer, 2015. "The nature of nationalism: populist radical right parties on countryside and climate", *Nature and Culture* 10(2), s. 199-224.
- Ford, Robert & Jennings, William, 2020. "The changing cleavage politics of Western Europe", *Annual Review of Political Science* 23, s. 295-314.
- Fraune, Cornelia & Knodt, Michele, 2018. "Sustainable energy transformations in an age of populism, post-truth politics, and local resistance", *Energy Research & Social Science* 43, s. 1-7.
- Gallego, Aina & Kurer, Thomas, 2022. "Automation, Digitalization, and Artificial Intelligence in the Workplace: Implications for Political Behavior", *Annual Review of Political Science* 25, s. 463-484.
- Gemenis, Kostas, 2021. "Explaining conspiracy beliefs and scepticism around the COVID-19 pandemic", *Swiss Political Science Review* 27(2), s. 229-242.
- George, Darren & Mallery, Paul, 2003. *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference* (4th ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Geurkink, Bram, Zaslove, Andrej, Sluiter, Roderick & Jacobs, Kristof, 2020. "Populist attitudes, political trust, and external political efficacy: old wine in new bottles?", *Political Studies* 68(1), s. 247-267.
- Gliem, Joseph & Gliem, Rosemary, 2003. "Calculating, interpreting, and reporting Cronbach's alpha reliability coefficient for Likert-type scales", Midwest research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, and community education.
- Golder, Matt, 2016. "Far right parties in Europe", *Annual Review of Political Science* 19, s. 477-497.
- Hale, Henry & Peshkopia, Ridvan, 2023. "Trump sympathy in the Balkans: cross-border populist appeal", *Mediterranean Politics* 28(3), s. 375-398.

- Halldorf, Joel, 2021. "Politik i amerikansk evangelikalism och svensk frikyrklighet", *Statsvetenskaplig tidskrift* 123(4), s. 717-734.
- Harteveld, Eelco, 2021. "Fragmented foes: Affective polarization in the multiparty context of the Netherlands", *Electoral Studies* 71, 102332.
- Harteveld, Eelco, Mendoza, Philipp & Rooduijn, Matthijs, 2022. "Affective polarization and the populist radical right: creating the hating?", *Government and Opposition* 57(4), s. 703-727.
- Hawkins, Kirk & Rovira Kaltwasser, Cristobal, 2019. "Introduction: the ideational approach", s. 1-24 i Hawkins, Kirk, Carlin, Ryan, Littvay, Levente & Rovira Kaltwasser, Cristobal (red.), *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Method*. London: Routledge.
- Herkman, Juha, 2017. "Articulations of populism: The Nordic case", *Cultural Studies* 31(4), s. 470-488.
- Hobolt, Sara & Tilley, James, 2016. "Fleeing the centre: the rise of challenger parties in the aftermath of the Euro crisis", *West European Politics* 39(5), 971-991.
- Hofstadter, Richard, 1963. *Anti-intellectualism in American Life*. New York, NY: Vintage.
- Holley, Emily, 2015. "International anti-LGBT legislation: How nationalistic cultural warfare supports political motivations", *Law & Sexuality* 24, s. 179-201.
- Hooghe, Lisbeth & Marks, Garry, 2018. "Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage", *Journal of European Public Policy* 25(1), s. 109-135.
- Huber, Robert, Greussing, Esther & Eberl, Jakob-Moritz, 2022. "From populism to climate scepticism: the role of institutional trust and attitudes towards science", *Environmental Politics* 31(7), s. 1115-1138.
- Huber, Robert, 2020. "The role of populist attitudes in explaining climate change skepticism and support for environmental protection", *Environmental Politics* 29(6), s. 959-982.
- Huddy, Leonie, Bankert, Alexa & Davies, Caitlin, 2018. "Expressive versus instrumental partisanship in multiparty European systems", *Political Psychology* 39(5), s. 173-199.
- Im, Zhen Jie, Mayer, Nonna, Palier, Bruno & Rovny, Jan, 2019. "The "losers of automation": A reservoir of votes for the radical right?", *Research and Politics* 6(1), 2053168018822395.
- Inglehart, Ronald & Norris, Pippa, 2016. "Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash", HKS Working Paper No. RWP16-026.
- Inglehart, Ronald, 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Jansen, Robert, 2011. "Populist mobilization: A new theoretical approach to populism", *Sociological Theory* 29(2), s. 75-96.
- Jung, Jieun, Petkanic, Peter, Nan, Dongyan & Hyun Kim, Jang, 2020. "When a Girl Awakened the World: A User and Social Message Analysis of Greta Thunberg", *Sustainability* 12(7), s. 1-17.
- Karv, Thomas, 2022. "Finlandssvenska åsikter om politik och politiker", s. 19-26 i Karv, Thomas & Backström, Jenny (red.), *Svenskfinland i Pandemitider: Resultat från den finlandssvenska medborgarpanelen Barometern 2020-2022*. Vasa: Institutet för samhällsforskning vid Åbo Akademi.

- Karv, Thomas & Backström, Jenny, 2022. "Introduktion – den finlandssvenska medborgaropinionen i pandemitider", s. 9–18 i Karv, Thomas & Backström, Jenny (red.), *Svenskfinland i Pandemitider: Resultat från den finlandssvenska medborgarpanelen Barometern 2020–2022*. Vasa: Institutet för samhällsforskning vid Åbo Akademi.
- Karv, Thomas, Lindell, Marina & Rapeli, Lauri, 2022. "How context matters: The significance of political homogeneity and language for political efficacy", *Scandinavian Political Studies* 45(1), s. 46–67.
- Karvonen, Lauri, 2010. *The Personalisation of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Kellstedt, Paul, Zahran, Sammy & Vedlitz, Arnold, 2008. "Personal efficacy, the information environment, and attitudes toward global warming and climate change in the United States", *Risk Analysis* 28(1), s. 113–126.
- Kennedy, Jonathan, 2019. "Populist politics and vaccine hesitancy in Western Europe: an analysis of national-level data", *European Journal of Public Health* 29(3), s. 512–516.
- Kenny, Paul, 2020. "'The enemy of the people': populists and press freedom", *Political Research Quarterly* 73(2), s. 261–275.
- Kidder, Jeffrey & Binder, Amy, 2020. "Trumpism on college campuses", *Qualitative Sociology* 43(2), s. 145–163.
- Klintman, Mikael, 2021. *Knowledge Resistance: How we Avoid Insight from Others*. Manchester, UK: Manchester University Press.
- Kohler, Sarah & Koinig, Isabell, 2023. "The effect of science-related populism on vaccination attitudes and decisions", *Journal of Behavioral Medicine* 46(1–2), s. 229–238.
- Konisky, David, Milyo, Jeffrey & Richardson, Lilliard, 2008. "Environmental policy attitudes: issues, geographical scale, and political trust", *Social Science Quarterly* 89(5), s. 1066–1085.
- Kriesi, Hanspeter, Grande, Edgar, Lachat, Romain, Dolezal, Martin, Bornschier, Simon & Frey, Timotheos, 2006. "Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared", *European Journal of Political Research* 45(6), s. 921–956.
- Kriesi, Hanspeter, 2010. "Restructuration of partisan politics and the emergence of a new cleavage based on values", *West European Politics* 33(3), s. 673–685.
- Kuteleva, Anna & Clifford, Sarah, 2021. "Gendered securitisation: Trump's and Putin's discursive politics of the COVID-19 pandemic", *European Journal of International Security* 6(3), s. 301–317.
- Kutlay, Mustafa & Öniş, Ziya, 2023. "Liberal democracy on the edge? Anxieties in a shifting global (dis)order", *Alternatives* 48(1), s. 20–37.
- Larson, Jeff & Lizardo, Omar, 2007. "Generations, Identities, and the Collective Memory of Che Guevara", *Sociological Forum* 22(4), s. 425–451.
- Lasco, Gideon, 2020. "Medical Populism and the COVID-19 Pandemic", *Global Public Health* 15(10), s. 1417–1429.
- Lasswell, Harold, 1927. "The theory of political propaganda", *The American Political Science Review* 21(3), s. 627–631.
- Latkin, Carl, Dayton, Lauren, Moran, Meghan, Strickland, Justin & Collins, Karina, 2022. "Behavioral and Psychosocial Factors Associated with COVID-19 Skepticism in the United States", *Current Psychology* 41(11), s. 7918–7926.
- Lelkes, Yphtach, 2016. "Mass polarization: manifestations and measurements", *Public Opinion Quarterly* 80(1), s. 392–410.

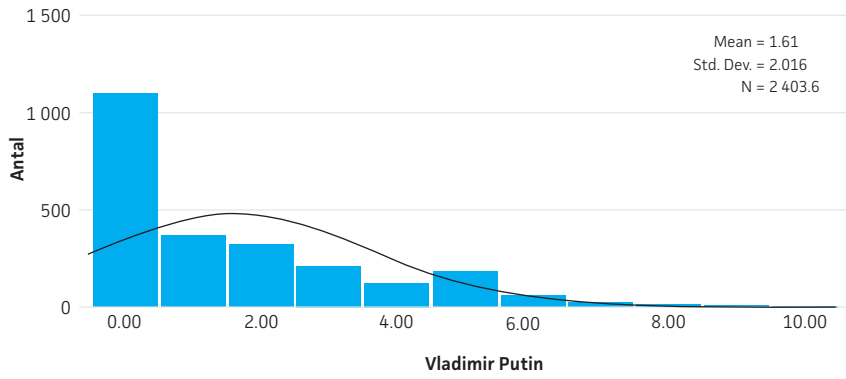
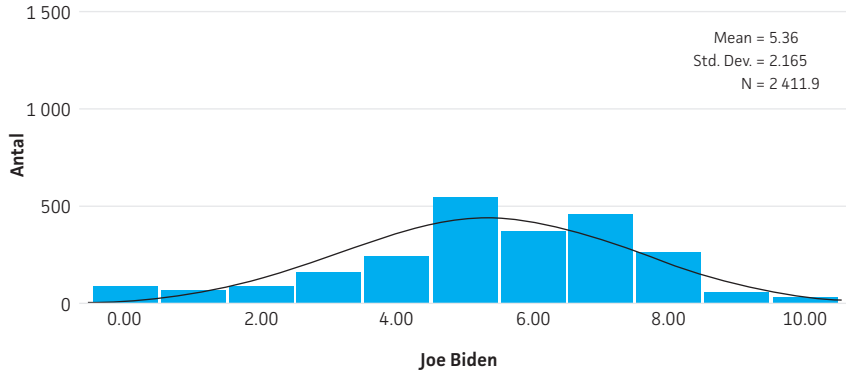
- Lindell, Marina & Sirén, Rasmus, 2020. "Barometern – den finlandssvenska medborgarpanelen", s. 9–16 i Lindell, Marina (red.), *Vad tycker Svenskfinland? Resultat från den finlandssvenska medborgarpanelen Barometern 2019–2020*. Åbo: Institutet för samhällsforskning vid Åbo Akademi.
- Lipset, Seymour & Rokkan, Stein, 1967. *Party Systems and Voter Alignments*. New York, NY: The Free Press.
- Lockwood, Matthew, 2018. "Right-wing populism and the climate change Agenda: exploring the linkages", *Environmental Politics* 27(4), s. 712–732.
- Lübke, Christiane, 2022. "Socioeconomic roots of climate change denial and uncertainty among the European population", *European Sociological Review* 38(1), s. 153–168.
- Malmberg, Fredrik, 2023. "Institutional trust in Finland", s. 70–75 i Grönlund, Kimmo & Strandberg, Kim (red.), *Finland turned right: voting and public opinion in the parliamentary election of 2023*. Åbo: Institutet för samhällsforskning vid Åbo Akademi.
- Malmberg, Fredrik & Karv, Thomas, 2022. "All good in the neighbourhood? Exploring the role of local conditions for political trust and corruption perceptions within a minority context", *Territory, Politics, Governance*, 1–18
- Mangset, Marte, Engelstad, Fredrik, Teigen, Mari & Gulbrandsen, Trygve, 2019. "The Populist Elite Paradox: Using Elite Theory to Elucidate the Shapes and Stakes of Populist Elite Critiques", s. 203–222 i Engelstad, Fredrik, Gulbrandsen, Trygve, Mangset, Marte & Teigen, Mari (red.), *Elites and People: Challenges to Democracy*. Leeds: Emerald Publishing Limited.
- Margolis, Michele, 2020. "Who wants to make America great again? Understanding evangelical support for Donald Trump", *Politics and Religion* 13(1), s. 89–118.
- Martel, Frank, Greve, Bent, Rothstein, Bo & Saari, Juho, 2020. "The Nordic Exceptionalism: What Explains Why the Nordic Countries are Constantly Among the Happiest in the World", s. 128–145 i Helliwell, John, Layard, Richard, Sachs, Jeffrey & De Neve, Jan-Emmanuel (red.), *World Happiness Report 2020*. Sustainable Developments Solutions Network
- Mazzoleni, Gianpietro, 2008. "Populism and the media", s. 49–64 i Albertazzi, Daniele & McDonnell, Duncan (red.), *TwentyFirst Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. London: Palgrave Macmillan.
- McCoy, Jennifer & Somer, Murat, 2021. "Overcoming Polarization", *Journal of Democracy* 32(1), s. 6–21.
- Mede, Niels & Schäfer, Mike, 2020. "Science-related populism: conceptualizing populist demands toward science", *Public Understanding of Science* 29(5), s. 473–491.
- Mede, Niels, Schäfer, Mike & Fuchslin, Tobias, 2020. "The SciPop Scale for measuring science-related populist attitudes in surveys: Development, test, and validation", *International Journal of Public Opinion Research* 22(2), s. 273–293.
- Moffitt, Benjamin, 2016. *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Mollan, Simon & Geesin, Beverly, 2020. "Donald Trump and Trumpism: Leadership, ideology and narrative of the business executive turned politician", *Organization* 27(3), s. 405–418.
- Motta, Matthew, 2018. "The dynamics and political implications of anti-intellectualism in the United States", *American Politics Research* 46(3), s. 465–498.
- Mudde, Cas, 2004. "The populist zeitgeist", *Government and Opposition* 39(4), s. 542–563.

- Mudde, Cas, 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mudde, Cas & Rovira Kaltwasser, Cristobal, 2013. "Exclusionary versus inclusionary populism: comparing contemporary Europe and Latin America", *Government and Opposition* 48(2), s. 147-174.
- Mutz, Diane, 1989. "The influence of perceptions of media influence: Third person effects and the public expression of opinions", *International Journal of Public Opinion Research* 1(1), s. 3-23.
- Nero, Krist, Orru, Kati, Nævestad, Tor-Olov, Olson, Alexandra, Airola, Merja, Savadori, Lucia, Kazemkaityte, Gabriella & Kajganovic, Jelena, 2023. "Mechanisms behind COVID-19 scepticism among socially marginalised individuals in Europe", *Journal of Risk Research* 26(6), s. 675-696.
- Newton, Kenneth, 2001. "Trust, social capital, civil society, and democracy", *International Political Science Review* 22(2), s. 201-214.
- Newton, Kenneth, Stolle, Dietlind & Zmerli, Sonja, 2018. "Social and Political Trust", s. 37-56 i Uslaner, Eric (red.), *Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Nordensvärd, Johan & Ketola, Markus, 2022. "Populism as an act of storytelling: analyzing the climate change narratives of Donald Trump and Greta Thunberg as populist truth-tellers", *Environmental Politics* 31(5), 861-882.
- Norris, Pippa, 2011. *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Nye, Joseph, 2023. *Soft Power and Great-Power Competition: Shifting Sands in the Balance of Power Between the United States and China*. Singapore: Springer Nature Singapore.
- Olesen, Thomas, 2015. "Global political iconography: The making of Nelson Mandela", *American Journal of Cultural Sociology* 3, s. 34-64.
- Pariser, Eli, 2011. *The filter bubble: How the new personalized Web is hanging what we read and how we think*. New York, NY: Penguin Press.
- Pausch, Markus, 2021. "The future of polarisation in Europe: relative cosmopolitanism and democracy", *European Journal of Future Studies* 9(12), s. 1-11.
- Pechar, Emily, Bernauer, Thomas & Mayer, Frederick, 2018. "Beyond political ideology: the impact of attitudes towards government and corporations on trust in science", *Science Communication* 40(3), s. 291-313.
- Pedersen, Helene, 2023. "Personalisation and political parties", s. 254-265 i Carter, Neil, Keith, Daniel, Sindre, Gyda & Vasilopoulou, Sofia (red.), *The Routledge Handbook of Political Parties*. London, UK: Routledge.
- Pedersen, Helene & Rahat, Gideon, 2021. "Political personalization and personalized politics within and beyond the behavioural arena", *Party Politics* 27(2), s. 211-219.
- Petersson, Bo, 2023. "Felslut och önsketänkanden: Om Rysslandsforskarna, Putin och utvecklingen fram till kriget", *Statsvetenskaplig tidskrift* 125(1), s. 25-40.
- Rahat, Gideon & Kenig Ofer, 2018. *From Party Politics to Personalized Politics? Party Change and Political Personalization in Democracies*. Oxford, UK: Oxford University Press
- Rapeli, Lauri, 2023. "Political efficacy among the Finnish electorate", s. 63-69 i Grönlund, Kimmo & Strandberg, Kim (eds.), *Finland Turned Right: Voting and Public Opinion in the Parliamentary Election of 2023*. Åbo: Institutet för samhällsforskning vid Åbo Akademi.

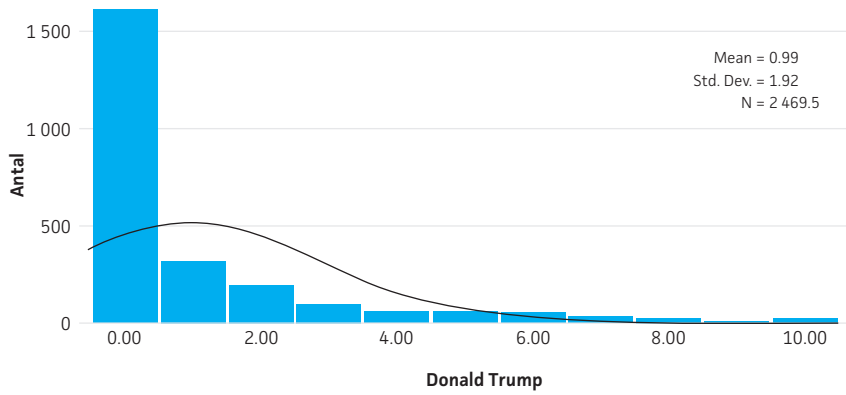
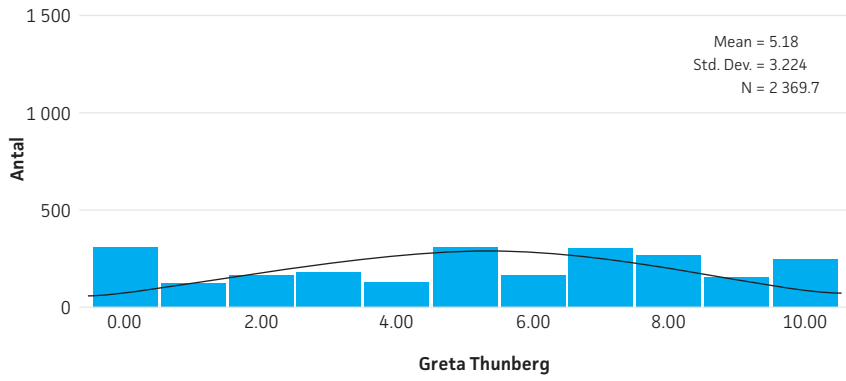
- Rapeli, Lauri, Lindell, Marina & Grönlund, Kimmo, 2020. "Konklusion: hög tillit och regionala skillnader", s. 113-117 i Lindell, Marina (red.), *Vad tycker Svenskfinland? Resultat från den finlandssvenska medborgarpanelen Barometern 2019-2020*. Åbo: Institutet för samhällsforskning vid Åbo Akademi.
- Roberts, Hannah, Clark, Angus, Kalina, Claire, Sherman, Carter, Brislin, Sarah, Heitzeg, Mary & Hicks, Brian, 2022. "To vax or not to vax: Predictors of anti-vax attitudes and COVID-19 vaccine hesitancy prior to widespread vaccine availability", *Plos one* 17(2), s. 1-19.
- Rooduijn, Matthijs, 2014. "The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator", *Government and Opposition* 49(4), s. 573-599.
- Rooduijn, Matthijs, 2018. "What Unites the Voter Bases of Populist Parties? Comparing the Electorates of 15 Populist Parties", *European Political Science Review* 10(3), s. 351-368.
- Ryalls, Emily & Mazzarella, Sharon, 2021. "'Famous, Beloved, Reviled, Respected, Feared, Celebrated': Media Construction of Greta Thunberg", *Communication, Culture and Critique* 14(3), s. 438-453.
- Saarinen, Arttu, Koivula, Aki & Keipi, Teo, 2019. "Political trust, political party preference and trust in knowledge-based institutions", *International Journal of Sociology and Social Policy* 40(1/2), s. 154-168.
- Sabherwal, Anandita, Ballew, Matthew, van der Linden, Sander, Gustafson, Abel, Goldberg, Matthew, Maibach, Edward, Kotcher, John, Swim, Janet, Rosenthal, Seth & Leiserowitz, Anthony, 2021. "The Greta effect: Familiarity with Greta Thunberg predicts intentions to engage in climate activism in the United States", *Journal of Applied Social Psychology* 51(4), 321-333.
- Schindler, Sebastian, 2023. "Post-truth politics and neoliberal competition: the social sources of dogmatic cynicism", *International Theory*, s. 1-20.
- Schulz, Anne, Müller, Philipp, Schemer, Christian, Wirz, Dominique, Wettstein, Martin & Wirth, Werner, 2017. "Measuring populist attitudes on three dimensions", *International Journal of Public Opinion Research* 30(2), s. 316-326.
- Schulze, Heidi, Mauk, Marlene & Linde, Jonas, 2020. "How populism and polarization affect Europe's liberal democracies", *Politics and Governance* 8(3), s. 1-5.
- Schuman, Jonas, 2022. "Partisymptatier och partival", s. 47-54 i Karv, Thomas & Backström, Jenny (red.), *Svenskfinland i Pandemitider: Resultat från den finlandssvenska medborgarpanelen Barometern 2020-2022*. Vasa: Institutet för samhällsforskning vid Åbo Akademi.
- Simons, Greg, 2019. "Putin's International Political Image", *Journal of Political Marketing* 18(4), s. 307-329.
- Sjögren, Olle, 2023. "Ecological Wunderkind and heroic trollhunter: the celebrity saga of Greta Thunberg", *Celebrity Studies* 14(4), s. 472-484.
- Sorce, Giuliana, 2022. "The 'Greta Effect': Networked Mobilization and Leader Identification Among Fridays for Future Protesters", *Media and Communication* 10(2), s. 18-28.
- Strömbäck, Jesper, 2023. "Tendensen att misstro officiella sanningar: konspiratorisk mentalitet hos svenska folket", s. 389-405 i Andersson, Ulrika, Öhberg, Patrik, Carlander, Anders, Martinsson, Johan & Theorin, Nora (red.), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Suchland, Jennifer, 2018. "The LGBT specter in Russia: refusing queerness, claiming 'Whiteness'", *Gender, Place & Culture* 25(7), s. 1073-1088.
- Söderlund, Peter, 2019. "Poliittinen luottamus vertailevasta näkökulmasta", s. 35-48 i Bäck, Maria & Kestilä-Kekkonen, Elina (red.), *Poliittinen ja sosiaalinen luottamus Polut, trendit ja kuulut*. Helsingfors: Finansministeriets publikationer.

- Teney, Celine, Lacewell, Onawa & De Wilde, Pieter, 2014. "Winners and losers of globalization in Europe: attitudes and ideologies", *European Political Science Review* 6(4), s. 575-595.
- Thompson, Jack, 2021. "White media attitudes in the Trump era", *American Politics Research* 49(2), s. 119-131.
- Tsfati, Yariv & Cappella, Joseph, 2003. "Do people watch what they do not trust? Exploring the association between news media skepticism and exposure", *Communication Research* 30(5), s. 504-529.
- Van der Meer, Tom, 2017. "Political trust and the 'crisis of democracy'", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.
- Van Elsas, Erika, 2015. "Political trust as a rational attitude: A comparison of the nature of political trust across different levels of education", *Political Studies* 63(5), s. 1158-1178.
- Van Hauwaert Steven & Van Kessel, Stijn, 2018. "Beyond Protest and Discontent: A Cross-National Analysis of the Effect of Populist Attitudes and Issue Positions on Populist Party Support", *European Journal of Political Research* 57(1), s. 68-92.
- von Schoultz, Åsa, 2019. "Kansalaisten näkemykset demokratian prosesseista ja legitimitteetistä", s. 62-78 i Bäck, Maria & Kestilä-Kekkonen, Elina (red.), *Poliittinen ja sosiaalinen luottamus: polut, trendit ja kuulut*. Helsingfors: Finansministeriets publikationer.
- Vos, Debby & Van Aelst, Peter, 2018. "Does the political system determine media visibility of politicians? A comparative analysis of political functions in the news in sixteen countries", *Political Communication* 35(3), s. 371-392.
- Vowles, Kjell & Hultman, Martin, 2021. "Dead White men vs. Greta Thunberg: Nationalism, Misogyny, and Climate Change Denial in Swedish far-right Digital Media", *Australian Feminist Studies* 36(110), s. 414-431.
- Weber, Elke, 2016. "What shapes perceptions of climate change? New research since 2010", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 7(1), s. 125-134.
- Wettstein, Martin, Esser, Frank, Schulz, Anne, Wirz, Dominique & Wirth, Werner, 2018. "News media as gatekeepers, critics, and initiators of populist communication: How journalists in ten countries deal with the populist challenge", *The International Journal of Press/Politics* 23(4), s. 476-495.
- White, Leslie, 1949. *The Science of Culture*. New York, NY: Grove.
- Yang, Mimi, 2018. "Trumpism: a disfigured Americanism", *Palgrave Communications* 4(1), s. 1-13.
- Yan, Pu, Schroeder, Ralph & Stier, Sebastian, 2022. "Is there a link between climate change scepticism and populism? An analysis of web tracking and survey data from Europe and the US", *Information, Communication & Society* 25(10), s. 1400-1439.
- Zaslave, Andrej, Geurkin, Bram, Jacobs, Kristof & Akkerman, Agnes, 2021. "Power to the people? Populism, democracy, and political participation: a citizen's perspective", *West European Politics* 44(4), s. 727-751.
- Zulianello, Mattia & Ceccobelli, Diego, 2020. "Don't call it climate populism: on Greta Thunberg's technocratic ecocentrism", *The Political Quarterly* 91(3), s. 623-631.
- Zürn, Michael & de Wilde, Pieter, 2016. "Debating globalization: cosmopolitanism and communitarianism as political ideologies", *Journal of Political Ideologies* 21(3), s. 280-301.

Appendix

Figur A1. Svartsfördelning inom de fyra beroende variablerna

Tabell A1. Svartsfördelning inom de fem oberoende variablerna (%)

Variabel	Hög	Medelhög	Medellåg	Låg
Politikerskepticism	9.6	44.1	41.0	5.4
Forskningskepticism	12.6	41.4	41.3	4.6
Klimatskepticism	9.8	13.0	29.6	47.6
Pandemiskepticism	4.2	7.2	34.3	54.5

Variabel	Mycket litet förtroende	Ganska litet förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska stort förtroende	Mycket stort förtroende
Mediaskepticism	5.9	10.1	25.6	48.5	10.0

Tabell A2. Intern korrelation mellan olika former av samhällsskeptiska attityder

	Politiker- skepticism	Forsknings- skepticism	Klimat- skepticism	Pandemi- skepticism	Media- skepticism
Politikerskepticism	x	0.39	0.28	0.23	0.41
Forskningskepticism		x	0.41	0.29	0.36
Klimatskepticism			x	0.41	0.38
Pandemiskepticism				x	0.29
Mediaskepticism					x

Tabellnot: Pearsons r. Alla koefficienter är statistiskt signifikanta på 0.01-nivå.

Tabell A3. Svartsfördelning utgående från kontrollvariabler

	Joe Biden	Greta Thunberg	Vladimir Putin	Donald Trump
Totalt (n=2602)	5.36 (2.17)	5.18 (3.22)	1.61 (2.02)	0.99 (1.92)
<i>Kön</i>	‡	‡	‡	‡
Kvinna (n=1288)	5.40 (2.01)	5.96 (2.97)	1.28 (1.76)	0.63 (1.44)
Man (n=1298)	5.35 (2.23)	4.38 (3.26)	1.92 (2.19)	1.35 (2.25)
<i>Ålder</i>	‡	‡	†	‡
18–29 (n=449)	4.68 (2.11)	6.38 (2.86)	1.78 (1.94)	1.16 (1.89)
30–39 (n=357)	4.64 (2.45)	5.18 (3.23)	1.72 (2.12)	1.36 (2.23)
40–49 (n=360)	5.26 (2.04)	5.03 (3.22)	1.89 (2.24)	1.26 (2.28)
50–59 (n=390)	5.80 (2.04)	5.03 (3.17)	1.45 (1.90)	0.71 (1.63)
60–69 (n=409)	5.25 (2.06)	4.30 (3.23)	1.48 (1.89)	0.89 (1.78)
70+ (n=637)	6.08 (1.96)	5.10 (3.27)	1.45 (2.01)	0.75 (1.71)
<i>Utbildning</i>	‡	‡	‡	*
Grundskola (n=570)	5.16 (2.11)	3.88 (3.39)	1.59 (1.87)	0.97 (1.95)
Andra stadiet (n=1339)	5.27 (2.10)	5.23 (3.15)	1.75 (2.19)	1.07 (1.98)
Högskola (n=693)	5.67 (2.27)	6.15 (2.85)	1.34 (1.74)	0.85 (1.78)
<i>Ideologisk inriktning</i>	‡	‡	‡	‡
Vänster (n=436)	5.36 (2.11)	7.28 (2.70)	1.14 (1.54)	0.37 (1.03)
Mitten (n=885)	5.27 (2.10)	5.33 (3.22)	1.67 (2.03)	0.92 (1.75)
Höger (n=838)	5.36 (2.27)	4.07 (3.00)	1.72 (2.18)	1.42 (2.37)
<i>Religiositet</i>	‡	‡	‡	‡
Inte alls religiös (n=775)	4.87 (2.23)	5.17 (3.45)	1.45 (1.98)	0.93 (2.00)
Inte särskilt religiös (n=1122)	5.58 (1.98)	5.23 (3.06)	1.60 (1.91)	0.91 (1.73)
Ganska religiös (n=481)	5.80 (2.17)	5.36 (3.19)	1.69 (2.13)	0.93 (1.77)
Mycket religiös (n=121)	4.92 (2.33)	4.53 (2.99)	1.92 (2.35)	2.05 (2.62)
<i>Vaccinerad för Covid-19</i>	‡	‡	‡	‡
Ja (n=2441)	5.48 (2.08)	5.30 (3.18)	1.55 (1.97)	0.87 (1.75)
Nej (n=83)	2.51 (2.29)	2.34 (3.03)	3.40 (2.78)	3.68 (3.17)
<i>Abort bör begränsas</i>	‡	‡	‡	‡
Helt av annan åsikt (n=1968)	5.42 (2.09)	5.47 (3.19)	1.38 (1.87)	0.69 (1.59)
Delvis av annan åsikt (n=226)	5.01 (2.37)	4.37 (2.83)	2.35 (2.00)	1.90 (2.16)
Delvis av samma åsikt (n=115)	5.19 (2.45)	3.39 (3.08)	3.18 (2.75)	1.98 (2.51)
Helt av samma åsikt (n=84)	4.66 (2.55)	3.70 (3.20)	2.21 (2.24)	3.06 (3.04)
<i>Obligatoriskt vaccinationsprogram för barn</i>	‡	‡	‡	‡
Helt av samma åsikt (n=791)	5.50 (2.25)	5.04 (3.39)	1.49 (2.06)	0.70 (1.66)
Delvis av samma åsikt (n=1023)	5.66 (1.83)	5.57 (2.92)	1.52 (1.90)	0.74 (1.37)
Delvis av annan åsikt (n=322)	5.23 (2.04)	5.32 (3.11)	1.82 (2.07)	1.05 (1.78)
Helt av annan åsikt (n=198)	3.42 (2.67)	3.61 (3.53)	2.23 (2.47)	2.99 (3.32)

Tabellnot: Frågeformuleringar och svarsalternativ: Kön: Vilket är ditt kön? Kvinna, Man, Annat/Vill inte säga. Svarkategori "Annat/vill inte säga" saknade svar och är därmed exkluderad från tabellen. Ålder: Vilket år är du född? Omkodad till sex ålderskategorier. Utbildning: Vilken är din högsta utbildning? Kategorierna innehåller följande svarsalternativ: Grundskola (Folkskola, Grundskola/mellanskola), Andra stadiet

Fortsätter på nästa sida.

(Yrkesskola, Institut eller motsvarande, Student), Högskola (Yrkeshögskola eller lägre högskoleexamen, Högre högskoleexamen (Magister, Forskarutbildning). Ideologisk inriktning: Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Vi använder en skala från noll till tio (0–10), där noll står för vänster och tio står för höger. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala? Vänster (0–3), Mitten (4–6), Höger (7–10). Religiositet: Hur religiös är du? inte alls religiös, inte speciellt religiös, ganska religiös, mycket religiös. Har du vaccinerats för Covid? Ja (Ja, en gång, Ja, två gånger, Ja, tre gånger), Nej (Nej). "Vill inte uppge"-svar exkluderade i relation till Vaccinerad-variabeln. Abort bör begränsas: Vilken är din åsikt om följande påståenden om aktuella politiska frågor? - Finland borde begränsa rätten till fri abort: helt av annan åsikt, delvis av annan åsikt, delvis av samma åsikt, helt av samma åsikt. Obligatoriskt vaccinationsprogram för barn: Vilken är din åsikt om följande påståenden om aktuella politiska frågor? - Finland borde införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn: helt av annan åsikt, delvis av annan åsikt, delvis av samma åsikt, helt av samma åsikt. "Kan inte säga"- och "Vet inte vem personen är"-svar exkluderade. Standardavvikelse inom parentes. Skillnaden mellan grupperna är statistiskt signifikant: * $p < 0.05$; † $p < 0.01$; ‡ $p < 0.001$.

Tabell A4. Multikollinearitetstest

Variabel	Toleransvärde	VIF-värde
Politikerskepticism	0.75	1.33
Forskningskepticism	0.74	1.35
Klimatskepticism	0.58	1.72
Pandemiskepticism	0.67	1.50
Mediaskepticism	0.76	1.32
Kön	0.88	1.13
Ålder	0.73	1.37
Utbildning	0.78	1.29
Ideologi	0.76	1.32
Religiositet	0.82	1.22
Vaccinerad för Covid-19	0.74	1.36
Abort bör begränsas	0.78	1.29
Obligatoriskt vaccinationsprogram för barn	0.84	1.19

Ombytta roller

Marknadsliberaler och statsaktivister 1939

Benny Carlson

Reversed roles

For extreme liberals (libertarians), government intervention is taboo under almost any circumstances. For devoted state activists, it is the right medicine in almost any situation. The purpose of this article is to show, through an historic example, how market liberals with one foot in principles and one foot in reality are prepared to let government intervene forcefully when extraordinary events threaten society whereas state activists may have hard to distinguish between 'normal' and extreme situations. The example is taken from Sweden in 1939, when dark clouds of war gathered over Europe. In this situation, Sweden's two leading market liberals, Gustav Cassel and Eli Heckscher, demanded economic planning, whereas two leading state activists, Bertil Ohlin and Ernst Wigforss, displayed an attitude of "wait and see". This was "a reversal of roles" from which libertarians as well as state activists may have something to learn in the face of future crises.

"I en sådan situation måste statens alla åtgärder och ansträngningar inriktas på att uppnå största möjliga styrka och effektivitet."

Eli F. Heckscher 1939

Liberaler, libertarianer, statsaktivister¹

För en liberal med ena foten i principer och den andra i verkligheten faller det sig naturligt att avvisa långtgående och invecklade statsingripanden i 'normala' tider när marknaden gör sitt jobb men lika naturligt att låta staten gripa in i situationer när extraordinära krafter och händelser hotar samhällsbygget

¹ Jag är tacksam för synpunkter från Lars Jonung, en trogen granskare.

och marknaden inte på egen hand kan lösa problemen. Det finns emellertid ideologiskt rätlinjiga liberaler – libertarianer – för vilka statliga ingripanden är tabu i nästan varje tänkbar situation. Deras spegelbild består av ideologiskt rätlinjiga statsaktivister för vilka statliga ingripanden är den rätta medicinen i alla lägen, normala såväl som extrema.

Vi har på senare årtionden sett exempel på libertarianska reflexer inför globala hot: när världsekonomin 2008 stod på randen till kollaps och en räddningsaktion iscensattes² samt när covidpandemin 2020 gick över världen och det initialt var svårt att finna andra motmedel än nedstängningar. Statsaktivisterna ville å sin sida ännu många år efter finanskrisen att staten skulle fortsätta med expansiv finans- och penningpolitik och ville gärna behålla statliga subventioner även sedan pandemin bringats under kontroll med hjälp av vaccin och förbättrade behandlingsmetoder. Den så kallade spärrhjul- eller trappstegseffekten har väckt fruktan bland libertarianer men hopp bland statsaktivister. Effekten innebär att skatter och offentliga utgifter ökar i kristider, att allmänheten vänjer sig vid ökat skattetryck och att när krisen är över de ökade statsintäkterna kanaliseras till andra utgiftsområden. Att denna effekt skulle ha någon större betydelse för offentliga sektorns omfång på längre sikt har dock ifrågasatts (Durevall & Henrekson 2011).

Ombytta roller

Syftet i denna essä är att med ett exempel från Sveriges historia belysa hur ledande ekonomiska liberaler och statsaktivister (några framträdande svenska libertarianer fanns knappast vid denna tid) reagerade inför en annalkande allvarlig kris, nämligen krigshotet 1939. Av detta exempel finns lärdomar att dra för de framtida kriser och hot som oundvikligen kommer att inställa sig.

De ledande aktörerna i denna historia är fyra till antalet, två på den liberala och två på den statsaktivistiska sidan. På den liberala sidan återfinns vi Gustav Cassel (1866–1945) och Eli Heckscher (1879–1952) som hade ägnat mellankrigstiden åt att bekämpa planhushållning, konjunkturpolitik av keynesianskt märke, ambitiös socialpolitik och höga skatter (Carlson 1988 och 2018). På den statsaktivistiska sidan finner vi socialliberalen Bertil Ohlin (1899–1979) och socialdemokraten Ernst Wigforss (1881–1977) som under samma tid hade drivit på dessa former av ekonomisk politik. (Wigforss var inte nationalekonom men räknas ändå som en av landets ledande ekonomiska tänkare.) Några andra aktörer passerar revy i biroller.

2 Finanskrisen 2008 kan alltså anföras som ett exempel på libertarianska ryggmärgsreflexer. När Bush-administrationen hösten 2008 lade fram ett väldigt räddningspaket, Troubled Asset Relief Program (TARP), för kongressen röstade representanthuset ner det med 228 röster mot 205. "Vissa libertarianer [...] trodde att även framgångsrikt statsingripande skulle förstöra USA:s kapitalism", hette det i *Financial Times* (2008). Svaret från verkligheten lät inte vänta på sig. De amerikanska börserna upplevde sin värsta kollaps sedan 1987. Ett par dagar senare röstades en reviderad version av TARP igenom i kongressen.

Utifrån förhandskunskapen om var dessa aktörer stod ideologiskt skulle man kunna tro att liberalerna inför krigshotet ville hålla staten i strama tyglar medan statsaktivisterna ville sätta den i sporrsträck. Det scenario som utspelades 1939 var emellertid ett helt annat och kan rubriceras 'Ombytta roller'. Scenariot demonstrerar att principfasta liberaler med verklighetsförankring är redo att i exceptionella situationer tilldela staten rollen av räddare i nöden medan statsaktivister har svårt att se skillnad på normala och exceptionella tillstånd.

Erfarenheter, positioner och stämningar

Av betydelse för våra aktörers reaktioner 1939 är deras erfarenheter från det föregående världskriget. Gustav Cassel hade varit mycket aktiv inför den katastrof som utlöstes 1914, han deltog under kriget som expert i det statliga budgetarbetet och han skrev efter en studieresa i början av kriget en bok om *Tysklands ekonomiska motståndskraft* (Cassel 1916). Hans aktivitet inför kriget sammanfattas i ett minnesord i *Svenska Dagbladet* (1945):

Cassels aldrig svikande försvarsintresse yttrade sig [...] däri, att han konsekvent tillerkände anslagen under fjärde huvudtiteln en förhandsställning inom statsutgifterna. Under 1912 behandlade Cassel i flera utförliga artiklar i Sv. D. för första gången spörsmålet om vår finansiella krigsberedskap. Han yrkade enträget på att ekonomiska beredskapsplaner över huvud taget måste uppgöras för att vi icke skulle bli alldeles överraskade av en katastrof. Denna framsynthet betraktades då närmast som en löjlig orimlighet.

Eli Heckscher var drivande i tillkomsten av den 300-sidiga försvarshandbok som redaktionen för *Svensk Tidskrift* gav ut 1913 och som gick ut över landet i fem upplagor. Han reste i början av kriget runt i flera länder och skrev en bok om *Världskrigets ekonomi* (Heckscher 1915). Hans biograf Ylva Hasselberg (2021: 216) skriver om den boken: "Den överordnade ledstjärnan i hela denna argumentation är rationalitet och planmässighet. Planlöshet är ett skällsord [...]. Staten måste ta på sig uppgiften att planera krigsekonomin rationellt och att koordinera den [...]. Vi befinner oss mycket långt från laissez-faire här [...]." Heckscher fick därefter som sekreterare i Statens Krigsberedskapskommission möjlighet att skaffa sig rik erfarenhet av hur villkoren för en ekonomi omgiven av krigförande makter ser ut.

Bertil Ohlin var inför och under första världskriget i tonåren och därmed inte aktiv i den beredskapspolitiska debatten. Ernst Wigforss disputerade i nordiska språk vid Lunds universitet 1913. Han skrev därefter liksom Cassel och Heckscher en bok om kriget, *Världskriget och världsfreden* (Wigforss 1915), i huvudsak en skildring av tysk krigsideologi. Någon närmare befattning med den svenska ekonomiska politiken under kriget verkar han inte ha haft.

Cassel och Heckscher hade alltså till skillnad från Wigforss och framför allt Ohlin djupgående erfarenheter av de påfrestningar en ekonomi utsätts för i krigstid och av de misstag som gjordes inför och under det första världskriget och som det gällde att undvika när historien var på väg att upprepa sig. Cassel och Heckscher var ekonomiska liberaler men politiskt konservativa – Cassel mer så än Heckscher – och därmed försvarsvänliga. De socialliberala och socialistiska kretsar i vilka Ohlin och Wigforss rörde sig var av tradition återhållsamma med försvarsutgifter som minskade utrymmet för sociala reformer.

De fyras positioner på den nationalekonomiska stjärnhimlen förändrades under mellankrigstiden. Cassel hade i början av 1920-talet varit världens sannolikt mest berömda nationalekonom (Carlson 2009). År 1939 stod hans stjärna inte längre i zenit men han var fortfarande flitig samhällsdebattör med 32 ledare i *Svenska Dagbladet* 1939. Heckscher stod ännu på höjden av sin bana som ekonomihistoriker och ekonomisk-politisk debattör. Ohlins bana var sedan mitten av 1920-talet ständigt stigande. Han var den jämte Gunnar Myrdal ledande svenska nationalekonomen och flitig debattör med hela 74 ledare eller artiklar på handelssidan i *Stockholms-Tidningen* 1939. Han skulle inom fem år bli ledare för folkpartiet och handelsminister i samlingsregeringen. Wigforss var i ekonomiska frågor landets mäktigaste man, finansminister i olika omgångar sedan 1925.

En omständighet värd att beakta är aktörernas allmänna sinnesstämning. Cassel och Heckscher hade upplevt att utvecklingen under 1930-talet ur deras perspektiv gick i fel riktning: planhushållning, regleringar, alltmer totalitära och statsdyrkande regimer i omvärlden. De var mot årtiondets slut ganska pessimistiska. Ohlin och Wigforss var däremot påtagligt optimistiska. Det mesta hade under 1930-talet i vart fall inrikespolitiskt gått deras väg med utvecklingen av en ny ekonomisk politik och inredningen av folkhemmet. Ohlin var notorisk optimist, vilket demonstrerades i samband med börskraschen på Wall Street (Carlson 2023) och den stora depressionen (Carlson & Jonung 2002). Detsamma gällde Wigforss, vilket framgår av titeln på en biografi om honom: *Den förbannade optimisten* (Arnstad 2023).³

Vägen framåt

I det följande kommer de fyra aktörernas diskussionsinlägg under 1939 att redovisas. Redovisningen är kronologisk. Längre citat förekommer eftersom läsaren bör erfara vad som faktiskt skrevs och sades, särskilt när det gäller aktörer med så eminent formuleringsförmåga, och inte bli utlämnad en nutida skribents urvattnade sammanfattningar.

3 Med Arnstads formulering (s. 477) "höll denne förbannade optimist ständigt fast vid sin obändiga framtidstro".

För att läsaren inte ska gå vilse kan ytterligare vägledning behövas. Cassel och Heckscher insåg tidigt, utifrån sina erfarenheter av det föregående världskriget och utifrån sina under 1930-talet ständigt upprepade varningar för statlig maktkoncentration och totalitära regimer, att världen gick mot en urladdning. Ohlin och Wigforss såg också den annalkande stormen men trodde att urladdningen kunde undvikas eller uppskjutas. De ville inte få sina cirklar, som kretsade kring 30-talets ekonomisk-politiska kärnfråga, konjunkturfrågan, rubbade.

Cassel och Heckscher blev, utan någon som helst samordning (Heckscher tålde inte Cassel), ett radarpar som krävde en generalplan för den ekonomiska krigsberedskapen samtidigt som de motsatte sig detaljreglering av näringslivet. Ohlin och Wigforss tyckte att kraven på en generalplan var överdrivet men hade inget emot enskilda regleringar. Striden kom därvidlag främst att handla om pris- och valutareglering. För ekonomiska liberaler gällde det som alltid – planering eller inte – att i görligaste mån slå vakt om prismekanismen.

Cassel argumenterade i ledartiklar, Heckscher i *Nationalekonomiska Föreningen*, där han tre gånger våren 1939 drabbade samman med Ohlin och Wigforss. När kriget väl hade brutit ut i september möttes Heckscher och Ohlin i föreningen än en gång. Förhållandet dem emellan hade länge varit ansträngt och denna sista konfrontation slutade med en avgörande brytning. Ohlin närmade sig emellertid efter krigsutbrottet och särskilt efter Sovjetunionens överfall på Finland Cassels och Heckschers positioner. Wigforss tonar ut ur handlingen efter bataljerna i *Nationalekonomiska Föreningen* som för honom inte tycks ha varit av stor betydelse.⁴

Låt oss, innan vi släpper loss våra aktörer, blyxtbelysa de bakgrunder mot vilka de agerade, såväl den europeiska som den svenska.⁵

Den europeiska bakgrunden

Den brittiske premiärministern Neville Chamberlain och hans utrikesminister Lord Halifax träffar 11 januari Italiens diktator Benito Mussolini och utrikesminister Galeazzo Ciano i Rom för att dryfta det europeiska läget. 20 januari entledigas Tysklands riksbankschef Hjalmar Schacht från sin post och ersätts av riksekonominister Walter Funck. Schacht anses inte ha stött fyraårsplanen (den militära upprustningen) helhjärtat.

Tyskland invaderar i mitten av mars Böhmen och Mähren (Tjeckien) och införlivar området med Tredje riket, i strid med Münchenöverenskommelsen. 1 april levererar Hitler årets aprilskämt när han i ett tal döper det kommande

4 Striden om Sveriges krigsberedskap 1939 förbigås i Arnstads (2023) biografi liksom i Wigforss (1954) memoarer.

5 De flesta uppgifterna i dessa bakgrundbeskrivningar är hämtade från *Svenska Dagbladets årsbok 1939*.

partimötet i Nürnberg, som ska äga rum i september, till "fredens partidag". Strax därpå skickar Roosevelt ett budskap till Hitler och Mussolini i vilket han begär att de ska förbinda sig att inte börja anfallskrig mot ett stort antal namngivna stater under en period av tio år. Italien svarar inte. Hitler avvisar budskapet i ett tal inför tyska riksdagen 28 april och säger samtidigt upp det tysk-engelska flottfördraget och det tysk-polska nonaggressionsfördraget. Han meddelar vidare att tyska regeringen krävt Danzigs införlivande i tyska riket och en exterritoriell autostrada genom polska korridoren.

23 augusti undertecknas Molotov-Ribbentrop-pakten i Moskva. 1 september går Tyskland till angrepp mot Polen. Två dagar senare förklarar Storbritannien och Frankrike Tyskland krig. 30 november anfaller Sovjetunionen överraskande Finland.

Den svenska bakgrunden

I *Svenska Dagbladets årsbok 1939* (1940: 146) betecknas årets statsverksproposition som "en budget för fredstider". I februari sänds lagförslag om maximipris och valutareglering ut på remiss. Sakkunniga tillsätts för att utreda frågan om social försvarsberedskap (t.ex. familjebidrag till värnpliktiga). I början av mars offentliggör regeringen ett tidigare hemligstämplat utkast till författningsbestämmelser om bl.a. allmän tjänsteplikt i händelse av krig, överlämnat av Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap. I slutet av månaden lägger regeringen fram förslag om förstärkning av försvarsbudgeten med 66 miljoner kronor. I april tillkallar socialminister Albert Forslund sakkunniga för utredning av lag om tjänsteplikt. En av de sakkunniga är Bertil Ohlin.

De nordiska utrikesministrarna sammanträder 9 maj i Stockholm för att dryfta ett förslag från Tyskland om att sluta en nonaggressionspakt. Sverige tackar nej med hänvisning till neutraliteten. Även Norge och Finland avböjer erbjudandet men Danmark antar det. Riksdagen godkänner i juni det system av beredskapslagar som regeringen föreslagit, omfattande bl.a. maximipriser och valutareglering. I juli tillkallar handelsminister Elof Ericsson sakkunniga för att utreda frågan om skydd av handelssjöfarten under krig. De sakkunniga lägger fram en rad förslag i augusti och september.

När Tyskland går till angrepp mot Polen utfärdar svenska regeringen en neutralitetsförklaring. När det europeiska storkriget ett par dagar senare är ett faktum kallas en urtima riksdag in och sammanträder 8 september. Tio dagar senare samlas Nordens stats- och utrikesministrar i Köpenhamn och fastslår ländernas vilja att föra en strängt opartisk neutralitetspolitik.

De sakkunniga för utredning av lag om tjänsteplikt presenterar sitt betänkande 24 september. Det innehåller förslag enligt vilken i krigstid alla medborgare under 70 år kan åläggas arbetsplikt; lagen antas av riksdagen i december. I slutet av september föreslår landshövding Karl Levinson som

sakkunnig inrättandet av ett folkhushållningsdepartement med uppgift att reglera anskaffning och förbrukning inom riket av viktiga förnödenheter samt varuutbytet med utlandet. Proposition läggs fram av regeringen och bifalls av riksdagen 14 oktober. Konsultativa statsrådet Herman Eriksson utnämns till folkhushållningsminister och chef för det nya departementet som börjar sin verksamhet ett par dagar senare. Under departementet sorterar en rad organisationer: ved-, gengas-, kol-, sjöfarts- och kreditnämnder, informationsbyrå, arbetsmarknads-, transport-, livsmedels-, industri- och handelskommissioner. 10 november lägger regeringen fram en proposition om värnsskatt, att utgå med 50 procent av statlig inkomst- och förmögenhetsskatt för år 1938.

Regeringen utfärdar i december kungörelse om inskränkning av rätten att få ut allmänna handlingar om folkhushållningen. En av riksdagen godkänd prisregleringslag träder i kraft. Lagom till Lucia, 13 december, ersätts den socialdemokratiska regeringen under Per Albin Hansson med en samlingsregering under samme Hansson.

Ohlin ställer konjunkturfråga

Redan första vardagen 1939 frågar sig Bertil Ohlin (1939a) i *Stockholms-Tidningen* om det går att säga något om konjunkturutsikten för det nya året:

Beror den icke i hög grad på vad som sker på den politiska fronten? Vem kan väl rannsaka Hitlers eller Mussolinis hjärtan och njurar och profetera om deras handlingar? Naturligtvis kan det ekonomiska förloppet på ett avgörande sätt påverkas av politiska händelser. Ett allmänt europeiskt krig skulle med ett slag skapa en helt ny situation. Men om intet större krig utbryter och å andra sidan heller icke någon väsentlig förbättring av den internationella politiska situationen inträder, så är det rätt troligt att de politiska faktorerna kommer att spela en relativt begränsad roll för konjunkturutvecklingen.

Ohlin (1939b) kommenterar en tid senare Schachts avgång som riksbankschef. ”Om en sak synas alla vara ense. En omläggning av Tysklands ekonomiska politik i mera bestämt statssocialistisk riktning med militärpolitiska syften förestår.”

Cassel kräver enhetlig ledning

Gustav Cassel hade sedan början av 1936 i en rad artiklar om Sveriges ekonomiska försvarsberedskap argumenterat för lagring av viktiga varor och för att förbereda en rationell samordning av alla delar av den nationella ekonomin. Han deltog från 1937 som adjungerad ledamot i Rikskommissionen för

ekonomisk försvarsberedskap och drev där frågan om varulagring. Han ville särskilt att bergrum för lagring av olja skulle sprängas in i bergen i de bohuslänska fjordarna.⁶

Cassel publicerar i september 1938 och januari 1939 i *Svenska Dagbladet* två artiklar med samma rubrik: "Vår ekonomiska försvarsberedskap". I septemberartikeln (Cassel 1938) tar han sikte på statens lagring av viktiga råvaror, främst stenkol och olja, som han menar är mycket eftersatt. Hur lagrades oljan? "Jo, i silverglänsande cisterner, som kanta infarterna till våra viktigaste hamnar och bilda ett förträffligt mål för fientliga flygangrepp. Det är fullkomligt löjligt att betrakta en sådan lagring såsom någon säkerhet för landet." Han oroar sig också över infrastrukturen. "Hur det skulle gå med våra inländska transportmedel, om våra kraftstationer och broar utsattes för fientliga anfall, är en fråga som man knappast törs tänka på." Riksbankens förråd av guld och utländska valutor hade ökat på senare år och kunde till en del bytas ut mot varulager. För Cassels del är det viktigt att näringslivet inordnas i en plan utan att dess drivkrafter försvagas:

Vår försvarsberedskap är också i hög grad en organisatorisk fråga. Hur skall landets näringsliv ordnas under krigstid? Självklart är att försvarshänsyn då måste träda i förgrunden och att allt måste underkastas en enhetlig ledning. [---] Problemet är [...] hur det enskilda intresset skall kunna vidmakthållas samtidigt som det underordnas försvarsledningen.

I januariartikeln betonar Cassel (1939a) att ansvaret för den ekonomiska försvarsberedskapen "icke kan få betraktas som en bisyssla, som man anförtror åt en landshövding eller någon annan högre ämbetsman". Han är fortsatt bekymrad över landets lagerhållning. "Ser man på hur det politiska läget i världen dag för dag tillspetsas, så måste man bli verkligt orolig över den långsamhet med vilken statens lageranskaffning skötts."

Heckscher möter Wigforss och Ohlin (1)

Den 26 januari 1939 inleder finansminister Ernst Wigforss i sedvanlig ordning en diskussion om budgetläget i Nationalekonomiska Föreningen (1939a). Hans föredragning kretsar kring konjunkturutsikterna. Första talare efter Wigforss är Heckscher. Han går till omedelbar attack och tar sikte på Wigforss resonemang om hur man ska förfara i händelse av en ny depression:

Det sistnämnda förefaller mig icke alls vara en realistisk ståndpunkt, ty den realistiska ståndpunkten är att se efter vad vi skola

6 Cassel (1941) redogör för dessa aktiviteter.

göra inför *världslägets allvar*. Det är en fråga som är mycket, mycket viktigare och mycket, mycket mer vittutseende och mycket allvarligare också ur budgetsynpunkt än en eventuell måttlig förändring av konjunkturen. Såvitt jag förstår – jag ber om ursäkt, om jag talar till höga herrar så som man icke bör göra – är det en politikers uppgift att utan hänsyn till några doktriner försöka se verkligheten i ansiktet, och verkligheten är mer än något annat den fruktansvärda kris som vårt europeiska statssystem för närvarande genomgår och de konsekvenser som detta kommer att föra med sig, efter all mänsklig beräkning, också för vårt eget land. Vi ha med andra ord efter mänskliga beräkningar att räkna med icke blott de ökningarna av försvarskostnaderna som nu äro föreslagna eller planerade, utan sannolikt, försåvitt det icke blir ett hastigt slut på Sveriges självständighet, med en under år fortgående ökning av dessa kostnader. [...] Jag skulle alltså ha tänkt mig, att en finansminister som år 1939 framlägger en budget hade tagit ståndpunkt till sådana problem och med en elegant gest skjutit åt sidan de såvitt jag kan förstå i mycket hög grad föråldrade problemställningar som härstamma från diskussionen om hur man skall förfara under låg- och högkonjunkturer. (Ibid.: 17)

Wigforss kan bara konstatera att Heckscher fört in diskussionen på en helt ny bana. Han beklagar att Heckscher inte tidigare framträtt i den offentliga diskussionen med sina synpunkter eftersom han (Wigforss) uppehållit sig kring de frågor som dittills stått i centrum för debatten. Wigforss inser allvaret i den fråga Heckscher rest men finner det bäst att vänta och se:

Även om han [Heckscher] icke förutsatte vårt lands indragande i krig, avsåg han tydligen en sådan situation, där det kunde bli tal om allmän mobilisering o. dyl., en situation, i vilken uppenbarligen alla de utgiftssiffror, med vilka vi nu röra oss, komma att verka obetydliga. En sådan situation kommer säkerligen att tvinga till finansieringsmetoder, som det finns skäl att överväga i tysthet men som jag icke tror, att vi nu äro färdiga att taga någon bestämd ståndpunkt till. (Ibid.: 19)

Ohlin ingriper raskt till Wigforss försvar. Han vill ”återföra diskussionen till det något snävare finanspolitiska planet” och menar att den fråga Heckscher rest ligger utanför förhandlingsämnet. ”Hur vi skola bära oss åt, om vi komma i krig, kan vara en mycket intressant fråga, men det förefaller åtminstone mig, som om statsrådet Wigforss hade alldeles rätt uti, att den frågeställningen för närvarande icke kan göras till föremål för annat än mycket allmänna spekulationer” (ibid.: 23–24).

Heckscher viker inte en tum. Han förklarar att Europas läge är så allvarligt att något motstycke inte funnits sedan Napoleontiden, om ens då.

Det förefaller mig då ganska ynkligt att låta något konkurrera med en prövning av vad ett sådant läge kräver. Chefen för finansdepartementet är liksom regeringens alla medlemmar och vi alla tjänare åt svenska staten och svenska samhället. [...] I en sådan situation måste statens alla åtgärder och ansträngningar inriktas på att uppnå största möjliga styrka och effektivitet. (Ibid.: 28)

Heckscher menar att Wigforss i tysthet utgått från att alla ordinarie statsutgifter är heliga. För egen del vill han hävda "att om de demokratiska staterna skola komma levande genom den kris som de för närvarande befinna sig i och som förefaller att skärpas för varje månad" så måste de vara beredda att stuva om i sina budgetar. Det är inte rimligt att "diskutera budgetfrågor från problemställningar som icke taga hänsyn till lägets fruktansvärda allvar". (Ibid.)

När regeringen lägger fram ett budgetförslag, replikerar Wigforss, "får man uppfatta det som det närmaste uttrycket för vad regeringen anser för ögonblicket vara lämpligt". Vad Heckscher talar om är i sista hand inte bara en fråga om skatteuttag utan en fråga om mobilisering av reala resurser. "Det är den stora frågan, men den för oss för långt utanför problemet om det omedelbara statsfinansiella läget." (Ibid.: 32)

Ohlin instämmer med Wigforss i att Heckscher rest "en annan fråga än den nu föreliggande finanspolitiska, som ju måste utgå från ungefär det förslag rörande utgifterna, som faktiskt föreligger", och fortsätter:

Det tycks som om professor Heckschers ståndpunkt närmast skulle vara, att vi bara skola tala om en sak, därför att den är viktigast. Jag erkänner, att den fråga som han ställde är oerhört viktig, men jag menar, att vi måste i detta osäkerhetstillstånd likväl klara upp en mängd praktiska frågor, till vilka bland annat hör det finanspolitiska problemet med den utgiftspolitik, som för närvarande bedrivs och som är föreslagen för nästa budgetår. (Ibid.: 33)

Cassel kräver planhushållning

Cassel går i februari till attack mot förslagen om valutareglering och maximipriser. Valutaregleringen betecknar han (Cassel 1939b) som en djupt ingripande reglering och konfiskering, ett "oerhört ingrepp i näringsfrihet och äganderätt". Straff för brott mot lagen kunde leda till fängelse i upp till två år. Cassel kontrar: "Obegripligt är bara varför man icke genast, efter barbarstaters föredöme, stadgar arkebusering."

Tusenårig erfarenhet visar enligt Cassel (1939c) att ingen prisreglering kan hålla stånd mot fortgående inflation. Den remiss regeringen skickat ut behärskades av "den gamla vidskepelsen" enligt vilken en typisk inflationsprocess orsakas av varubrist på centrala områden. Den typiska processen består, förklarar Cassel, av att staten försöker täcka sina utgifter genom öka penningmängden, genom "ett artificiellt tillskapande av köpkraft utan motsvarande ökning av vad som finnes att köpa". Cassels dom är hård: "Det är en skam för Sverige att sådant offentliggöres såsom uttryck för statsmaktens insikt i penningväsendets grundläggande frågor."

I mars kräver Cassel (1939d) planhushållning. Nationens alla krafter måste tas i anspråk för försvar och livsviktig produktion. "Det får icke vara tal om någon arbetslöshet eller om något arbete för onödiga eller mindre angelägna ändamål. [...] Vad som kräves är en fullständig plan för en sådan hushållning." Planen måste vara offentlig så att den kan diskuteras öppet och så att svenska folket vet vad det har att rätta sig efter. Cassel passar också på att ge en känga åt ett förslag till maximiprislagstiftning. Förslaget utgår från att varuförsörjningen blir knappare, vilket kommer att vålla prisstegring. "Denna prisstegring vill man förbjuda, på det att folkets levnadsstandard icke må nedtryckas!" Men hur ska man då få den knappa varuförsörjningen att räcka? "Förstår man icke att levnadsstandarden icke kan hållas högre än varuförsörjningen medger?"

Cassel (1939e) sätter in det tunga artilleriet mot regeringens behandling av beredskapsfrågorna:

Vår ekonomiska försvarsberedskap är väl om något en angelägenhet, som direkt rör hela svenska folket. Beredskapen ingriper djupt i folkets alla livsvillkor och kan aldrig bli effektiv utan den positiva medverkan från hela folkets sida, som endast kan vinnas, om det lyckas att ge folket en klar uppfattning om vad det gäller och ett levande intresse för den uppgift som skall lösas. Ur denna synpunkt har regeringens behandling av de stora beredskapsfrågorna varit den sämsta tänkbara och i själva verket sådan, att man måste förvåna sig över att något dylikt varit möjligt i ett samhälle som ännu vill kalla sig fritt.

Cassel menar att olika planer hemligstämplats alldeles i onödan. I fråga om den civila tjänsteplikten hade ett betänkande skickats till en rad myndigheter medan det ännu var hemligstämpelat. "Den viktigaste remissen i en sådan fråga, nämligen den remiss till svenska folket, som sker genom att betänkanden offentliggörs och tillhandahålles i tryck, har regeringen funnit onödig." Cassel finner det "upprörande att svenska folket i ärenden av den mest vitala och direkta betydelse för alla medborgare behandlas som en barnkammare".

Med "en populärt hållen generalplan, som klargjorde meningen med det hela och utredde vilka särskilda ingrepp i det ekonomiska livets normala gång,

som krigsberedskapen i olika stadier krävde” skulle regeringen kunna ”vädja till folkets *frivilliga* medverkan”. Särskilt viktigt var detta i fråga om den civila tjänsteplikten. Regeringen däremot hade i sinnet en lag med hårda straff. ”För en människa med vanligt sunt förnuft vill det ändå synas som om organisationsproblemet vida lättare skulle lösas, om arbetskraft frivilligt erbjödes.”

Cassel utdelar en avgörande stöt. Försvaret av landet har inget förnuftigt ändamål om det inte går ut på att bevara den svenska friheten.

Om detta är det väsentliga värde som skall försvaras så skall man icke i förväg ödelägga det genom att här i landet utan tränande nödvändighet tillgripa diktatureernas metoder. Det passar icke svenskt lynne att ledningen i tid och otid litar till polis och strafflag. Svenskar vilja fritt ge sin medverkan i stora nationella ansträngningar, och så blir deras insats bäst.

Ohlin förordar prisreglering

Bertil Ohlin (1939c) kommenterar i april regeringens förslag om extraordinära försvarsutgifter på ett 60-tal miljoner kronor. Han hänvisar till Wigforss budgetförslag i januari som inte innehållit dessa utgifter. ”Finansministern sträckte sig utomordentligt långt med att skjuta över de finansiella bekymren på framtiden.” Det råder enligt Ohlin allmän enighet om att skattebetalarna måste ta på sig en del av dessa utgifter genom höjd inkomst- och förmögenhetsbeskattning. ”Tyvärr äro förhållandena i världen sådana att även under kommande år stora försvarsutgifter torde bli oundvikliga. [...] Man får därför vara försiktig med att använda upplåning för icke produktiva utgifter.”

En vecka senare kommenterar Ohlin (1939d) förslaget till lagstiftning om maximiprisreglering, som han tycker att Wigforss försett ”med en osedvanligt intressant principmotivering”: ”På ett övertygande sätt visas här, att en statlig prisreglering måste vara ett led i den allmänt reglerande verksamhet på det ekonomiska området, som sannolikt blir nödvändig icke endast vid ett krig, vari Sverige inblandats, utan även vid ett större krig i Europa, som vi lyckas undgå.”

Ohlin fortsätter sitt resonemang, med udden riktad mot de äldre ekonomernas syn på prisbildningsmekanismen, genom att betona förväntningarnas roll:

Många hysa den meningen, att priset bestämmes av tillgång och efterfrågan på varorna och att ett försök att ingripa i denna ”naturliga” prisbildning genom maximipris endast kan leda till att varorna försvinna från den normala omsättningen. Ett så enkelt betraktelsesätt förbiser åtskilliga viktiga sidor av problemet. Vid krig finns en betydande risk för att den allmänna

prisnivån skall komma att undergå en fortskridande höjning om ej energiska åtgärder vidtas för att förhindra en sådan utveckling. Minnet av den starka prisstegringen under förra världskriget är ännu levande.

Vid ett nytt krig skulle förmodligen förväntningar om stark prisstegring uppstå. De skulle bli självuppfyllande genom att en del producenter höll tillbaka utbudet eller höjde priser så att säga i förväg, genom att fackföreningarna krävde höjda löner och genom att konsumenterna hamstrade varor. Om varutillgången trots prisreglering minskade kraftigt måste ransoneringsåtgärder införas.

Heckscher möter Wigforss och Ohlin (2)

I april håller Erik Lundberg föredrag i Nationalekonomiska Föreningen (1939b) om "Den ekonomiska politikens möjligheter" utifrån de senaste årens erfarenheter i olika länder. Lundberg gör från början klart att föredraget inte kommer att beröra frågor om den ekonomiska beredskapspolitiken i händelse av krig eller avspärning. "Mitt ämne begränsar sig i huvudsak till erfarenheterna från 1930-talets konjunkturpolitik." (Ibid.: 60)

Förste talare efter föredragshållaren är återigen Heckscher. Han säger sig med dåligt samvete vilja föra bort diskussionen från konjunkturpolitik även om han är övertygad om att han kommer att misslyckas. Om Lundbergs föredrag har han följande att säga:

Han förklarade, att sådana företeelser som krigsrisker och över huvud taget maktpolitiska ingripanden vore störande faktorer, som stode i vägen för en planmässig ekonomisk verksamhet och som han därför helt enkelt måste lämna åsido [...]. Jag medger visst, att man kan ställa upp ett seminarieämne på det sättet, men det förefaller mig icke, som om det vore vad vi för närvarande behövde, ty vad vi behöva för närvarande är raka motsatsen. Vi behöva en diskussion just av de frågor, som icke tillhöra en problemställning, som helt och hållet tar sikte på konjunkturläget och dess eventuella framtid (ibid.: 77-78).

Sedan mötet i föreningen i januari hade en försvarspolitisk proposition lagts fram utan att de finanspolitiska konsekvenserna blivit klarlagda. Heckscher anser sig därmed ha fått rätt i att det var ett misstag att vid den tidigare budgetpolitiska diskussionen inte beakta det världspolitiska läget. Om man nu ville fortsätta att diskutera konjunkturer utan hänsyn till det politiska läget hade man "övergivit verklighetens mark" (ibid.: 78). Konjunkturinstitutet borde helt enkelt ställa sig till Rikskommissionens för ekonomisk försvarsberedskap förfogande. "Jag hoppas, att Konjunkturinstitutets härvarande ledamöter icke ta illa upp, om

jag alltså föreslår, att de med en viss anspråkslöshet underordna sina uppgifter den uppgift, som tillhör vad som i alla fall helt enkelt är det fundamentala för vårt samhälle, nämligen att bevara landets trygghet.” (Ibid.: 79)

Återigen invänder Ohlin mot Heckscher. Den här gången är hans argument i det stora hela att Heckscher slår in öppna dörrar därför att ett arbete redan pågår för att möta de faror som hotar:

Jag ser för min del det arbete, som har utförts inom vissa statsdepartement, där man har förberett lagar om valutareglering och maximiprisreglering, förfoganderättslag och beredskapslagar av olika typer, såsom ett arbete av det slag, som professor Heckscher önskar. Jag instämmer alltså med honom däruti, att detta är en oerhört viktig sak, som bör ägnas stor uppmärksamhet. Men jag vill understryka, att det intryck, som man i någon mån fick av professor Heckscher av att detta till största delen var ett försummat fält, säkerligen är ogrundat, eftersom det tvärtom torde förhålla sig så, att man inom en rad av departement och kommittéer just arbetar med detta problem. (Ibid.: 83)

Arthur Montgomery hoppas att Heckscher ska gilla den uppfattning han (Montgomery) intar, en fåfång förhoppning med tanke på hur uppfattningen ser ut: ”Mitt program går egentligen ut på att göra det minsta möjliga, att vänta och vara beredd att gripa in, ifall de olyckor skulle inträffa, som professor Heckscher syftade på” (ibid.: 89).

Lundberg menar att man måste vara beredd även på att det inte blir krig. Han anser samtidigt att man kanske bör ta hänsyn till krigsrisken genom att inrikta en expansiv politik på att stimulera nya näringar och öka landets självförsörjning.

Heckscher kan naturligtvis inte med säkerhet säga att ett storkrig kommer att bryta ut men det är ändå vad man måste ta med i beräkningen:

Det kan naturligtvis hända, att det icke kommer att gå så, men vi skola väl diskutera vad som för närvarande förefaller sannolikast, och det är icke hur konjunkturerna komma att se ut i den gammalmodiga meningen, med växling mellan goda och dåliga tider o. s. v. utan vad vi skola diskutera är vilket läge vi ha att räkna med i den politiska situation, som för närvarande råder. Detta skall vara det avgörande och ingenting annat. Det är hela min tankegång. (Ibid.: 93)

Wigforss spjärnar emot:

Jag tror, att vad kanske de flesta talare haft att invända mot professor Heckscher är, att han såväl i kväll som vid den förra

diskussionen förutsätter, att man, därför att det finns en sak, som kanske för ögonblicket är viktigare än alla andra, alltid skall diskutera den vi alla tillfällen. Vi måste dock alla sköta vår gärning och bestämma om olika ting, som gälla både vad som skall hända i morgon, nästa år och tio år härefter, fastän det är ytterst obetydliga ting i jämförelse med vissa frågor, som professor Heckscher tagit upp. (Ibid.: 94)

Wigforss medger emellertid att dessa frågor har så stor betydelse att det vore skäl att ta upp dem till diskussion i Nationalekonomiska Föreningen med Heckscher som inledare. Wigforss väntar sig då att slippa se Heckscher i dennes traditionella roll av skeptiker mot långtgående statsingripanden: "Att professor Heckscher i detta fall måste tänka sig ett ingripande från statens sida av helt annan art än dem, vi tidigare varit vana vid, förefaller mig åtminstone alldeles självklart" (ibid.: 95).

Cassel efterlyser generalplan, Ohlin vill vänta

I maj upprepar Cassel (1939f) sitt krav på planhushållning. Regeringen hade visserligen lagt fram en rad lagförslag om fullmakt för regeringen att i händelse av krig ingripa i näringslivet, ingrepp som skulle "utsätta vårt näringsliv för en våldsam chock". Generalplanen saknades emellertid.

Vad vi vänta på är ett *sammanhängande* program för hela den omläggning av vårt näringsliv som vid krigstillstånd skulle bli nödvändigt. Det måste också vara möjligt att ge en sammanfattning av detta program, som är så populärt hållen, att man kan få svenska folket att förstå vad det är fråga om och att man på den vägen kan säkra sig hela folkets villiga medverkan.

Cassel återvänder till frågan om maximiprislagstiftning med sikte på jordbruket. Om man slopade gamla prisstödjande åtgärder liksom subvention av exporten skulle försörjningen med livsmedel förmodligen bli ganska tillfredsställande. Om en knapphet ändå infann sig "så är en viss prisstegring det lämpligaste medlet att stimulera jordbruket till de kraftigaste ansträngningar för att fylla behovet". "Vi få icke genom att hålla nere jordbruksprodukternas pris på en alltför låg nivå upprepa den oerhörda dumhet, som vi under [förra] världskriget begingo och som då vållade en onödigtvis svårartad livsmedelsbrist."

De krigstidslagar som regeringen i "i elfte timmen" presenterat för riksdagen betecknar Cassel (1939g) som en begäran om utomordentliga fullmakter för att "på det mest vittgående sätt ingripa i det enskilda näringslivet".

Ohlin (1939e) tar i en artikel upp förberedelserna till beredskapslagstiftning:

Att dylika lagar i tid utarbetas är naturligtvis välbetänkt. Mera tveksamt är det huruvida lagarna böra redan i förväg antas av riksdagen. Åtminstone vissa av dem skulle nog utan större olägenhet kunna vänta till det inkallande av riksdagen, som självklart äger rum i ett av krig framkallat krisläge. [...] De viktigaste av de föreliggande förslagen torde vara allmän förfogandelag, lag om valutareglering samt maximiprislag.

Ohlin konstaterar att förslaget om valutaregleringslag klokt nog omgärdats med en rad försiktighetsmått. ”Erfarenheten visar att det är lätt att införa valutareglering men mycket svårt att bli av med den.”

Heckscher möter Wigforss och Ohlin (3)

Den 16 maj går ordet till Heckscher som inför Nationalekonomiska Föreningen (1939c) håller föredrag om ”Sveriges ekonomi inför världsläget”. Han börjar med att hänvisa till sina erfarenheter från första världskriget och säger sig vilja tala om en politik ”kemiskt ren från parti- och klassprägel”. Han understryker ”det överhängande i hela situationen och som följd därav nödvändigheten av omedelbara åtgärder, oavsett utredningar” (ibid.: 98).

De senare årens överflöd av varor och arbetskraft skulle om kriget kom slå om till sin motsats, brist på varor och arbetskraft. Då måste det existerande maskineriet användas i största möjliga utsträckning; det fanns ingen anledning ”att låta krigshushållningen bana väg för utvidgad socialisering eller annan statsverksamhet på det ekonomiska området”. Däremot måste det redan i fredstid finnas planering för den ekonomiska försvarsberedskapen. ”Planhushållningen i bokstavig mening har sin största uppgift i ett krigsläge och är förmodligen en skapelse därav; för Marx var den mycket främmande, han behärskades av ett deterministiskt betraktelsesätt, enligt vilket historiska utvecklingslagar bestämde alltsammans” (ibid.: 103). Här kommer Heckscher intressant nog nära den hållning som Wigforss hade intagit på SAP-kongressen 1932, när han gjorde åtskillnad på socialisering och planhushållning (Lewin 1967).

Heckscher är för ovanlighetens skull enig med Cassel: ”Till sist vill jag gärna förklara mig ense med professor Cassel om det önskvärda i att alla de olika ingredienserna i den ekonomiska försvarsberedskapens väldiga uppgift samlades i en gemensam plan, som till vissa delar kunde meddelas allmänheten” (Nationalekonomiska Föreningen 1939c: 115).

Heckscher redogör naturligtvis för en rad åtgärder genom vilka staten skulle kunna öka sina inkomster och beredskapsutgifter men vi håller oss här på ett principiellt plan och låter de konkreta detaljerna bero. Värt att notera är dock att Heckscher ser ransonering som det främsta medlet för att hålla prisstegringar nere. ”Mig förefaller denna åtgärd fortfarande som den enda stora ekonomiska

landvinningen i [första] världskrigets tropiska flora av nya statsingripanden [...].” Ransoneringen måste ”därför vara prisregleringens främsta verktyg vid allvarligt minskad tillgång på förnödenheter”. (Ibid.: 110–111) Maximipriser hade en roll att fylla som komplement till ransoneringen men deras följderna var vanligtvis dessa: ”stimulerad efterfrågan, minskat utbud genom lagring av varor hos både säljare och köpare, så att de försvinna från marknaden, och till sist överträdelse av prispåbudet, nästan oavsett hur drakoniska straffena bli” (ibid.: 111). Mot förslaget om valutalag har Heckscher inte mycket att invända, mer än att han tvivlar på att det kan få någon större betydelse.

Wigforss tycker fortfarande att Heckscher är onödigt alarmistisk:

Det tycks kunna föreligga en meningsskiljaktighet så till vida, att professor Heckscher menar, att redan i nuvarande läge åtgärder av mycket vittgående slag böra vidtagas [...]. Man kan uppenbarligen ha delade meningar om huruvida ett sådant läge redan nu förefinnes eller kommer att bli aktuellt under det närmaste halvåret. [---] Min fråga till professor Heckscher är alltså mycket enkel: Vilka av alla de ting som professor Heckscher här har talat om, anser han böra tillgripas under de närmaste månaderna? (Ibid.: 119)

Heckscher replikerar att huvudsaken är att det finns en plan för vad man ska göra om kriget kommer. ”Det bör [...] finnas en sådan plan, så långt möjligt genomarbetad i alla detaljer och med lagtexter liggande vid de särskilda förslagen till nya inkomstarter, till omläggning av den stående inkomstbeskattningen o. s. v.” (ibid.: 120). Han kan inte heller undertrycka ännu en gliring åt konjunkturforskarna: ”Jag undrar emellertid, om man icke lämpligen skulle kunna frigöra en del arbetskraft som nu ägnar sitt skarpsinne åt konjunkturproblemet att tänka igenom och fördjupa denna och en del andra frågor” (ibid.: 122).

Ohlin håller med om att man måste planera för eventualiteten av att hamna i en mobiliserings- eller krigsekonomi. Han är emellertid sin vana trogen optimist:

Sannolikheten för att dessa tillstånd skola inträda inom en nära framtid synes mig emellertid icke vara så överväldigande stor, att vi icke samtidigt böra arbeta med de problem, som föreligga för dagen och som förbli eller bli aktuella, om utvecklingen skulle gå i en annan riktning än professor Heckscher tänker sig. Han är så säker på att vi skola få en mobiliserings- eller krigsekonomi, att han vill skjuta allt annat åt sidan, medan vi andra räkna med att även andra alternativ ha tillräcklig grad av sannolikhet för att förtjäna behandling. (Ibid.)

Särskilt invänder Ohlin mot att staten ska inrikta sin finanspolitik efter vad som kan hända inom en snar framtid. ”Detta är ju alldeles logiskt, om man nämligen är fullt övertygad om att detta läge kommer att inträda. Om man däremot icke är lika övertygad härom, anser man givetvis att finanspolitiken istället bör utgå från ett läge av den karaktär vi nu ha” (ibid.). Ohlins råd blir därför: planera men inte agera. ”Mig förefaller [...] den naturliga slutsatsen vara den, att vi skola handla i stort sett utifrån dagens läge men planera, så att vi bli i stånd att mycket snabbt lägga om politiken i den mån läget förändras” (ibid.: 123). Om Heckschers och Cassels krav på en generalplan har Ohlin en del att säga och han tar till det väl beprövade tricket att delegera ansvaret till den som efterlyst en åtgärd:

Professor Heckscher talade i likhet med tidigare professor Cassel om önskvärdheten av att man lägger fram en gemensam plan rörande alla dessa problem. Jag har en del sympati för den ståndpunkten, dock icke så till vida att jag tror, att regeringen kan lägga fram en plan, som skulle tillfredsställa exempelvis professor Cassel eller professor Heckscher. Om en plan skall tillfredsställa dem, måste den helt naturligt gå in i sådana detaljer, att man kommer in även på saker, som i icke ringa grad äro av sekret natur. Däremot tror jag att det vore nyttigt att lägga fram en mera populär framställning, som i stora drag linjerade upp vad det är fråga om, så att den intresserade allmänheten kunde få en inblick i vad som planeras. Jag tror, att en sådan populär skrift, som exempelvis professor Heckscher skulle vara utomordentligt väl kvalificerad att författa, skulle kunna göra nytta. (Ibid.: 126)

Ohlin vill framför allt på en punkt gå i opposition mot Heckscher. En ”någorlunda lättskött planhushållning” förutsatte ”*en någorlunda stabil prisnivå*”. ”Man måste med andra ord söka förhindra en fortskridande, sig själv födande och närande ’inflationprisstegring’ av den typ som vi exempelvis hade i vårt land åren 1916–1918” (ibid.: 124). Prisstegring kunde tillåtas om den berodde på varubrist eller ökad beskattning av varor. Däremot gällde det att förhindra prisstegring beroende på ökade inkomster. Möjligheten att hindra inflation berodde på hur hårt staten gick fram med beskattning, upplåning av medborgarnas besparingar och investeringskontroll. Det var viktigt att inte tala om att prisstegring skulle bli oundviklig eftersom profetian riskerade att bli självuppfyllande.

Erik Lundberg ansluter till Wigforss’ och Ohlins vänta-och-se-hållning: ”Samtidigt med att man uppgör planer för hur vår ekonomi skall ordnas under en total krigshushållning, kan det väl vara försvarligt att även uppgöra planer för den, som jag ser saken, lika stora sannolikheten att vi icke få krig under det närmaste året och att det nuvarande spänningstillståndet i stället består” (ibid.: 127).

Heckscher tar i sin slutplädering sikte på Ohlin: ”Jag förstår icke vad professor Ohlin menar med att vi skola ägna oss åt det nuvarande läget och icke åt en situation som vi visserligen tro kan inträda men som vi icke äro säkra på kommer att inträda. För min del har jag aldrig hört talas om ett budgetförslag som tar hänsyn till det nuvarande läget och icke till framtiden” (ibid.: 130).

Ohlin förordar investeringskontroll

Dagen efter mötet i Nationalekonomiska Föreningen följer Ohlin (1939f) upp diskussionen:

Heckscher är så säker på, att vi i en mycket nära framtid bli tvungna övergå till en mobiliseringsekonomi [...], att han vill skjuta åt sidan alla andra ekonomiskt-politiska frågor. Härvidlag torde han ej finna många anhängare. Men inga delade meningar torde råda därom, att man med all energi bör arbeta på att förbereda åtgärder som skulle bli erforderliga i ett tillstånd av mobiliseringsekonomi eller krigsekonomi.

Ohlin menar att sådana förberedelser pågår. Det gäller industrins och jordbrukets omställning vid avspärrning och krig, arbetsmarknadens försvarsberedskap, finansiell lagstiftning och offentlig lagring av varor. Heckscher hade föreslagit omedelbar planering för ökat skatteuttag, särskilt genom krigsbeskattning. Ett sådant utkast föreligger redan enligt Ohlin. Några detaljerade planer för reduktion av offentliga utgifter i händelse av krig behövdes inte; det skulle ge sig självt.

Heckschers intressanta analys av de krigsekonomiska problemen lider emellertid av en stor svaghet. Han anser ofrånkomligt, att *prissystemet kommer i en stark rörelse uppåt*. Detta synes emellertid alls ej vara säkert. Den som påstår motsatsen tar på sig ett stort ansvar. Han bidrar ju till att inge allmänheten föreställningar som lätt leda till panikköp när ett krisläge inställer sig. I själva verket torde det förhålla sig så, att, i den mån brist inträder på vissa varuslag, så blir en prisstegring å dessa varor ofrånkomlig. Någon därutöver gående höjning av allmänna prisnivån synes emellertid icke vara nödvändig. Detta naturligtvis under förutsättning att en inflationsartad penning- och finanspolitik kan undvikas, vilket ingalunda är uteslutet.

En allmän inflationsrörelse kunde enligt Ohlin undvikas om bara lönenivån hölls konstant. ”Detta förutsätter emellertid också en *statlig kontroll av alla nya privata kapitalinvesteringar*. Allt sparande i landet som icke behövs för investering i företag, vilka arbeta för offentliga ändamål, måste vid krig ställas till statens förfogande.”

Cassel förkastar pris- och valutareglering

Samma dag (7 juni) som regeringens förslag till beredskapslagar, inklusive maximipris och valutareglering, läggs fram för riksdagen vädrar Cassel (1939h) sitt missnöje. Man hade inte tagit lärdom av erfarenheterna från första världskriget i Sverige och andra länder. Det gäller att vid mobilisering av landets resurser utnyttja och inte rubba näringslivet:

Det borde [...] varit naturligt att i första hand fråga sig hur det skall bli möjligt att under krigstid få det enskilda näringslivet att fungera något så när tillfredsställande. Då detta näringsliv väsentligen är grundat på enskildas ekonomiska intresse och frivilliga insats, borde utredningen från början lagt en huvudvikt vid vidmakthållandet av dessa bärande krafter. Denna synpunkt har skjutits åt sidan, och resultatet har blivit en fullmaktslagstiftning, vars tillämpande efter all sannolikhet skulle komma att bringa hela näringslivet i oordning och nedsätta dess effektivitet samt därmed beröva landet mycket av dess motståndskraft.

Vad Cassel främst vänder sig mot är förslagen om pris- och valutareglering. Det borde ha varit omöjligt förelägga riksdagen ett förslag om maximiprislagstiftning utan att presentera en utredning om erfarenheterna av tidigare sådan lagstiftning, erfarenheter som med ”överväldigande klarhet visa, att en maximiprislagstiftning aldrig blir effektiv och aldrig kan hållas uppe gentemot en fortskridande inflation men ändå förorsakar näringslivet de allvarligaste rubbningar”. Detsamma gällde valutareglering. ”Bland ekonomiskt tänkande människor har väl den meningen alltmera stadgats att en valutareglering är något av det olyckligaste ett land kan råka ut för.”

En artikel av Erik Lundberg (1939) i *Ekonomisk Tidskrift* om Tysklands ekonomiska politik ger Cassel (1939i) ammunition till en ny kanonad. Den svenska regeringen beskrivs som ”hemmafuskare i kristidslagstiftning” och Cassel frågar sig om avsikten är att reglera det svenska näringslivet efter tyskt mönster. Han går så långt att han frågar vad som i så fall är skillnaden mellan svensk socialdemokrati och tysk nazism. Han finner det underligt att ”vidsträckt fullmakter lagts i händerna på en regering, som veterligen icke ägnat något positivt intresse åt vår ekonomiska försvarsberedskap”. ”Regeringen har helt enkelt skjutit ifrån sig alla bekymmer i förhoppningen att väl ändå ingenting skall inträffa.”

Ohlin efterlyser samordning

En vecka efter stormaktskrigets utbrott kommenterar Ohlin (1939g) finansministerns beräkning enligt vilken de samlade försvarsutgifterna under budgetåret kommer att uppgå till en miljard kronor. Han betonar vikten av

att statsmakterna inte bara tänker på skatter och lån utan också på utgiftsminskningar. ”Ingenting vore naturligare än om staten gjorde början genom att något sänka den del av svenska folkets standard som finansieras med offentliga medel.”

Strax därpå höjer Ohlin (1939h) ett varnande finger. Trots att ledarna för olika kriskommittéer samlats i en ordförandekommitté ”förefaller det som om samordningen av krispolitikens olika sidor knappast vore tillräckligt tryggad”. Han efterlyser därför ”en mera rationell fördelning av det krispolitiska arbetet”. Regeringen har att dra upp de allmänna linjerna. Det arbetet kan lämpligen ske efter överläggningar med ett krispolitiskt råd med representanter för olika slag av sakkunskap. Därefter kan utarbetandet av alla specialförslag fördelas på de olika kommittéerna. För att hålla samman deras arbete bör ett krisdepartement skapas. Här erkänner Ohlin i princip att Cassel och Heckscher haft rätt i sina krav på att en generalplan borde ha upprättats innan kriget bröt ut.

Cassel får understöd av Ohlin

Efter krigsutbrottet riktar Cassel (1939j) skarp kritik mot hur statens resurser används. Att staten vill förekomma prisstegring på kol genom att använda skattemedel för att hålla priset nere under inköpskostnaderna betecknar han som ”ett fantastiskt projekt, vars genomförande skulle komma att snedvrída hela den svenska folkhushållningen”. Socialistiska politiker hade aldrig förstått prisbildningens centrala funktion: att stimulera utbudet och begränsa konsumtionen. Om man inte lät prisbildningen verka måste man ”tillgripa oändligt besvärliga regleringar”. Antagligen måste man fördyra andra varor med konsumtionsskatter för att finansiera subventioneringen av kolkonsumtionen. ”Detta är helt enkelt absurt.”

Cassel får eldunderstöd av Ohlin (1939i): ”Bördan på vårt folkhushåll skulle icke minskas, om genom statliga subventioner underpriser å kol och koks permanent hölles på den svenska marknaden, medan andra varor i motsvarande mån fördyrades genom nya eller höjda indirekta skatter eller de direkta skatterna höjdes.” Prisstegring på utländska varor var naturlig som uttryck för ökad knapphet och ägnad att begränsa bruket av sådana varor.

Ohlin möter Heckscher⁷

Det första mötet i Nationalekonomiska Föreningen (1939d) efter krigsutbrottet handlar om ”Den aktuella pris- och lönepolitikens möjligheter” med Ohlin som inledare. Han utgår från att Sverige inte ska komma med i kriget och att en stor del av den svenska utrikeshandeln kan fortgå. Målet för pris- och lönepolitiken

7 Wigforss deltog inte i denna debatt.

borde vara att näringslivet utsätts för så små rubbningar som möjligt. Framför allt gällde det att hindra en fortgående inflation. Ohlins föredrag ägnas därför åt att beskriva prisstegringar av olika slag och hur de kan bekämpas.

När Heckscher tar ordet går han först in på en rad konkreta frågor för att därefter beteckna de förutsättningar Ohlin utgår ifrån som teoretiska och alltför optimistiska. Han återkallar sina varningar från vårens möten:

Jag hade i våras och senast i maj månad tillfälle att linjera upp en del av problemet, som jag kallade för "Sveriges ekonomi inför världsläget". Jag fick då från alla håll höra, att jag icke hade lov att måla så svart som jag gjorde. Min svartmålning har emellertid överträffats av verkligheten. Det är en ny svartmålning som jag nu måste komma fram med. Man kan kalla det för Kassandraspådomar, men det har ju sagts om Kassandra, att hennes spådomar slogo in och att man alltså icke utan vidare hade rätt att avvisa dem. Vad jag menar att vi för närvarande ha att räkna med, visst icke såsom ett nödvändigt men likväl som ett mycket möjligt resultat, är ett *isolerat Sverige*, ett Sverige vars utrikeshandel blivit omöjliggjord. (Ibid.: 161)

Heckscher betonar återigen behovet av planering, "den oerhörda nödvändigheten av att man snarast möjligt gör en ordentlig planläggning av hur ett isolerat Sverige skulle reda sig" (ibid.: 162).

Ohlin vidhåller sin optimistiska attityd gentemot Heckschers spådomar:

Professor Heckscher antydde, att han hade fått kritik i våras och att man hade sagt, att man icke hade lov att måla så svart, som han då gjorde. Jag tror, att detta hans uttalande måste bero på ett missförstånd. Det var icke fråga om att måla mer eller mindre svart eller att utgå från mer eller mindre pessimistiska framtidsbedömningar. Tvärtom inbjödo vi med entusiasm professor Heckscher just att behandla en sådan pessimistisk frågeställning, och jag tror, att vi alla voro tacksamma för att han ville göra det. Men man måste säga, att hur berättigat det än är att låta pessimistiska förutsättningar rörande framtiden ligga till grund för bearbetningen av hithörande problem, så får detta icke avhålla oss från att till behandling taga upp dagens och morgondagens aktuella problem även från mera optimistiska förutsättningar. (Ibid.: 173-174)

Ohlin dristar sig att påstå att Heckscher inte är tillräckligt informerad om de planer för penningpolitiken som figurerat i press och riksdagsdebatter. Att anklaga Heckscher för att inte vara påläst gjorde man inte ostraffat. Nästa dag (6 oktober) skickar Heckscher ett brev till Ohlin där han gör klart att de båda

inte längre kan föra en offentlig diskussion. Förhållandet dem emellan är nu av samma slag som det som rått mellan Knut Wicksell och Cassel. Han föreslår därför att de båda ska avhålla sig från att uppträda i samma debatter, vilket Ohlin brevlades (9 oktober) accepterar.

Ett par dagar senare upprepar Heckscher (1939) sitt krav på en snabbin-ventering för att få svar på frågan hur Sverige ska reda sig vid en mer eller mindre fullständig isolering. Han vill inte se någon tungt arbetande kommitté eller kommission utan ställer hoppet till en snabbt arbetande enmansutredare: ”Om man kunde finna någon verkligt duglig, hälst yngre man med god teknisk allmänbildning, skulle han förmodligen lättast kunna orientera sig i problemet som helhet, genom samråd med personer som ha de bästa fackinsikterna på olika områden.”

Cassel och Ohlin oroar sig

Arbetskraften måste, förklarar Cassel (1939k) i oktober, flyttas dit där den behövs. Omställningen av ekonomin får inte leda till ökat arbetslöshetsunderstöd eller till att arbetskraft sätts in på offentligt byggande och vägarbeten. ”Att ingen auktoritativ ledning nu kan ges för vår nationella sparsamhet beror på att vi sakna den generalplan för vår ekonomiska försvarsberedskap, som så många gånger efterlysts men som en oduglig rikskommission ömsom sökt karakterisera såsom omöjlig och ömsom förklarat redan vara färdig.” Samtidigt som Cassel (1939l) ställer krav på en generalplan oroar han sig för de kraftiga statliga ingripandena i näringslivet och för att de kan komma att permanentas:

Tidigare har alltid gällt som en väsentlig punkt i demokratiens ekonomiska politik att bekämpa trustväsendet och upprätthålla produktionens och handelns frihet. Nu kastas hela detta program över bord såsom föråldrat skräp, och en fullständig förtrustning av näringslivet under statens ledning och med utnyttjande av statens maktmedel proklamerats såsom en nödvändig förutsättning för den nya välfärdspolitiken. Må man icke invända att den föreslagna lagstiftningen blott avser ett undantagsfall sådant som det nuvarande. Det ges ingen som helst garanti för att dagens statliga reglering av näringslivet skall komma att upphöra, om vi en gång åter komma in i fredliga tider.

Ohlin (1939j) kommenterar rykten om en kommande 50-procentig värnskatt. Han har inget emot mot skatten i sig men invänder mot att den ska baseras på föregående års inkomster och anser att den som gjort minst sex veckors extra militärtjänst därigenom kan anses ha erlagt sin värnskatt. Ohlin (1939k) varnar också för alltför stor statlig upplåning. Om upplåningen blir större än befolkningens sparande uppstår risk för kreditinflation. ”Det är bättre att

beskära anslagen till en del i och för sig nyttiga ändamål än att öka risken för en ödeläggande inflation.”

Cassel avlossar under hösten nya breddsidor mot å ena sidan bristen på planering, å andra sidan ingripanden i näringslivet. Nu börjar han (Cassel 1939m) till och med tala om diktatur. Finansministern hade utan att höra riksdagen skapat en statlig kreditnämnd med uppgift att åstadkomma en ”central planläggning av kreditmarknaden”. ”När regeringen på egen hand företar en så radikal omgestaltning av grunderna för det svenska näringslivet, så är det ett tecken på att vi kommit vida längre in på diktaturens väg än någon hittills föreställt sig.” Samtidigt som finansministern påyrkade återhållsamhet framkom ständigt nya krav på offentliga investeringar. Den nationella hushållningen befinner sig enligt Cassel ”i fullständigt kaos” och han ställer frågan: ”Var finnes bakom allt detta en ledande hand? Var finnes den enhetliga syn på vårt ekonomiska jämviktsproblem, som skulle vara första förutsättningen för något statligt ingrepp till kapitalmarknadens reglering?”

I november varnar även Ohlin (1939l) för att den statliga regleringen kan gå för långt. Han vänder sig mot två inlag i det förslag till prisregleringslag som ligger inför riksdagen: tvångskartellisering och nyetableringsspärr. ”Särskilt i tider som de nuvarande – då en omfattande reglering ej kan undgås – är det av vikt att näringslivet ej *i onödan* insnöres i någon statlig tvångströja eller utsättes för risker därför.”

Sedan finansministern i november lagt fram en proposition med förslag om värnskatt slår Cassel (1939n) bakut och skriver om improvisation och ”ett fullständigt förfall i svensk lagstiftning” som hade kunnat undvikas om en generalplan utformats i tid:

Hade förarbetet för vår ekonomiska försvarsberedskap – som sig bort – fått omfatta även sakens finansiella sida, så borde det icke varit omöjligt att lägga upp en mera rationell plan för täckning av en krigstids utgifter och särskilt för den beskattning som man visste skulle bli nödvändig. Bristen på en sådan plan visar sig nu däri, att vad som måste göras genomgående blir för sent gjort och dåligt gjort. Värnskatteförslaget är ett särskilt i ögonen fallande exempel.

Efter Sovjetunionens överfall på Finland blir Ohlin (1939m) allvarligt oroad och efterlyser ökad mobilisering av den svenska ekonomin. Nu står inte längre konjunkturfrågan i fokus.

Den allt överskuggande faktorn inom svensk politik för närvarande är risken för att vårt land i en nära framtid indras i krig. Alla krafter bör sättas in på att vi, om denna olycka skulle drabba oss, stå så väl rustade som möjligt. [...] Frågeställningen är sedan

det ryska anfallet på Finland icke detsamma som när regeringen framlade sina förslag till försvarsutgifter för den urtima riksdagen. Faran har ryckt närmare. [...] Varje vecka som går är dyrbar. Skulle kriget komma, drabbar ansvaret tungt dem, som ej i tid mobiliserat vår industriella produktionsförmåga i försvarets tjänst.

Sammanfattning

Månaderna före andra världskrigets utbrott bjuder på en vid första påseende märklig debatt om Sveriges försvarsberedskap. De båda ekonomiska liberalerna Gustav Cassel och Eli Heckscher, som ägnat de föregående årtiondena åt att längs olika fronter bekämpa statens framryckning, kräver inför de hotfulla moln som tornar upp sig längs den europeiska horisonten en generalplan för hur Sverige ska genomföra en omställning av ekonomin från fredstid till krigstid. Cassel hade redan hösten 1938 deklarerat att ”allt måste underkastas en enhetlig ledning”. Men det är Heckscher som i budgetdebatten i Nationalekonomiska Föreningen i januari 1939 kastar handsken och överrumplar såväl den socialdemokratiska finansministern Ernst Wigforss som socialliberalen Bertil Ohlin.

De båda liberalerna hamrar under våren ihärdigt fram budskapet att planeringen av krigsberedskapen är en uppgift som fullkomligt överskuggar de vanliga budget- och konjunkturfrågorna; de kräver helt enkelt att nattväktarstaten ska gå upp i stabsläge. De möter begränsad förståelse från Ohlin och Wigforss som visserligen inser att förberedelser måste göras men intar en attityd av ’vänta och se’; de vill kanske helt enkelt inte få sina cirklar rubbade.

I ett för landet avgörande läge förespråkar alltså landets två ledande marknadsliberaler planhushållning medan två av landets ledande statsaktivister uppvisar något av en låt-gå- attityd! De förra gör sig, som bör stå klart vid det här laget, inte skyldiga till något ideologiskt ombyte utan till ett nyktert rollbyte inför en allvarlig hotbild; de vill se ett väloljat ekonomiskt maskineri arbeta i såväl krig som fred. De senare får medhåll av andra ekonomer som Arthur Montgomery och Erik Lundberg. Det visar sig snart vilka aktörer som har bäst klart för sig vart vinden blåser. I den första debatten i Nationalekonomiska Föreningen efter andra världskrigets utbrott kan Heckscher i princip utbrista i ett ’vad var det jag sa’.

Cassel och Heckscher går en delikatt balansgång i sina ambitioner att kombinera kravet på en generalplan med så lite statsingripande som möjligt och frihet för företag och individer att agera. Om planen ges offentlighet kan ekonomins aktörer förstå vad som krävs av dem vid en omställning från fred till krigsberedskap och agera därefter utan att staten behöver tillgripa alltför mycket tvång och detaljreglering. De båda liberalerna, framför allt Cassel, kan därmed sägas ha förespråkat vad som brukar kallas indikativ planering.

Maximiprislagstiftning och valutareglering är återkommande stridsäpplen. Cassel är avgjord motståndare till prisreglering, Heckscher är skeptisk. De båda anser det, med Cassels ord, kontraproduktivt att begränsa "prisbildningens centrala funktion: att stimulera utbudet och begränsa konsumtionen". Ohlin håller med om att detta gäller för enskilda varor men invänder att prisreglering behövs för att hindra en självuppfyllande process byggd på inflationsförväntningar. Valutareglering är för Cassel en styggelse, för Heckscher en ganska meningslös åtgärd, för Ohlin en viktig åtgärd som dock kan vara svår att bli av med. Cassel förkastar värnskatten, Ohlin bejakar den.

Efter krigsutbrottet sker en viss harmonisering av Cassels, Heckschers och Ohlins positioner i och med att den senare erkänner att samordningen av krispolitiken varit otillräcklig, förklarar (efter Sovjets överfall på Finland) att ansvaret kommer att falla tungt på dem som inte i tid mobiliserat landets industriella produktionsförmåga och varnar för att den statliga regleringen kan drivas för långt.

Och sen?

När andra världskriget går mot sitt slut axlar ekonomiska liberaler och statsaktivister sina traditionella roller. Wigförss och socialdemokratin anser att krigstidens planering och reglering av det ekonomiska livet har fungerat bra och till dels bör tillämpas även i fredstid. Detta synsätt genomsyrar arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944. Cassel och Heckscher kämpar för avveckling av den krigstida ekonomiska politiken. Cassel avlider redan i början av 1945 men Heckscher blir en av huvudmotståndarna till de socialdemokratiska planhushållningsplanerna. Ohlin utgör emellertid något av ett undantag från återgångsregeln och glider gradvis in i en ny roll. Han, som före kriget (med Heckschers formulering i brev till Ohlin 21 juni 1935) varit "en apostel för planhushållningen", blir som ledare för folkpartiet motståndare till socialdemokratiska regleringsframstötter.

Efter valet 1948 läggs de avancerade planhushållningsidéerna på hyllan men ett flertal regleringar från krigstiden – av t.ex. räntor, valutor och hyror – blir bestående för lång tid framöver. Våren 1939 hade Ohlin påpekat att det är svårt att bli av med en valutareglering när den väl införts. Han visste vad han talade om. Den svenska valutaregleringen avskaffas inte förrän 1989. Hyresregleringen är fortfarande kvar om än i modifierad form.

Spärrhjulseffekten gäller rimligen inte bara skatter och statsutgifter utan också statliga regleringar. Libertarianers farhågor för och statsaktivisters förhoppningar om att statliga ingripanden och regleringar i kris- och krigstid kan bli bestående på längre sikt är alltså inte obefogade. Liberaler med verklighetsförankring är självfallet medvetna om detta men inser också att ovilja eller oförmåga att agera med kraft inför allvarliga hot kan underminera statens

legitimitet och skapa ekonomiskt och socialt kaos, vilket riskerar att länka in samhällsutvecklingen på de mest primitiva banor.

Referenser

- Arnstad, Henrik, 2023. *Den förbannade optimisten: Ernst Wigforss*. Lund: Historiska Media.
- Carlson, Benny, 1988. *Staten som monster: Gustav Cassels och Eli F Heckschers syn på statens roll och tillväxt*. Lund: Ekonomisk-historiska föreningen.
- Carlson, Benny, 2009. "Who Was Most World-Famous – Cassel or Keynes? The Economist as Yardstick", *Journal of the History of Economic Thought* 31(4): 513–530.
- Carlson, Benny, 2018. *Swedish Economists in the 1930s Debate on Economic Planning*. Cham, Schweiz: Palgrave Studies in Economic History.
- Carlson, Benny, 2023. "Cassel, Ohlin, Åkerman and the Wall Street Crash of 1929", *Journal of the History of Economic Thought* 45(1): 73–93.
- Carlson, Benny & Jonung, Lars, 2002. "Ohlin on the Great Depression: The popular message in the daily press", s. 263–301 i R Findlay, L Jonung & M Lundahl (red.), *Bertil Ohlin: A Centennial Celebration (1899–1999)*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Cassel, Gustav, 1916. *Tysklands ekonomiska motståndskraft*. Stockholm: Norstedt.
- Cassel, Gustav, 1938. "Vår ekonomiska försvarsberedskap", *Svenska Dagbladet*, 24 september.
- Cassel, Gustav, 1939a. "Vår ekonomiska försvarsberedskap", *Svenska Dagbladet*, 29 januari.
- Cassel, Gustav, 1939b. "Nytt hot mot rättssäkerheten", *Svenska Dagbladet*, 15 februari.
- Cassel, Gustav, 1939c. "Maximiprisen spöka", *Svenska Dagbladet*, 22 februari.
- Cassel, Gustav, 1939d. "Näringslivets krigsberedskap", *Svenska Dagbladet*, 5 mars.
- Cassel, Gustav, 1939e. "Frivillighetens väg", *Svenska Dagbladet*, 19 mars.
- Cassel, Gustav, 1939f. "Generalplan efterlyses", *Svenska Dagbladet*, 11 maj.
- Cassel, Gustav, 1939g. "Omogen fullmaktslagstiftning", *Svenska Dagbladet*, 17 maj.
- Cassel, Gustav, 1939h. "Beredskapslagarna inför avgörandet", *Svenska Dagbladet*, 7 juni.
- Cassel, Gustav, 1939i. "Tysklands exempel", *Svenska Dagbladet*, 20 juni.
- Cassel, Gustav, 1939j. "Prisreglering genom skatter", *Svenska Dagbladet*, 20 september.
- Cassel, Gustav, 1939k. "Sparsamhet och ransonering", *Svenska Dagbladet*, 8 oktober.
- Cassel, Gustav, 1939l. "Priskontroll och socialism", *Svenska Dagbladet*, 23 oktober.
- Cassel, Gustav, 1939m. "Planlöshet och förmyndarskap", *Svenska Dagbladet*, 19 november.
- Cassel, Gustav, 1939n. "När bristningsgränsen passerats", *Svenska Dagbladet*, 7 december.
- Cassel, Gustav, 1941. *I förnuftets tjänst: En ekonomisk självbiografi*, andra delen. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Durevall, Dick & Henrekson, Magnus, 2011. "The Futile Quest for a Grand Explanation of Long-Run Government Expenditure", *Journal of Public Economics* 95(7–8): 708–722.

- Financial Times*, 2008a. "The bail-out failure and blame game", 1 oktober.
- Försvarsfrågan: En handledning utgiven av Svensk Tidskrifts redaktion*, 1913. Stockholm: Norstedt.
- Hasselberg, Ylva, 2001. *Vetenskapens karaktär: Eli F Heckscher. Del I: Oberoende liv 1879–1924*. Möklinta: Gidlunds Förlag.
- Heckscher, Eli, 1915. *Världskrigets ekonomi: En studie af nutidens näringslif under världskrigets inverkan*. Stockholm: Norstedt.
- Heckscher, Eli, 1939. "Ett isolerat Sverige", *Dagens Nyheter*, 8 oktober.
- Lewin, Leif, 1967. *Planhushållningsdebatten*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lundberg, Erik, 1939. "Några synpunkter på växlingarna i den tyska ekonomiska politiken", *Ekonomisk Tidskrift* 41(2): 152–168.
- Nationalekonomiska Föreningen, 1939a. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 26 januari 1939*, "Budgetläget".
- Nationalekonomiska Föreningen, 1939b. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 25 april 1939*, "Den ekonomiska politikens möjligheter".
- Nationalekonomiska Föreningen, 1939c. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 16 maj 1939*, "Sveriges ekonomi inför världsläget".
- Nationalekonomiska Föreningen, 1939d. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 5 oktober 1939*, "Den aktuella pris- och lönepolitikens möjligheter".
- Ohlin, Bertil, 1939a. "Konjunkturutsikterna för år 1939", *Stockholms-Tidningen*, 2 januari.
- Ohlin, Bertil, 1939b. "Vad betyder Schachts avgång?", *Stockholms-Tidningen*, 23 januari.
- Ohlin, Bertil, 1939c. "Försvarsutgifterna och skattebetalarna", *Stockholms-Tidningen*, 17 april.
- Ohlin, Bertil, 1939d. "Problem för svensk krigsekonomi", *Stockholms-Tidningen*, 25 april.
- Ohlin, Bertil, 1939e. "Beredskapslagstiftning", *Stockholms-Tidningen*, 11 maj.
- Ohlin, Bertil, 1939f. "Mobiliserings- och krigsekonomi", *Stockholms-Tidningen*, 17 maj.
- Ohlin, Bertil, 1939g. "En miljard åt försvaret", *Stockholms-Tidningen*, 10 september.
- Ohlin, Bertil, 1939h. "Kommer krisdepartementet?", *Stockholms-Tidningen*, 22 september.
- Ohlin, Bertil, 1939i. "Kolpris och prispolitik", *Stockholms-Tidningen*, 26 september.
- Ohlin, Bertil, 1939j. "Krisbeskattning och rättvisa", *Stockholms-Tidningen*, 17 oktober.
- Ohlin, Bertil, 1939k. "Varför staten måste spara", *Stockholms-Tidningen*, 29 oktober.
- Ohlin, Bertil, 1939l. "Onödig tvångsreglering", *Stockholms-Tidningen*, 20 november.
- Ohlin, Bertil, 1939m. "Den viktigaste frågan", *Stockholms-Tidningen*, 19 december.
- Ohlin, Bertil, 1972. *Ung man blir politiker*. Stockholm: Bonniers.
- Svenska Dagbladet*, 1945. "Gustav Cassel", 15 januari.
- Svenska Dagbladets årsbok 1939, 1940*. Stockholm: Svenska Dagbladet.
- Wigforss, Ernst, 1915. *Världskriget och världsfreden: Dokument och reflexioner*. Stockholm: Tiden.
- Wigforss, Ernst, 1954. *Minnen III 1932–1949*. Stockholm: Tidens Förlag.

Översikter

Staten i utvecklingsprocessen¹

Martin Andersson

Påståendet att staten kan och bör spela en betydande roll för samhällsutvecklingen framstår idag nästan som en truism. I såväl hög- som låginkomstländer kan vi notera att statens förmågor har ökat, att synen på staten förändrats och att kritiken mot staten blivit mindre påtaglig. För många utvecklingsländer ses statsbyggande och statens roll som helt central om ett land ekonomiskt ska kunna komma ikapp. Och omvänt – utvecklingsmisslyckanden anses ofta bero på bristfälliga stater. Borta är argumenten för den nedbantade nattvaktarstaten och den liberalisering och avreglering som för bara några decennier sedan under den så kallade Washington-konsensuseran dominerade utvecklingsdiskussionen.² Jämfört med hur debatten fördes då har det skett ett lappkast.

Det finns många samverkande faktorer som i nutid påverkat beredvilligheten i många, men inte alla, länder att låta staten påverka den ekonomiska utvecklingens förlopp. En sådan faktor är den hastiga och ibland ohämmade globalisering som försvagat länders förmåga till självbestämmande genom att tvingas anpassa sig till globala finans- och arbetsmarknader. Finanskriser såsom den som spred sig från USA 2008/09 och *race to the bottom* och andra globala fenomen har sannolikt inte skapat fler supportrar för ökad avreglering och liberalisering, i alla fall inte i det globala Nord. Utöver detta har opinionspåverkan genom gränslösa informationsteknologier, AI, covidpandemin, klimatförändringarna, ökande migrationsströmmar och säkerhetspolitisk upptrappning sannolikt också bidragit till att allt fler sätter sitt hopp till statens förmåga att lösa alla kriser. Till detta kan dessutom läggas det statskapitalistiska Kinas frammarsch som hittills visat sig vara mycket framgångsrik att skapa tillväxt och modernisering och som därmed utgör inspirationskälla för andra länder med utvecklingsambitioner.

Men frågan kvarstår om hur staten kan bidra till välståndsutveckling och frihetliga samhällen när den så ofta genom historien varit en stark orsaksfaktor

1 Författaren tackar Emelie Rohne Till och Alva Rindfjäll för värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna text.

2 Med undantag för den neokonservativa antietablissemangsretorik som nyligen främst blossat upp i Argentina.

bakom stagnation och elände? Ty samtidigt som staten blivit mer framträdande, eller kanske som konsekvens därav, är demokratin världen över på tillbakagång. Det öppna samhället med den liberala demokratin har börjat ge vika för mer statscentrerade, auktoritära och kvasidemokratiska styrelseskick.

Statsbyggandets roll

Diskussionen om staten och statsbyggandets roll är således både angelägen och aktuell. Om detta har det också skrivits hyllmeter. Inte minst i statsvetenskapen och sociologin har temat varit, och i viss mån förblivit, centralt alltsedan Hobbes *Leviathan* och dess idé att den starka och enväldiga staten är den enda garanten för fred, säkerhet och välbefinnande. Tack vare inflytelserika bidrag från Charles Tilly (1975), Michael Mann (1986, 1993), Joel Migdal (1988) och Peter Evans (1995 och tillsammans med Theda Skocpol och Dietrich Rueschemeyer (1985) för att nämna några tungviktare, har staten och statsbyggandets roll djuplodande behandlats. I ekonomiämnena är det annorlunda. Bland hårdnackat marknadsivrande ekonomer har staten traditionellt mest setts som ett störningsmoment som rubbar marknadens automatiska inneboende förmåga att uppnå effektiv resursallokering och prisbildning. I konventionell neoklassisk ekonomi erkänns däremot staten men kanske mer som ett nödvändigt ont som emellanåt behövs för att justera marknadsmisslyckanden. Men någon teori om statens roll för samhällsekonomisk omvandling står där inte att finna. På sin höjd har det i vissa fall funnits en acceptans för industripolitik om sådan behövs för att hantera uppkomna externaliteter.

Men i ekonomiskräets utkanter har det pågått en relativt livlig diskussion som kanske ligger närmare ovan nämnda statsvetare och sociologer än ekonomers intresse för spelteorier, jämviktsanalys eller antaganden om individbeteenden. Bland ekonom-historiker, utvecklingsekonomer och institutionalister, inte sällan med hänvisning till Douglass North, har en del försök gjorts för att få ekonomivetenskapen att på större allvar inlemma staten i analysen om hur och varför den samhällsekonomiska utvecklingen kommer till eller hindras. Ett sådant forskningsfält som gjort relativt mycket väsen av sig under senare tid försöker förstå de makroprocesser som leder länder till framgång respektive stagnation och de globala sammanhang vari dessa processer verkar. Betydande bidrag på detta område har bland andra författats av Daron Acemoglu och James Robinson i olika författarkonstellationer, Douglass North (exempelvis tillsammans med John Wallis och Barry Weingast 2009) och Dani Rodrik (2011) för att nämna några.

För att analysera makroprocesserna för utvecklingens villkor och hinder krävs förståelse för såväl de ekonomiska drivkrafterna som statens roll och kapacitet för utveckling, definierat som tillväxt, fördelning och omvandling. Man måste alltså omfamna den "politiska ekonomin" där man söker förstå

samspelet mellan marknaden, politiken och de institutionella ramverk som strukturerar maktförhållanden, incitament och beteendemönster. Det är nog rättvisande att säga att det blivit lite av en renässans för det tema som Adam Smith intresserade sig för runt 250 år sedan om orsakerna bakom nationernas välstånd. I dagens tappning är intresset mer riktat åt varför inte alla länder är rika och välmående och vilka lärdomar som kan dras för de eftersläpande länderna från erfarenheterna från dagens rika och industriellt utvecklade länder. Till skillnad från Adam Smiths relativt optimistiska hållning så är vinkeln idag dock vanligtvis mer svårmodig, där man oftare ställer frågan om varför utvecklingen misslyckas snarare än hur och varför utveckling kommer till stånd.

Därför misslyckas länder

Ett inflytelserikt exempel är Acemoglu och Robinsons kioskvältare *Why Nations Fail* som utkom 2012 och som idag har drygt 16 000 träffar på Google Scholar. I ett nötskal menar författarna i boken att länder misslyckas för att de har *extraktiva* institutioner, dvs. utsugande och orättvisa spelregler som ger exklusiva privilegier till ett fåtal och som inte genererar incitament till vanligt folk att spara, investera eller ägna sig åt innovativ verksamhet. Resultatet av detta är att ingen schumpeteriansk *kreativ förstörelse* kommer till stånd, varken på det ekonomiska eller politiska planet. Detta skapar en alltmer förstelnande maktförskjutning åt eliter som blir ytterligare obenägna att skapa förändring, exempelvis mot anammandet av nya teknologier och arbetsorganisationer – vilket reproducerar ojämlikhet och tvingar samhällsutvecklingen in i en ond spiral som leder till ytterligare begränsat välstånd och fortsatt underutveckling. Inkluderande institutioner och tillväxt som bygger på ökad diversifiering och bredbaserad tillgång till produktiva resurser kräver innovationer som kommer av den kreativa förstörelsen, något eliter alltså motsätter sig. Detta leder i sin tur till politisk instabilitet, vilket är det sista de styrande eliterna önskar. Status quo, med hjälp av repression om så krävs, är alltså en medveten politisk strategi och staten blir ett instrument i händerna på makteliten. Fattiga länder är helt enkelt fattiga för att de som sitter på makten träffar val som orsakar fattigdom – inte på grund av att de inte vet bättre eller av misstag, utan avsiktligt. Detta, menar författarna, åskådliggörs i Sierra Leone, Nordkorea, Uzbekistan, Zimbabwe, Argentina, Guatemala, Colombia och på många andra ställen. Listan kan göras lång.

Exempel på länder där istället institutioner kan växa fram som är pluralistiska och inkluderande är långt färre, men finns trots allt. Lyckosamma utvecklingsvägar har byggts av allmängiltiga institutioner med maktfördelnings- och rättsstatsprinciper som tillåtit nya grupper att träda fram. Historiska typexempel på detta utgörs av den ärorika revolutionens konsekvenser i England efter 1688, resultaten efter de amerikanska och franska revolutionerna på 1700-talet

och efter Meijirestaurationen i Japan under 1800-talet. Eller, för att ta ett mer nutida exempel, konsolideringen av de institutionella regelverken i Botswana under 1900-talet. Inkluderande institutioner, som bygger på säkra äganderätter och ekonomiska möjligheter inte bara till eliter utan till folkflertalet, kräver så en stark central stat.

Det är nog många som i stort kan hålla med om detta narrativ. En välvillig läsning av boken kanske idag kan göra gällande att den gav en injektion till diskussioner inom samhällsvetenskapen om utvecklingens och underutvecklingens ursprung. Det återuppväckte också intresset för frågorna om de stora historiska och kausala förloppen om varför skillnaderna mellan länder vad gäller välstånd är så milsvida trots att teknologier och kunskap inte känner några gränser. Men kritiker hävdade, med rätta, att boken kanske inte bidrog till några djupare insikter i vad som avgör ett lands utveckling, mer än att dåliga beslut leder till underutveckling och bra beslut till det omvända. Och det ligger en hel del i att det vilade något linjärt och monokausalt över analysen. Dessutom, med förklaringsfokus så tydligt riktat mot de institutioner som fördelar makt och resurser samt den spårbundenhet som råder efter det att sådana institutionella arrangemang konsoliderats, så nyanseras inte statsbegreppet nämnvärt och inte heller hur samspelet mellan stat och samhället kan se ut.

Despotiska eller frånvarande stater

I en senare bok av samma författarduo – *The Narrow Corridor* från 2019 – läggs så ett mer explicit fokus på interaktionen mellan staten och samhället. Det bärande budskapet är att ingendera av dessa bägge krafter får enskilt ta överhanden om välstånd och frihet ska kunna uppnås. Önskvärd och godartad utveckling kräver istället ett slags yin- och yangförhållande mellan stat och samhälle. När en sådan balans infinner sig kan en smal korridor av frihet mellan dessa båda krafter uppstå.

I boken används en statstaxonomi för att kategorisera olika statstyper: den *frånvarande*, den *despotiska* samt den mellanliggande och eftersträvansvärda *fjättrade* staten, vilken är den som krävs för att fickan av frihet ska skapas mellan en annars alltför stark stat å ena sidan alternativt en samhällsordning som styrs av klaner eller andra utomstatliga aktörer å den andra. Den vanligast förekommande statstypen är dock den som författarna kallar *pappers-Leviathan* som man främst hittar i Afrika och i Latinamerika. Sådana stater är halvdespotiska men samtidigt för svaga för att se till att upprätthålla någon rättsstatsprincip och de är inte heller förmögna att tillhandahålla de kollektiva nyttigheter som krävs för att bygga tillit mellan befolkningen och de styrande. Dessutom levererar de inte heller någon frihet till sina medborgare.

Samtidigt som den despotiska staten per definition är inkompatibel med det fria samhället är den, vilket är en anledning till dess frekventa existens,

inte oförmögen att skapa välstånd. Den är inte nödvändigtvis bättre än fria och öppna stater i denna gren, men såväl Kina som Ryssland utgör exempel på denna förmåga. När så händer kan den despotiska staten få ytterligare fotfäste varpå den tar överhanden över sociala krafter. I sådana fall tenderar friheten att cementeras och frihetlig förändring blir allt svårare att åstadkomma. Den smala korridoren försvinner allt längre bort i fjärran. Acemoglu och Robinson varnar härvidlag för att om trenderna vi idag ser fortsätter med bl.a. tilltagande robotisering, den finansiella sektorns ökande dominans, maktförskjutning till världsomspännande megaföretag inom ICT, så spår detta ytterligare på den ojämlikhet och inflytandedistansering som genererats i globaliseringens bakvatten. Detta riskerar att minska tilliten till de institutioner som medborgare måste försvara mot de eliter och den stat som annars gärna vill revidera lagar, konstitutioner och sociala kontrakt för att gynna sig själva. Exempel på detta har vi nyligen sett inte minst i Ryssland men även i viss mån i USA.

Å andra sidan förblir statens kapacitet spröd och för svag när ett samhälle är bakbundet av normer eller institutionella strukturer vävda av etnicitet, reciprocitet eller släktband som håller samman och organiserar samhället. Detta är typiskt för maffia- eller klansamhällen och kan liknas vid ett samhälle som är fast i en bur av normer (*cage of norms*), vilken i princip ersätter en försvagad stat oförmögen att värna och beskydda sina medborgare från våld och laglöshet. En stat av detta slag är nästan så långt ifrån en webersk meritokratisk och opartisk statsbildning med tillhörande effektiv och rationell byråkrati man kan komma. Till skillnad från den despotiska staten är denna frånvarande stat heller inte förmögen att generera tillväxt eller välstånd men den överlever likväl eftersom det sällan finns något trovärdigt alternativ.

Den smala vägen till välstånd och frihet

De samhällssystem som ändå lyckas med att balansera dessa krafter befinner sig då i frihetens och välståndets korridor. Problemet är dock att den är smal och under konstant press att försvara sina gränser för att upprätthålla balansen. Som den framstående ekonomhistorikern Joel Mokyr skrev i sin anmälan när boken gavs ut: Friheten är lika ovanlig som den är bräcklig, obekvämt inkilad mellan tyranni och anarki.

Acemoglu och Robinson använder sig av metaforen från Alice i *Spegellandet om den röda drottningen* som i sitt springrace med Alice yttrar den välkända strofen att man måste springa så fort man kan för att kunna hålla sig kvar på samma plats. Författarna kallar detta för en *Red queen*-effekt där antagonisterna – staten och samhället – bägge växlar upp för att hinna med att parera den andres nycker i en ständigt föränderlig värld. Denna konkurrens stärker dock båda sidor: samhället måste vara på tårna för att hålla tillbaka statens inneboende despotiska tendenser och staten måste hänga med för att bibehålla sin

autonomi och duglighet att hantera de uppgifter som den är satt att sköta. Men inget tillstånd är statistiskt och det finns inte några garantier för att den fjättrade staten kan permanenteras. Man riskerar hela tiden att slinka ut ur korridoren. Detta skedde i Weimarrepubliken, i Chile under början av 1970-talet och under Chavez i Venezuela. Även om inget av dessa länder tidigare varit bergfast förankrade i välfungerande och frihetliga politiska system kastades alla tre ut långt bort från korridoren inom loppet av endast ett fåtal år. Den närmaste framtiden kommer att avgöra om det är liknande processer vi nu bevittnar i delar av Östeuropa, Turkiet, Indien och andra länder som under senare tid varit på glid. Förhoppningarna om att Ryssland och Kina – starka stater med relativt svaga, och i nutid ytterligare försvagade, sociala aktörer – under överskådlig framtid kommer att bli öppna och fria länder bör nog vara lågt ställda.

Även om de är få till antalet så finns det ändå exempel på länder som i relativ närtid förflyttat sig från tydlig despotism till relativt välförankrad tillvaro i korridoren. Sydkorea är ett sådant exempel. Och det finns länder som lämnat korridoren för att sedan återkomma, såsom de chilenska och tyska fallen exemplifierar.

Friheten på reträtt

Demokratin är idag på tillbakagång, data från exempelvis V-Dem-institutet visar tydligt en sådan trend. Samtidigt genereras den högsta ekonomiska tillväxten inte sällan idag i naturresurstinna icke-demokratier som under relativt lång tid åtnjutit höga relativpriser på sina råvaror. Dessa försöker, till stor del framgångsrikt, att bli legitima spelare på den internationella ekonomiska arenan genom att arrangera internationella möten och stå som värdar för allehanda idrottsevenemang, trots ojämlika, ofria och extraktiva politiska system. Till och med för länder i den fria världen så trumfar tillgång till naturresurser önskemålen att enbart ha ekonomiskt samröre med fria länder varje dag i veckan, oavsett vad den officiella retoriken än säger. Globaliseringen av idag verkar istället ha drivit länder i en mer nymerkantil riktning kännetecknad av att vidmakthålla ett positivt nationalekonomiskt kassaflöde orkestrerat av en stark och interventionistisk stat, inte sällan kryddat med nationell chauvinism. Frihetstörstande befolkningar i länder som befinner sig utanför den smala korridoren har alltså inte mycket stöd att skaffa i termer av internationella påtryckningar och solidaritet.

Vart är vi på väg?

Det fria och öppna samhället är således under ständigt hot och måste hela tiden försvara sin existens genom lika ständig förändring. Nya institutionella arrangemang och kontinuerligt förbättrade sociala kapaciteter krävs för att

balansera statens ofta auktoritära tendenser och minska risken för att den blir despotisk. Ett av de främsta exemplen som Acemoglu och Robinson hänvisar till illustreras av den svenska modellens uppkomst. Författarna pekar på kohandelns konfliktlösande effekt och det därpå följande Saltsjöbadsavtalet där koalitionsbyggande mellan stat, fackföreningar, näringsliv och andra aktörer verkade både som drivkraft och ömsesidig kontroll. Detta visar på *Red queen*-effekten och synliggör hur stat och samhälle aktivt hittade nya positioner för att få till stånd konstruktiva lösningar.

Men finns det då andra inspirationskällor, bortom de svenska politiska arrangemangen på 1930-talet, som kan ge någon vägledning och kanske hopp om att allt inte bara är på väg åt fanders? Härvidlag finns det anledning att snegla på den utvecklingsstat som växte fram i stora delar av Asien under 1900-talets andra hälft såsom i Japan, Sydkorea, Taiwan, Singapore och Malaysia vilka bland andra Chalmers Johnson (1982), Alice Amsden (1989) och Robert Wade (1990) borrhade ned sig i. Erfarenheterna från den asiatiska samhällsomvandlingen lyser ofta med sin frånvaro i Acemoglu och Robinsons skrifter vilket är anmärkningsvärt om man betänker att Öst- och Sydostasien är det geografiska område som visar upp de flesta och mest lyckosamma utvecklingsexemplen under det senaste halvsekle. Det är där vi hittar länder som sedan mitten på 1900-talet omvandlats från eftersläpande, korrupta och konfliktfyllda länder med olika grader av såväl despotiska som anarkiska statsapparater till välfungerande, välmående, stabila och relativt fria länder. Här måste det finnas relevanta lärdomar att dra.

De asiatiska utvecklingsstaterna är dock inte lätta att generalisera; variationen dem emellan var relativt stor och förändrades också över tid i takt med att globaliseringen tilltog under slutet av 1900-talet. Men om det finns några aspekter som man kan lyfta är det förmågan att underhålla och utveckla de förmågor och relativa fördelar som fanns tillhands i respektive land, de lokala sociala kapabiliteterna om man så vill. Även erfarenheterna av koalitionsbyggandet med de stora, både inhemska och internationella, företagen visar på möjligheterna för hur stat och utomstatliga aktörer kan hitta gemensamma strategier. Speciellt för utvecklingsländer, som ofta karaktäriseras av att vara pappers-Leviathan, hade detta varit betydelsefullt för teknologiöverföring, kompetensutveckling och de positiva spillovereffekter öppenhet för utländska investeringar och samarbete trots allt kan ge.

Men en av de viktigaste aspekterna är att samtidigt begränsa eliternas inflytande så att staten inte enbart blir ett redskap i händerna hos en liten och begränsad krets. I många asiatiska länder krävdes det medvetna ansträngningar för att med olika medel se till att lyfta alla båtar, inte minst för att skapa legitimitet och tillit och undvika potentiella sociala konflikter. I många länder i Asien var denna process såväl statsbyggande som nationsbyggande och skapade i takt med att välståndet spreds också så småningom folkliga krav på ökad öppenhet

och demokratisering. De länder där utvecklingsstaten blev mest framgångsrik var också de som lyckades bibehålla en relativt jämn fördelningsmässig profil där de ekonomiska möjligheterna kännetecknades av relativt jämlika villkor.

Man ska naturligtvis inte romantisera den asiatiska utvecklingsstaten alltför mycket, den var understundom både hårdför och selektiv med sina styrmedel, men den visar trots det på att välstånd, jämlikhet och frihet inte behöver vara ett nollsummespel. I den globaliserade nymerkantila världsordning som vi nu verkar befinna oss i finns det anledning att återigen stifta bekantskap med den asiatiska utvecklingsstaten – inte nödvändigtvis främst för att förstå hur den egna industriutvecklingen kan gynnas och pengareserverna stärkas, utan för att hitta sätt att inkludera fler i samhällsomvandlingen. På så sätt skapas det kitt som kan stärka den sociala sammanhållningen. Länder av idag behöver lära mer om de adaptiva mekanismer stat och samhälle behöver för att samexistera och för att kunna lösa de kriser och utmaningar vi står inför.

Referenser

- Acemoglu, D. & Robinson, J.A., 2012. *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Currency.
- Acemoglu, D. & Robinson, J.A., 2019. *The narrow corridor: States, societies, and the fate of liberty*. Penguin Press.
- Amsden, A. H., 1989. *Asia's next giant: South Korea and late industrialization*. Oxford University Press.
- Evans, P.B., 1995. *Embedded autonomy: States and industrial transformation*. Princeton University Press.
- Evans, P.B., Rueschemeyer, D. & Skocpol, T. (eds.), 1985. *Bringing the state back in*. Cambridge University Press.
- Johnson, C., 1982. *MITI and the Japanese miracle: the growth of industrial policy, 1925-1975*. Stanford University Press.
- Mann, M., 1986. *The sources of social power: Volume 1, A history of power from the beginning to AD 1760* (Vol. 1). Cambridge University Press.
- Mann, M., 1993. *The Sources of Social Power, Vol. 2, The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge University Press.
- Migdal, J.S., 1988. *Strong societies and weak states: state-society relations and state capabilities in the Third World*. Princeton University Press.
- North, D.C., Wallis, J.J. & Weingast, B.R., 2009. *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge University Press.
- Rodrik, D., 2011. *The globalization paradox: why global markets, states, and democracy can't coexist*. Oxford University Press.
- Tilly, C., 1975. *The formation of national states in Western Europe*. Princeton University Press.
- Wade, R., 1990. *Governing the market: Economic theory and the role of government in East Asian industrialization*. Princeton University Press.

Scenarioanalys, *wicked problems* och krisberedskapsplanering

Ett olösligt problem?

Peter Bennesved & Matilda Olsson

Scenario analysis, Wicked Problems, and Crisis Preparedness Planning. A Credible Combination?

In 2011 the Swedish Civil Contingencies Agency (MSB) developed a model for scenario analysis within the National Risk and Capability Assessment-process (NRFB) to produce viable capability assessments and analysis. While being inspired by EU recommendations, the results were to be used as basis for crisis preparedness planning and policy development. From 2012 up until 2021 the NRFB's scenario analysis program ran its course and 19 different scenario analyses were produced, all focused on crisis situations. In this article we take the opportunity to assess the NRFB's scenario analysis program to see how conflicting goals and contextual factors shaped the chosen methodological parameters, and how that dictated the NRFB program's ability to deal with the scenarios presented. As a theoretical starting point, the article argues that all of the scenarios produced can be characterized as wicked problems, and that this put restraints on what NRFB's scenario analyses were able to produce from a policy and planning perspective. In unexpected ways, however, we argue that the program was not a failure. Being in the business of public trust and confidence, the results of the study is of high relevance during a time in which preparedness activities of states are climbing on the political agenda after recent pandemics and wars. The article shows the importance of maintaining a well-developed theoretical model for scenario analysis, solving conflicting goals at the beginning, and keeping track of how contemporary issues and political trends affects the results.

Scenarioanalys är idag betraktad som en subgenre inom det som går under benämningen *strategic foresight*, men metoden kan sägas ha ett eget ursprung

Peter Bennesved och Matilda Olsson är verksamma vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).
E-post: peter.bennesved@foi.se; matilda.olsson@foi.se

och har genomgående använts sedan 1960-talet för att utveckla beslutsfatares strategiska tänkande inom militären, civila organisationer och företag (Schoemaker 1995; van der Heijden 2005; Andersson 2018). Under årens lopp har flera varianter och analysmodeller vuxit fram och scenarioanalys är idag ett utbrett, men samtidigt omstritt fält, med tydliga för- och nackdelar. En del analytiker lovordar dess förmåga att fostra strategiskt tänkande i organisationer, medan andra menar att det är ett slöseri med tid och att nyttan är på sin höjd måttlig (George Wright m.fl. 2019; Molitor 2009).¹ De problem som scenarioanalyserna ska lösa kan vara av olika art beroende på vem som ska hantera scenariot i fråga och vilka effekter som ska bedömas. Det är t.ex. stor skillnad på ett företag som försöker vinna fördelar på en marknad och en stat med ansvar för medborgares liv och hälsa.² Av det skälet kan scenarioanalyser vara utformade på väldigt olika sätt, med varierande syfte och mål. I grund och botten handlar det dock om samma sak, nämligen att genom mer eller mindre spekulativa scenarier försöka planera för framtiden (Börjeson m.fl. 2006; se även Dreborg 2004, 18-20; van der Heijden 2005; Meyerowitz, Lew & Svensson 2018).

I Sverige har scenarioanalys använts som metod inom försvarsrelaterad verksamhet sedan 1960-talet, bland annat på FOA, sedermera FOI (Bergelin 2023). Det finns också en hel del arbeten gjorda av svenska forskare inom fältet klimatrelaterade problem (Börjeson m.fl. 2006; Dreborg 2004; Carlsen m.fl. 2016; Carlsen, Klein & Wikman-Svahn 2017).

Under de senaste decennierna har scenarioanalys också använts i krisberedskapssammanhang i Sverige och då med policyutvecklande syfte. Inom Myn-digheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) har man sedan 2010-talet ägnat sig åt just detta, bl.a. med hjälp av det som kallas *Nationella risk- och förmågebedömningen*, NRFB. Under perioden 2011-2020 genomfördes ett tjugotal sådana scenarioanalyser (MSB – Nationell risk- och förmågebedömning 2022).

- 1 Inom scenarioanalys är det sedan länge ett accepterat faktum att all form av prediktion är inherent bristfällig. Någon entydig best practice existerar inte heller, även om det finns mer eller mindre vanliga sätt att genomföra scenarioanalyser på. En del har t.ex. påpekat att scenarioanalys som vetenskapligt fält präglas av ett "metodologiskt kaos" (George Wright m.fl. 2019, 22; se även Ron Bradfield m.fl. 2005, 796). En rad fallgropar och problem har också identifierats av ledande forskare inom fältet (George Wright m.fl. 2019: 22-23.). Krisberedskapsplanering bör vara särskilt känslig, då kriser är behäftade med stor osäkerhet. Inte sällan kan krissituationerna dessutom betraktas som det man i policysammanhang brukar kalla wicked problems. Samtidigt pekar andra på att scenarioanalysen ändå är en användbar metod, relevant också för krisberedskapsplanering (Jafari m.fl. 2019).
- 2 Ett vanligt sätt att särskilja de olika varianterna av scenarioanalys från varandra är genom "scenario planning" och "scenario thinking". I planeringstraditionen är målet att scenarioanalysen ska ge ett faktiskt underlag till en policyförändring. I scenario thinking-traditionen handlar det i högre grad om att fostra ett dynamiskt förhållningssätt till utmaningar och strategiskt tänkande. Beroende på vilken riktning som väljs är kraven på scenarierna olika. En planeringsansats kräver större noggrannhet och en verklighetsförankring av analysen, medan ett thinking-ansats med fördel kan innehålla extrema och spekulativa scenarioskrivningar (för de olika perspektiven i litteraturen, se G. Wright & Cairns 2011; Lindgren & Bandhold 2009).

Inom den forskning som sysslar med så kallad *risk reduction* och *crisis management* används scenarioanalys ofta för att utforska och värdera sannolikheten för olika former av katastrofscenarier, t.ex. översvämningar. Syftet kan då vara att kartlägga vilka områden som riskerar att drabbas av kraftiga vattenflöden och därmed översvämning. Att scenarioanalyser används för att bedöma och förutsäga människors handlingar mer generellt under kris-situationer på det sätt som gjordes inom NRFB är däremot ovanligt (Jafari m.fl. 2019, 416; se även Cook m.fl. 2014). Det finns en orsak till det. Mänskligt agerande kan inte mätas och förutses på samma sätt som vattenflöden. Politiker tenderar dessutom att ha olika uppfattningar om hur problem ska lösas. Inom statsvetenskaplig forskning kallas ibland sådana tvistefrågor, särskilt om de är svåra, för *wicked problems*. Wicked problems kan vara ekonomiska kriser, klimatförändringar, pandemier och terrorism, och även mellanstatliga krig, men även mindre storskaliga situationer som tekniska olyckor, terrorattentat eller skogsbränder. Wicked problems karaktäriseras framförallt av att de är komplexa och att politiker och experter tenderar att vara oense om vad som är den bästa lösningen (Rittel och Webber 1973; för en kritisk diskussion om begreppet, se Head 2022b: 30–36; Termeer, Dewulf & Biesbroek 2019; Turnbull & Hoppe 2019). Dessa är vanskliga att hantera med scenarioanalys som metod (George Wright m.fl. 2019) och således särskilt problematiska för policyutvecklingen inom krisberedskapsområdet.

Samtliga av de krissituationer som NRFB:s scenarioanalyser hade att hantera är i varierande grad exempel på sådana svåra problem.³ Dock fick inte NRFB:s scenariomodell den utformning som egentligen skulle ha krävts för att bemästra dem ordentligt. Orsakerna till detta står att finna i både i de ramar som gavs åt projektet från MSB, och i samtidskontextuella faktorer, som t.ex. EU-kommissionens uttryckliga rekommendation till medlemsstaterna att utveckla sina respektive krisberedskapsapparater. Efterlevnaden för Sveriges del innebar att MSB:s scenarioanalyser snabbt blev rutin och kom att ingå som ett viktigt element i myndighetens fortlöpande rapportering till EU. Sammantaget fick scenarioanalyserna karaktären av en kompromiss som bara i begränsad omfattning kunde hantera de svåra utmaningar som de olika krisscenerierna gav upphov till; man kan t.o.m. hävda att arbetet med att ta fram en fungerande

3 Det finns de som menar att det finns grader av *wickedness*. B. W. Head argumenterar för att wickedness varierar beroende på huruvida bakomliggande orsaker till problemet och problemets lösning är kända eller inte, samt hur väl olika samhällsinstitutioner och intressenter kan samarbeta och har kunskap om vad som ska göras. Detta innebär att ett mindre komplext problem kan vara "wicked" även om både bakomliggande orsak och den korrekta lösningen är kända. T.ex. om de centrala aktörerna som ska lösa problemet inte är överens, eller konkurrerar om vem som ska göra vad. En storskalig skogsbrand eller dammbrott kan t.ex. falla in under en sådan kategori. Ett "very wicked problem" enligt Head är när varken bakomliggande orsak eller lösning är kända, samt att involverade samhällsinstitutioner och intressenter inte klarar av att samarbeta eller saknar kunskap. Pandemier, eller klimatförändringarna är exempel på sådana wicked problems (se Head 2022b: 31–32).

scenariomodell i enlighet med kraven för NRFB blev något av ett *olösligt problem*. Det är detta uppsatsen ska handla om.

Eftersom det civila beredskapsarbetet har kommit att intensifierats under senare år och efterfrågan på planeringsinriktning ökat, finns det goda skäl att titta närmare på perioden 2011–2020 och hur arbetet med NRFB gick till. Detta blir särskilt intressant med tanke på att vi nu går in i en fas då Sveriges krisberedskap och civila försvar försöker anpassa sig till Nato och inte bara har att ta hänsyn till EU:s regelverk.

Föreliggande uppsats avser att svara på två frågor: Varför fick NRFB:s scenarionanalyser den utformning de fick, och vilka konsekvenser fick utformningen för förmågan att hantera wicked problems och ge ett fullgott planeringsunderlag för svensk krisberedskap? Svaret på frågorna finner vi delvis i den miljö och i det sammanhang NRFB verkade och de metoddiskussioner och EU-dokument som låg till grund för arbetet, men också i en jämförelse mellan å ena sidan tidigare forskning om scenarionanalyser och å andra sidan NRFB:s modell och resultat. Avslutningsvis vill vi också öppna för en diskussion om på vilket sätt scenarionanalys kan bidra till att förbättra och ge underlag till den framtida policyutvecklingen inom den civila delen av totalförsvaret.

Wicked problems och scenarionanalys

Begreppet wicked problem används för att karaktärisera samhällsproblem som är särskilt komplexa och där intressenter och politiker ofta är oense om vad som är den bästa lösningen (se Head 2022b; George Wright m.fl. 2019). Ett krisscenario av wicked problems-karaktär kan helt enkelt utvecklas på väldigt många och oförutsägbara sätt. Av det skälet är det ytterst olämpligt att presentera ett enskilt scenario för en enskild eller enstaka händelse och sedan analysera möjliga konsekvenser enbart utifrån detta. Det speciella med just wicked problems är att varje händelse eller kris är i det närmaste unik och samtidigt amorf till sin natur, d.v.s. saknar naturliga avgränsningar i tid och rum. Av det följer också att det sällan ges flera möjligheter att stävja problemet; det går därför inte att i någon större utsträckning arbeta med metoder som bygger på *trial and error*. Konsekvensen är att det inte heller finns en slutgiltig eller uppenbart korrekt lösning. Det betyder i sin tur att ansträngningarna att hantera en kris upphör först när de politiska beslutsfattarna av någon anledning bestämmer sig för att krisen är över. Vagheten i wicked problems gör att krishantering och de policyförslag som tas fram i allmänhet uttrycker politisk hänsyn. Värderingsfrågor får en framskjuten plats; de presenterade lösningarna är ofta grundade i politikernas och analytikernas egna världsbilder och kan därför leda till svåra tolkningstvister och konflikter.⁴

4 Wright med medarbetare definierar (baserat på Rittel och Webers definition) wicked problems på

Ett illustrativt exempel på ett wicked problem med stor relevans för krisberedningssektorn är coronapandemin 2020–2022. Pandemin, som i sig var ett ”vanligt” virusutbrott, var svårtolkad, fick stora och oförutsägbara konsekvenser och ledde till kaskadeffekter, mycket beroende på mänskliga faktorer och politiska bedömningar (Head 2022b; se även Brommesson 2021). Krishanteringens upphörde inte förrän den politiska ledningen i respektive land bestämde sig för att den skulle avslutas. Därtill ledde pandemin till en utbredd debatt om vilka åtgärder som var mest effektiva, inte sällan grundade i olika experternas egna uppfattningar om medicinsk vetenskap, människors beteende och statens roll i hanteringen av krisen (kapitel 4, i Head 2022b).

Utveckling av scenarioanalyser under sådana förutsättningar är en svår uppgift som måste hanteras på ett genomtänkt sätt om resultatet ska fungera som det är tänkt, i det här fallet att bilda ett konkret planeringsunderlag. När scenarioanalyser utvecklas för att hantera wicked problems måste metodparaten ta höjd för olika former av bias, t.ex. hur världsåskådning, politiska ställningstaganden, pågående samtida samhällsdebatter och nutida händelser kan ha påverkat arbetet. George Wright med medarbetare (2019: 7–9, 23–34) har utarbetat ett antal kriterier för hur detta bör gå till.⁵

Kriterierna ligger på en hög abstraktionsnivå och det vi huvudsakligen tar med oss in i vår fortsatta diskussion är följande tre krav. Det ska för det första föreligga en stringent teoretisk underbyggnad som kan vägleda analysen (”sound theoretical underpinning”, Wright m.fl. 2019: 7). Detta innebär t.ex. att de grundvalar som scenarioanalysens metod har byggts upp ifrån måste stämma överens med syftet med scenarioanalysen för att inte skapa konflikter mellan syfte och resultat. Om analysmodellen är i grunden anpassad för något annat än vad den används till är risken att hela operationen misslyckas. Eftersom wicked problems är komplexa till sin natur ska man, för det andra, alltid

följande sätt: “1.They lack a definitive formulation; 2.They have no stopping rule – constraints on time or resources or the preception that the current resolution is ‘good enough’ will determine when work on the problem is terminated; 3. Resolutions of wicked problems are not true or false –they can only be judged as ‘good’, ‘bad’, ‘better’ or ‘satisfactory’; 4. There is no immediate or ultimate test of a resolution of a wicked problem – the repercussions and impacts of the resolution will occur in a virtually boundless future and may be unforeseen and unintended; 5.every resolution is a ‘one shot’ operation with significant consequences, which precludes the ability to refine a solution through trial and error; 6. it is not possible to enumerate an exhaustive set of potential solutions; 7. Every wicked problem is essentially unique; 8. Every wicked problem is the symptom of another problem; 9. The choice of explanation of the problem and hence its resolution depends on the analyst’s world view; decision makers are held responsible for the consequences of the actions they take in attempting to resolve a wicked problem.” Wicked problems lanserades ursprungligen 1973. Svårigheterna med att hantera wicked problems ur ett policyperspektiv beskrivs väl i Head (2022) (George Wright m.fl. 2019: 5.; Rittel & Webber 1973; Head 2022b). Se även not 3 för en diskussion om olika nivåer av ”wickedness”.

- 5 Wright med medarbetare (2019) beskriver kraven på följande sätt: “Sound theoretical foundation; Involves structured decomposition to minimise reduction and exclusion; Engages full stakeholder community; Challenges mind-sets; Acknowledges & responds to uncertainty; Lead to actions, responsibility, implications & impact” (s. 38–40, se även s. 7–9).

behandla problemet i dess helhet ("‘tamed’ in their entirety", Wright m.fl. 2019: 7), d.v.s. inte skära bort vissa element av bekvämlighet eller på grund av bristande resurser eller t.ex. politiska eller ekonomiska skäl; ett sådant agerande undergräver lätt trovärdigheten eller kan innebära att resultaten blir direkt missvisande. Analysmodellerna måste, för det tredje, kunna hantera osäkerhet där sådan finns ("The approach should acknowledge and respond appropriately to uncertainty where it exists", Wright m.fl. 2019: 8). Scenarioanalysen måste t.ex. tydligt redovisa var och när en tänkt utveckling kan gå i olika riktningar och öppet redovisa vagheter och de vägval som gjorts i de olika stegen i analysen. Detta kan göras genom att t.ex. uttryckligen arbeta med variationer på samma tema för att på så sätt visa vilka möjliga teoretiska utfall som finns.⁶ I fallet med ett dammbrott i vattenkraftverk kan man t.ex. laborera med olika tidpunkter på året när ett brott kan ske, hur snabbt evakueringsåtgärder påbörjas eller hur själva dammbrottet går till (genom sabotage, naturkatastrof eller teknisk olycka).

Rent praktiskt kan en scenarioanalys ske på många olika sätt. Ett illustrativt exempel på hur det kan gå till är att ett eller flera scenarier utvecklas utifrån en lista på möjliga händelser som potentiellt har stor påverkan på en specifik verksamhet (i Sverige och i beredskapssammanhang ofta kallade typhändelser): en översvämning, ett dammbrott, ett väpnat angrepp, en pandemi etc. Händelserna knyts sedan till en tidpunkt och en plats, varpå konsekvenser av det tänkta utfallet beskrivs; ofta görs detta i en workshop, där analytikern arbetar tillsammans med praktiker och intressenter för att komma så nära verksamheten som möjligt. De insikter som sedan kommer ur denna analytiska process ska i nästa steg leda till att organisationen i fråga reagerar på något sätt, t.ex. genom att ta fram ett nytt planeringsunderlag, eller använder de nya insiktterna som underlag för framtida tankeövningar och träning. Ibland kan själva processen i sig vara målet för organisationen då den erbjuder en pedagogisk utvecklingsmöjlighet; detta kallas ibland för processnytta.⁷

Valet av händelser, utvecklingen av själva scenariot, konsekvensbeskrivningen och den efterföljande utvärderingen är sammantagna de aktiviteter som omfattas av begreppet *scenarioanalys*. Arbetet med scenarioteknik inom NRFB följde detta mönster.

6 Se Wright med medarbetare (2019: 25) diskussion om "structured decomposition of causality".

7 Se t.ex. Molitors diskussion om "strategic conversations": "Secondary benefits of scenario deliberations inherently entail learning. Strategic discussions of deliberation, after all is said and done, provide a learning experience for participants. All things considered, strategic conversations can be as much a learning process as a problem solving device" (Molitor 2009: 85).

Nationella risk- och förmågebedömningen, 2011–2023

GRUNDLÄGGANDE PREMISER FÖR NRFB

Innan vi går vidare till analysen av NRFB:s scenarioflora är det viktigt att förstå NRFB:s bakgrund och funktion i förhållande till krisberedskapen och MSB:s arbete. Detta är i sig en viktig komponent för att förstå bevekelsegrunderna bakom den metodapparat som utvecklades för scenarioanalyserna.

Förmågan till risk- och förmågebedömning på nationell nivå är viktigt för MSB:s strävan att utveckla samhällets möjligheter att förebygga och hantera kriser. Mer specifikt var målet med NRFB:s scenarioanalyser, och sedermera den rapport som sammanställde resultaten, att de skulle utgöra ett strategiskt kunskapsunderlag som skulle ge stöd i arbetet med att inrikta och utveckla området samhällsskydd och beredskap (MSB 2015a). MSB har haft uppgiften att göra risk- och förmågebedömningar inom krisberedskap varje år till regeringen sedan myndigheten bildades 2009. Uppgiften var med andra ord inte ny, men fram till 2011 baserades rapporteringen på andra former av riskbedömningar än scenarioanalys (se t.ex. MSB 2008).

Ett viktigt skifte skedde 2011 då arbetet anpassades för att bättre överensstämma med EU:s rådslutsatser om riskbedömning. EU tryckte på behovet av riskscenarier och namngav här specifikt scenarioanalys som en rekommenderad metod, vilket antagligen var en starkt bidragande orsak till att ett stort scenarioanalyserbete sjösattes i Sverige.⁸ Samtidigt påbörjades arbete med riskidentifiering, ett försteg till det som skulle bli NRFB. MSB började också sammanställa en särskild NRFB-rapport vartannat år (varje år till 2019) riktad till regeringen. Sammantaget fanns det i praktiken tre olika behov som NRFB:s scenarioanalyser skulle tillfredsställa. Det primära målet var att ge strategiskt planeringsunderlag till utvecklingen av krisberedskapen, men det fanns också ett formellt behov av att rapportera till regeringen och till EU (MSB 2015a: 11ff).⁹

Introduktionen av scenarioanalys à la NRFB föregicks av ett utvecklingsarbete för att ta fram ett ändamålsenligt metodpaket. Uppgiften utfördes av FOI på uppdrag av MSB. Att FOI fick ansvaret är inte förvånande då det fanns en lång tradition av scenarioanalys inom myndigheten som går tillbaka till 1960-talet. Mer specifikt gick uppdraget ut på att skapa en ordning för hur man konkret lägger upp scenarioanalyser. Resultatet presenterades i rapporten *Förslag till metod för nationell riskbedömning* (Winehav m.fl. 2012).

8 Se Europeiska kommissionens dokument (EU Council 2011: 6–7).

9 Winehav, Stenström och Veibäck (2012) hänvisade till (s. 39) Europeiska kommissionens arbeten. T.ex. uppmanade kommissionen att länderna skulle inkludera scenarier i sina offentliga riskanalyser för att förbereda befolkningen: "Publication of potential risk scenarios to inform the population about the government's preparatory measures for emergencies and to provide advice on how the general public could be better prepared" (EU Commission 2010: 13, se även s. 21–22 för diskussion om värdet med scenarioanalys).

Kortfattat beskrev förslaget en arbetsprocess om sex steg: (1) fastställa vad som ska skyddas, (2) identifiera typhändelser som riskerar att ha negativ inverkan på de identifierade skyddsvärdena i steg 1, (3) välja ut vilka av händelserna som ska analyseras på djupet, (4) utveckla scenarier för de olika händelserna, (5) analysera och värdera scenarierna utifrån sannolikhet, konsekvens och aktörernas förmåga att hantera händelsen, samt (6) dra slutsatser med fokus på åtgärder i form av prioriteringar av resurser och aktiviteter, och då i ett nationellt perspektiv.

Scenarioanalysmodellen innebär alltså att välja ut händelser, utveckla scenarier (antalet kan variera utifrån tidigare diskussion) (steg 1 till 4) och att analysera dessa (steg 5 och 6) för att i ett senare skede kunna föreslå eventuella åtgärder. Delar av metodapparaten uppvisade stora likheter med de rekommendationer EU-kommissionen tagit fram (jmf. Winehav m.fl. 2012 och EU Commission 2010). I FOI:s rapport hänvisade man också mycket riktigt till EU:s uttryckta önskemål om att medlemsländerna skulle lägga upp arbetet systematiskt när de gjorde sina riskanalyser (Winehav m.fl. 2012: 106).

Även om det var tänkt att scenarioanalyserna skulle vara sprungna ur ovan beskrivna sexpunkts-metod ska det sägas att de kom att se väldigt olika ut och att de varierade i både omfång och stil. Skillnaderna berodde på praktiska och sociala faktorer, som t.ex. vem som gjorde förarbetet, vilka organisationer och personer som deltog i workshopparna och vem som var författare till rapporterna, samt vilken typ av typhändelse som analyserades. De rapporter som tagits fram av FOI har också lagt olika betoning på de skilda stegen i metoden (Veibäck m.fl. 2014: 13), vilket delvis bidragit till den skiftande karaktären på analyserna. Alla scenarioanalyser har inte utförts av FOI, utan en del har gjorts av MSB själva, men med hjälp av FOI:s modell.

En annan viktig orsak till den varierande stilen på scenarioanalyserna hade också att göra med grundförutsättningarna för analyserna, något som i vissa avseenden haft större betydelse än FOI:s sexpunktsmodell.

För det första var en avgörande utgångspunkt att scenarioanalyserna enbart hade att hantera krisberedskapsscenarier. Det innebar att händelseförlopp relaterade till krig eller annan form av mellanstatlig antagonism valdes bort när arbetet påbörjades (Winehav m.fl. 2012: 6–7). Detta låg i linje med EU:s uppmaning att, med undantag för vissa terroristscenarier, i huvudsak fokusera på fredstida krisscenarier.¹⁰ Flertalet av scenarioanalyserna skulle de facto ha kunnat riktas med en föreställd antagonist istället för att utgå från ett allmänt krisberedskapsperspektiv, men detta skedde inte alltså inte. I endast ett fall

10 I denna fråga tycks Winehav m.fl. huvudsakligen ha stött sig på EU:s rådets rekommendationer. " ...whilst the prevention of acts of terrorism is addressed by other EU initiatives, the Community disaster prevention framework should seek to minimize the potential adverse consequences and impacts of these threats" (Winehav m.fl. 2012: 138; EU Commission 2009: 8).

utgick man från ett antagonistiskt hot; scenariot gällde då en terroristattack mot Stockholms tunnelbana.

För det andra, tillsynes med hänvisning till EU även här, valde man för NRFB:s scenarioanalysmodell "värsta troliga-scenario" som en bärande urvalsprincip när olika möjliga händelseförlopp skulle hanteras. Dessutom har man utgått från endast ett troligt worst-case scenario – i bemärkelsen ett allvarligt, men samtidigt någorlunda sannolikt utfall (hädanefter benämnt *värsta troliga*) – istället för att utveckla en handfull scenarier för varje händelse. (Winehav m.fl. 2012: 39, 143). I jämförelse med gängse metoder för scenarioanalys är detta ett mycket ovanligt tillvägagångssätt. Det vanligaste är att 3–6 olika varianter anges för varje händelse (se t.ex. Amer, Daim & Jetter 2013: 33–34; Jafari m.fl. 2019: 413). Fördelarna och nackdelarna med fler kontra färre utvecklade scenarier kan i stort sett förstås utifrån en cost-benefit-princip. Problemen med få scenarier är flera. Det kan uppstå obalanser i urvalet som gör analysen missvisande. Med färre scenarier blir det också viktigare att sannolikhetsbedömningarna vilar på en gedigen grund.¹¹

En märklig omständighet med detta är att EU kommissionens råd från 2010, vilken NRFB:s scenarioanalysmodell stödde sig på i den här frågan, inte pekade på att worst-case scenarier nödvändigtvis var lämpliga ("[h]owever, the remaining uncertainties in this approach are immense"), även om de nämns som en möjlighet (EU Commission 2010: 56). Trots det har man för NRFB:s scenarioanalysmodell gått på den värsta troliga-linjen och implicit hänvisat till EU i denna fråga: "Ansatsen [enligt EU:s krav] för ett scenario är att det ska bygga på den värsta troliga händelsen" (Winehav m.fl. 2012: 143.). Men detta stämmer alltså inte. Beslutet att gå i denna riktning var sannolikt snarare grundat i just ekonomiska och praktiska skäl eftersom det medgav en större mängd scenarioanalyser med samma resurser, men EU-kommissionens råd tycktes användas här som ett starkt argument. Kommissionen påpekade, till exempel, vikten av att skapa ett bibliotek av möjliga scenarier ("creating an inventory of disaster"), vilket antagligen drev metoddiskussionerna i riktning mot att prioritera kvantitet istället för kvalitet (EU Commission 2009: 4). Enligt EU:s rekommendationer skulle totalt mellan 10–20 scenarier tas fram från respektive medlemsland (Winehav m.fl. 2012: 143).

För det tredje analyserades varje scenario utifrån fem så kallade nationella konsekvenskriterier (se nedan). För svensk del var dessa mycket breda i sin tematik och hade som funktion att rikta analyserna mot vissa specifika områden. Målen sattes av MSB:s ledningsgrupp 2012 och var en sammansmältning av Sveriges egna mål för samhällets säkerhet, samhällets krisberedskap och de

11 Hur worst-case-scenarier väljs ut har visat sig vara en process belastad med stora problem. Detta är något som uppmärksammats inom den industriellt orienterade riskforskningen under lång tid (Khan & Abbasi 2002).

konsekvenskriterier som fanns beskrivna i EU:s rekommendationer (Winehav m.fl. 2012: 15). EU:s variant gav sannolikt formen för hur konsekvenskriterierna skulle skrivas ut, medan innehållet i den inhemska svenska processen anpassades efter de mål som fanns beskrivna för svensk krisberedskap och samhällssäkerhet. EU-kommissionens rekommendationer var tre till antalet: 1) konsekvenser för människan, 2) konsekvenser för ekonomi och miljö, samt 3) politiska och sociala konsekvenser (EU Commission 2010: 17-18; Winehav m.fl. 2012: 139-140.). De nationella konsekvenskriterierna var följande:

- Samhällets funktionalitet
- Människors liv och hälsa
- Demokrati, rättssäkerhet och mänskliga fri- och rättigheter
- Ekonomiska värden och miljön
- Nationell suveränitet

Anmärkningsvärt med konsekvenskriterierna i förhållande till scenarioanalyserna är deras tematiska bredd, men också att scenarioanalyserna skulle hantera alla fem kriterierna i en och samma analys. Konsekvenskriterierna banade väg för – och legitimerade – analyser som kunde inriktas mot i princip allt från direkta konsekvenser för liv och hälsa över nationell suveränitet till storskaliga och långåriga ekonomiska konsekvenser. Detta är sannolikt en bidragande orsak till att NRFB:s scenarioanalyser skulle bli väldigt spretiga till sin karaktär.

Sammantaget går det då att konstatera att redan i NRFB:s inledningskede sattes tydliga ramar som skulle få konsekvenser för de scenarioanalyser som sedan utfördes under det kommande decenniet. Modellen som utvecklades bar tydliga spår av dels uppdragets form (samordna regerings- och EU-rapportering), dels en önskan att effektivisera processen genom att skala bort sådant som kändes irrelevant i samtiden (antagonistiska scenarier). Särskilt viktigt var valet att, med stöd i EU kommissionens rekommendationer, skriva värsta troliga-scenarier, möjligtvis med det bakomliggande motivet att få fram ett stort antal scenarier med så litet resursuttag som möjligt. Den breda paletten av konsekvenskriterier är också mycket viktig i sammanhanget, eftersom den möjliggjorde att scenarioanalyserna kunde gå i vilken riktning som helst eftersom kriterierna var så löst formulerade och så breda i sina anspråk.

NRFB:S SCENARIOANALYSER

Det första tillfället då FOI:s metod testades fullt ut var i rapporten *Underlag till nationell riskbedömning 2012* (Winehav m.fl. 2013). I rapporten valde MSB:s och FOI:s arbetsgrupp ut elva händelser och utvecklade scenarier för dessa. FOI fick därefter i uppdrag att genomföra fler scenarioanalyser. Året efter, i rapporten *Underlag till nationell risk- och förmågebedömning 2013* (Veibäck m.fl. 2014), fokuserades arbetet på att göra mer djupgående scenarioanalyser,

mer transparenta riskbedömningar och att i högre grad beskriva vilka förmågebrister som identifierats kopplat till de olika scenarierna. Därutöver innehöll rapporten ytterligare fem nya scenarier. Förutom de scenarier som togs fram inom ramen för ovan nämnda arbete har ytterligare scenarioanalyser genomförts i ett senare skede, både av MSB själva och av FOI (se t.ex. MSB 2015b; Molin & Hedtjärn Swaling 2014; Veibäck & Wahrenberg 2021). Vilka händelser som valts ut och analyserats, samt vilket år arbetet genomfördes framgår nedan.

- Skolskjutning (2012)
- Störningar i dricksvattenförsörjningen pga. diesel i Stockholms råvatten (2012)
- Brott i stor damm i kraftverksälv (2012)
- Drivmedelsbrist leder till störningar i livsmedelsförsörjningen (2012)
- Omfattande brand i kryssningsfartyg (2012)
- Långvarig värmebölja (2013)
- Allvarlig influensapandemi (2013)
- Kärnkraftshaveri i Sverige med radioaktivt utsläpp (2013)
- Omfattande störningar i GNSS (2013)
- Terrorattentat i Stockholm – bomber på Sergels torg och T-centralen (2013)
- Våldsamma upplopp i svenska städer (2013)
- Svaveldimma (2014)
- Skyfall leder till översvämning (2014)
- Solstorm (2014)
- Skred i Götaälvdalen (2014)
- Storm med orkanbyar i Götaland och sydöstra Svealand (2014)
- Afrikansk svinpest (2014)
- Ökad förekomst av multiresistenta tarmbakterier (2015)
- Scenarioanalys oljeutsläpp (2021)

Som framgår av listan genomfördes det stora flertalet scenarioanalyser under åren 2012 till 2014. Därefter har endast enstaka insatser gjorts. Tittar man på de årliga rapporter som MSB har producerat inom NRFB går det även där att peka på ett skifte runt 2015. Före 2015 skrevs omfattande rapporter präglade av utförlig metodbeskrivning och heltäckande scenarioanalyser. Därefter, med start 2016, tar rapporterna endast upp ett antal utvecklingsområden och förmågor som behöver stärkas. Intressant nog nämns inte scenarioanalyser som underlag till NRFB överhuvudtaget i 2016 års rapport. Istället framhålls att underlaget för bedömningen i huvudsak härrör från bevakningsansvariga

myndigheters risk- och sårbarhetsanalyser och Riksrevisionens granskning av länsstyrelsernas krisberedskapsarbete (MSB 2016). Mönstret återkommer 2017, 2018 och 2021. Det är tydligt att arbetet med scenarioanalyser som ett underlag i NRFB stannade upp efter 2015 och fick en mer tillbakaskjutet roll inom MSB; undantaget att den sista scenarioanalysen, som tillkom så sent som 2021.

Orsakerna till detta kan vara många, men en inte helt orimlig tanke är att just utformningen av scenaroeanalyserna inte gav det resultat som man förväntade sig.

Sammantaget kan man konstatera att nitton scenarier tagits fram inom ramen för NRFB men att sexton av dessa skrevs under en kort period, mellan 2012–2014. Som nämnts tidigare är vår bedömning att samtliga händelser i dessa scenarioanalyser är att klassa som wicked problems; en del är plötsliga medan andra sker stegvis. Gemensamt för samtliga är att scenarioanalys av dem är krävande om man anlägger ett policy- och planeringsperspektiv, särskilt med tanke på att mänsklig agens kan leda till väldigt olika utfall och att orsaken (teknisk olycka, naturolycka, antagonistiskt sabotage) till händelseförloppen kan variera väldigt mycket. Vidare var konsekvenskriterierna så brett formulerade att problemen som hanterades blev mer eller mindre gränslösa.

NRFB:S KRISBEREDSKAPSTEMATIK OCH POÄNGEN MED FLER SCENARIER FÖR VARJE HÄNDELSE

Det första som framträder när NRFB:s scenarioanalyser betraktas mer ingående är den övergripande krisberedskapstematiken och de konsekvenser som värst troliga-modellen får i kombination med detta. Det tycks också finnas en viktig samhällskontextuell orsak till valet av händelser. De genomförda scenarioanalyserna bestod av händelser som valts ut ur en större mängd med varierande karaktär (Winehav m.fl. 2013: 10). Som konstaterats tidigare rörde samtliga scenarier krisberedskapsområdet och saknade helt antagonistiska komponenter, sånär som på terrorattentat-scenariot.

Förklaringen till detta val finns antagligen i kontextuella faktorer och hur dessa påverkade deltagarnas ingångsvärden i scenarioanalyserna, och som en konsekvens även slutprodukten. Urvalet är bundet till en viss period i svensk beredskapspolitik, såväl som EU:s, då antagonism inte var på den politiska agendan. Att samhällskontexten dessutom påverkar deltagarnas bedömningar är ett känt problem inom scenarioanalys (se t.ex. R. M. Bradfield 2008; McKiernan 2017). Den samtidspolitiska kontexten har radikalt förändrats sedan NRFB:s verksamhet pågick och sedan 2014 har civilt försvar fångat upp allt större del av det politiska blickfånget. Antagonistiska hot har nu högre prioritet (Brommesson 2021).¹² Men mellan 2002 och 2014 fanns det i praktiken ingen

12 För en genomgång av de politiska satsningarna på civilt försvar, se bilaga 2 i Bennesved, Mittermaier & Olsson (2023).

diskussion om civilt försvar i Sverige överhuvudtaget och någon mellanstatlig hotbild mot Sverige förekom inte i den allmänna debatten. Inte heller tycks EU ha fostrat något sådant tänkande under denna period (se t.ex. EU Commission 2009; även Pursiainen 2018: 636).¹³

Detta hade dock inte behövt vara ett problem om inte NRFB:s scenarioanalysmodell byggts på principen om värsta troliga. Det är i mötet mellan samhällskontexten och metodvalet som problem uppstår. Eftersom det, inom ramen för ett värsta troliga-scenario, bara fanns plats för en kategori av orsaksbeskrivning (d.v.s. icke antagonistiska kriser), så blev andra typer av komplexa samhällshot avförda från diskussionen, däribland antagonistiska. D.v.s., istället för att beskriva tre möjliga situationer som kan leda till att en vattenkraftsdamm brister, valde man ut endast en. I enlighet med Wright och medarbetare (2019) kan man säga att metoden inte ökade förmågan att hantera de krav som wicked problems ställer på en scenarioanalys, t.ex. att man utgår från en genomtänkt teoretisk apparat, hanterar problemet i sin helhet och inte avgränsar analyserna av bekvämlighetsskäl eller för att passa in dem i en given tidsram. Avgränsningen till enbart krisberedskap – som i sig kan härledas till samhällskontexten, i kombination med värst troliga-modellen producerade snarare en inlåsningseffekt för många av NRFB:s analyser som gjorde att de tappas sin relevans när omvärlden ändras. Till exempel får scenarierna *Störningar i dricksvattenförsörjningen pga. diesel i Stockholms råvatten* (2012), *Kärnkraftshaveri i Sverige med radioaktivt utsläpp* (2013) och *Dammbrott i stor damm i kraftverksälva* (2012) helt andra typer av utfall och konsekvenser om orsaken bakom dessa scenarier hade berott på sabotage. Hur detta kan se ut har vi fått se exempel på under 2023, i samband med Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina och dess konsekvenser för kärnkraftverket och fördämningen vid Zaporizjzja.

Det finns också andra kognitiva begränsningar i värsta troliga-metoden som leder till problem i relation till urvalet av kriser. Flera forskare konstaterar t.ex. att blotta närvaron av ett enskilt scenario gör att workshopdeltagare tenderar att uppvärdera sannolikheten för att det presenterade scenariot inträffar, även om beslutsfattare, tjänstemän och analytiker inte gör gällande att de läser dem på annat än ett rationellt sätt. Detta kan ju anses bra, då framtida potentiella händelser tas på allvar, men har också följd effekten att andra möjliga händelseutvecklingar hamnar i en slags kognitiv radioskugga (George Wright, Cairns & Bradfield 2013; George Wright m.fl. 2019: 22, 29; se även Derbyshire & Wright 2017). D.v.s., ju mer vi pratar om ett visst scenario desto mer uppvärderar vi sannolikheten att just det kommer att inträffa. Flera varianter inom varje

13 De EU-dokument som det hänvisas till i FOI:s rapporter, samt det rådsdokument som rekommenderade scenarioanalyser, lade inte heller någon vikt vid antagonistiska riskanalys (EU Council 2011; EU Commission 2010).

scenario motverkar denna kognitiva effekt genom att de minskar möjligheterna att ensidigt förespråka ett enskilt utfall (George Wright, Cairns & Bradfield 2013: 29; se även Derbyshire & Wright 2017). I fallet NRFB hade variation antagligen lett till ett betydligt robustare underlag i förhållande till skiftande omvärldslägen.

PROBLEMET MED MÄNNISKOR I NRFB:S SCENARIOANALYSER

Om man tar ett ytterligare steg ner på abstraktionsstegen och betraktar NRFB:s scenarioanalyser i närmare detalj går det också att se hur enskilda värsta troliga-scenarier fick andra effekter som påverkar förmågan att skapa underlag för policyutveckling. Det fanns stora skillnader i utformningen av analyserna: omfattning, detaljnivå, tidsram, människors påverkan på händelseförloppet och politisk handlingskraft varierade kraftigt (se t.ex. Winehav m.fl. 2013; Veibäck m.fl. 2014; MSB 2015b; Veibäck & Wahrenberg 2021). Sannolikt bidrog de väsensskilda typhändelserna (t.ex. störning i GNSS, svinpestutbrott och dammbrott i kraftverksälv) i kombination med de vagt formulerade konsekvenskriterierna (alltifrån mänskliga förluster till nationella politiska konsekvenser) till denna spretighet. Likformigheten bland scenarioanalyserna blev mycket låg, trots att de skulle utgå från samma metod.

Precis som med föregående exempel är det dock i kombinationen av å ena sidan spretiga analyser och å andra sidan värst troliga-modellen som problem uppstår. Den spridda karaktären på analyserna blir bekymmersam eftersom det är just i problemanalysen och den efterföljande diskussionen om vilka lösningar som är bäst som konflikter och så kallad *wickedness* oftast uppstår. När ett scenario beskriver *endast en* möjlig väg för hur människor och politiker kan komma att agera, blir det särskilt känsligt för kritik. För att tydliggöra kan det av pedagogiska skäl t.ex. finnas stor nytta med att inkludera även subjektiva och ibland extrema utsagor om olika utfall utifrån det vi kallar *scenario thinking* och *organizational learning*-perspektiv (Heijden m.fl. 2009; Ronald Bradfield, Derbyshire & Wright 2016; G. Wright & Cairns 2011; Molitor 2009). Men om målet inte är explorativt utan syftar till *faktisk planering* och det bara finns ett alternativ, då uppstår problem, speciellt när det rör sig om wicked problems, eftersom dessa i regel alltid ger upphov till politiska och ideologiska konflikter om just problemlösningar och åtgärder. Scenariot kan därför komma att utnyttjas på väldigt olika sätt beroende på ideologiska trender och hur den politiska makten ser ut, såväl som av hänsyn till rent individuella skillnader hos makthavarna.

Som vi har sett bjöd också scenarioanalysernas konsekvenskriterier in till att bedöma just wickedness-aspekter som politiska konsekvenser, nationell suveränitet, ekonomiska värden, och påverkan på demokrati och rättigheter. Men återigen, utan att erbjuda variation. Det här problemet blir särskilt påtagligt i t.ex. scenarierna *Drivmedelsbrist leder till störningar i livsmedelsförsörjningen*

(2012), *Allvarlig influensapandemi* (2013) och *Väldsamma upplopp i svenska städer* (2013). Det är tre scenarier med långvariga krissituationer där mänskliga överväganden och åtgärder har särskilt stor inverkan på händelseutvecklingen. I samtliga av dessa finns tydliga beslutssituationer inbakade, men utan variation, vilket gör dem till ett vanskligt underlag för planering.

Detta kan också sammankopplas med problemen med kognitiva barriärer på gruppnivå som berördes ovan (R. M. Bradfield 2008; McKiernan 2017). Subjektiva bedömningar om mänskligt handlande blir väldigt kontextuellt bundna i tiden och fast i historiska jämförelser som är aktuella när scenariot utvecklas.¹⁴ Risken för sådana kognitiva barriärer förstärks när analytikerna är tvungna att välja ut endast en möjlig händelseutveckling.

DEN PRIMÄRA ELLER SEKUNDÄRA EFFEKTEN: VAR SKAPAS VÄRDE MED SCENARIOANALYS?

NRFB:s analysmodell siktade mot att skapa ett gott planeringsunderlag för svensk krisberedskap. Visserligen uppfylldes de formella kraven som ställdes av regering, liksom rekommendationerna från EU, i meningen att producera en mängd analyser som kunde inrapporteras. Men som vi ser det var resultatet otillfredsställande; tydligt är att planeringsansatsen här utgjorde det största hindret. I den mån en planeringsansats ens är möjlig utifrån ett wicked problem-perspektiv, skapade scenarioanalyserna inte några hållbara resultat på det sätt som de var utformade just pga. principen om värst troliga-scenario. Samtidigt tycks mängden möjliga typhändelser ha begränsats när samtidskontextuella faktorer läste möjligheten till ytterligare variation.

Betyder detta att NRFB:s scenarioanalyser var ett helt misslyckat projekt och att arbetet var förgäves? Nej, det är här själva scenarioansatsen, samt vikten av att explicit uttrycka nyttan med ett projekt kommer in. Hade scenarioanalyserna fungerat som ett arbetsmaterial i workshopsammanhang, och använts så som man tänker sig i ett organizational learning-perspektiv, går det att se hur NRFB:s analyser hade kunnat bidra till krisberedskapen via processnyttan. Antagligen utgjorde scenarioanalyserna också ett bidrag i krisberedskapsarbetet under perioden 2012–2014, men den aspekten kommer fram endast implicit mellan raderna. Beskrivningar i FOI:s rapportunderlag till NRFB vittnar t.ex. om att en mängd intressenter och krisberedskapsaktörer var involverade i utarbetandet av scenarioanalyserna. I FOI:s underlagsrapport från 2013 skriver författarna att "...totalt var 59 organisationer representerade bland dem som på ett eller annat sätt har bidragit i detta" (Veibäck m.fl. 2014: 13). Utifrån ett thinking- och organizational learning-perspektiv är detta antagligen den största nyttan med NRFB-projektet. Under arbetet fick de involverade intressenterna

14 Det här blir väldigt tydligt i Drivmedelsbristscenariot, men samma analys går att göra även i fallet *Väldsamma upplopp i svenska städer* och *Allvarlig influensapandemi* (Winehav m.fl. 2013).

och aktörerna utveckla sin förmåga att förstå och reflektera över olika former av utmaningar som kunde uppstå genom att engagera sig i själva workshoparbetet.

Diskussion och slutsatser

Utifrån vår läsning av NRFB:s kontext och scenarioflora i kombination med den forskning som finns kan vi konstatera att trots att NRFB:s modell för scenarioanalyser gav intryck av att vara en teoretiskt och vetenskapligt underbyggd konstruktion saknade produkterna som kom ur den en del av de kvalitéer som skulle krävas för att de på ett trovärdigt sätt ska utgöra grund för planering av Sveriges krisberedskap. Den teoretiska apparaten tycks inte ha varit helt grundad, urvalen har gjorts på oklara grunder, möjligtvis på grund av ekonomiska skäl och resursbrister och under påverkan av samtidskontextuella faktorer, vidare pådrivet av EU-kommissionens rekommendationer. Resultatet blev en modell som inte hanterade de olika scenariernas särdrag och egenskaper i sin helhet. Särskilt vill vi understryka hur valet av att använda värsta troligamodellen påverkade hela processen på ett negativt sätt och fick följd effekter på många olika plan. Allt detta gjorde uppdraget till ett *olösligt problem*. Exakt varför denna modell för NRFB:s scenarioanalyser valdes går inte att helt att fastställa utan att en annan typ av studie genomförs, men referenserna i FOI:s rapporter antyder att inspiration togs från EU:s rekommendationer, eller att EU:s rekommendationer användes som ett bidragande argument för att täcka över andra resursrelaterade skäl.

Likt Wright med medarbetare (2019) tror vi dock att scenarioanalyser har en roll att spela för att hantera wicked problems, men inte på det sätt som gjordes inom NRFB. I och med den nyetablerade sektorsindelningen sedan 2022 (se SFS 2022: 524–525) är det inte tydligt vilken roll scenarioanalys kan komma att spela i planeringsarbetet, men skulle scenarier utgöra en del av insamlingen av underlag för framtida bedömningar finns här en stor möjlighet att nyttja lärdomarna från NRFB. Ett eventuellt Natomedlemskap understryker även detta, eftersom det också kan komma att påverka vår civila beredskap och likt EU uppmana till framtidsplanering och strategiskt tänkande. Särskilt vill vi framhäva den sekundära processnyttan som tycks ha funnits med under arbetet med NRFB och att detta är något som borde finnas med explicit i allt arbete med scenarioanalys. Alla möten med intressenter och alla workshops hade sannolikt en positiv effekt på Sveriges totala krisberedskapsförmåga under de åren som arbetet med NRFB:s scenarioanalyser pågick. Problemet som uppstod var snarare att det explicita primära målet med projektet inte korresponderade med den faktiska effekten, mycket på grund av att modellen fick karaktären av en kompromiss mellan EU:s rekommendationer, samhällskontexten i övrigt och andra nationella mål. Slutligen är det värt att påpeka att arbetet med krisberedskap och civilt försvar måste ”bli rätt”. Som flera har konstaterat tidigare

är krisberedskapsområdet och civil säkerhet särskilt känsliga för allmänhetens förtroende, och beslutsfattarnas karriärer kan stå på spel (Deverell & Olsson 2019; Head 2022a; Bengtsson & Brommesson 2023).

En genomförbar modell för NRFB-projektet hade varit att utgå från en helt och hållet explorativ och processinriktad ansats, där fler scenarier för varje händelse skulle vara möjliga och där varje krissituation analyseras i sin helhet utifrån sina egna förutsättningar, allt i syfte att uppnå organisatoriskt lärande genom så kallade *strategiska konversationer*. Med ett sådant arbetssätt blir det lättare att se hur NRFB:s scenarioanalyser hade kunnat erbjuda ett viktigt och långsiktigt bidrag till Sveriges krisberedskapsförmåga, men då inte som planeringsunderlag utan snarare som ett kunskaps- och utvecklingsprogram för de beslutsfattare och tjänstemän som är satta att hantera kriserna när de väl dyker upp.

Referenser

- Amer, Muhammad, Tugrul U. Daim & Antonie Jetter, 2013. "A Review of Scenario Planning", *Futures* 46: 23–40.
- Andersson, Jenny, 2018. *The Future of the World: Futurology, Futurists, and the Struggle for the Post Cold War Imagination*. Oxford University Press.
- Bengtsson, Rikard & Douglas Brommesson, 2023. "Styrningsuppfattningar, förtroende och hotbilder hos det civila försvarets genomförare". *Statsvetenskaplig tidskrift* 125 (3).
- Bennesved, P., E. Mittermaier & M. Olsson, 2023. "Fyra scenarier för Kustbevakningen – Scenarioanalys och konsekvensbeskrivningar för ett säkerhetspolitiskt stormigt hav". FOI-R 5423. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).
- Bergelin, Eric, 2023. "Planeringsforskningens genombrott: Försvarets forskningsanstalt och det globala kalla krigets planeringsexperter".
- Bradfield, Ron, George Wright, George Burt, George Cairns & Kees Van Der Heijden, 2005. "The Origins and Evolution of Scenario Techniques in Long Range Business Planning", *Futures* 37(8): 795–812.
- Bradfield, Ronald, James Derbyshire & George Wright, 2016. "The Critical Role of History in Scenario Thinking: Augmenting Causal Analysis within the Intuitive Logics Scenario Development Methodology", *Futures* 77: 56–66.
- Bradfield, Ronald M., 2008, "Cognitive Barriers in the Scenario Development Process", *Advances in Developing Human Resources* 10(2): 198–215.
- Brommesson, Douglas, 2021, "Civil beredskap och offentlig styrning under pandemin 2020–2021", *Statsvetenskaplig tidskrift* 123(5).
- Börjeson, Lena, Mattias Höjer, Karl-Henrik Dreborg, Tomas Ekvall & Göran Finnveden, 2006. "Scenario Types and Techniques: Towards a User's Guide", *Futures* 38(7).
- Carlsen, Henrik, E. Anders Eriksson, Karl Henrik Dreborg, Bengt Johansson & Örjan Bodin, 2016. "Systematic exploration of scenario spaces". Redigerad av Effie Amanatidou. *Foresight* 18(1): 59–75.
- Carlsen, Henrik, Richard J. T. Klein & Per Wikman-Svahn, 2017. "Transparent Scenario Development", *Nature Climate Change* 7(9): 613–613.

- Cook, Carly N., Sohail Inayatullah, Mark A. Burgman, William J. Sutherland & Brendan A. Wintle, 2014. "Strategic foresight: how planning for the unpredictable can improve environmental decision-making", *Trends in Ecology & Evolution* 29(9): 531-41.
- Derbyshire, James & George Wright, 2017. "Augmenting the Intuitive Logics Scenario Planning Method for a More Comprehensive Analysis of Causation", *International Journal of Forecasting* 33(1): 254-66.
- Deverell, Edward & Eva-Karin Olsson, 2019, "Tema: Krishantering, förvaltning och statsvetenskap", *Statsvetenskaplig tidskrift* 121(4).
- Dreborg, Karl Henrik, 2004. *Scenarios and Structural Uncertainty: Explorations in the Field of Sustainable Transport*. Stockholm.
- EU Commission, 2009. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A Community Approach on the Prevention of Natural and Man Made Disasters". European Commission.
- EU Commission, 2010. "Commission Staff Working Paper – Risk Assessment and Mapping Guidelines for Disaster Management". European Commission.
- EU Council, 2011. "Draft Council Conclusions on Further Developing Risk Assessment for Disaster Management within the European Union – Adoption (8068/11)". Council of the European Union.
- Head, Brian W., 2022a. "Complexity, Crises and Coping Strategies", s. 61-82 i *Wicked Problems in Public Policy: Understanding and Responding to Complex Challenges*, redigerad av Brian W. Head. Cham: Springer International Publishing.
- Head, Brian W., 2022b. *Wicked Problems in Public Policy: Understanding and Responding to Complex Challenges*. Cham: Springer International Publishing.
- Heijden, Kees van der, 2005. *Scenarios: The Art of Strategic Conversation*. John Wiley & Sons.
- Heijden, Kees van der, Ron Bradfield, George Burt, George Cairns & George Wright, 2009. *The Sixth Sense: Accelerating Organizational Learning with Scenarios*. John Wiley & Sons.
- Jafari, Hamid, Ahmad Jonidi Jafari, Mahmoud Nekoei-Moghadam & Salime Goharinezhad, 2019. "The use of uncertain scenarios in disaster risk reduction: a systematic review", *Foresight* 21(3): 409-18.
- Khan, Faisal I. & SA Abbasi, 2002. "A Criterion for Developing Credible Accident Scenarios for Risk Assessment", *Journal of Loss Prevention in the Process Industries* 15(6): 467-75.
- Lindgren, Mats & Hans Bandhold, 2009. *Scenario planning: the link between future and strategy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- McKiernan, Peter, 2017. "Prospective Thinking; Scenario Planning Meets Neuroscience", *Technological Forecasting and Social Change* 124: 66-76.
- Meyerowitz, Danielle, Charlene Lew & Göran Svensson, 2018. "Scenario-Planning in Strategic Decision-Making: Requirements, Benefits and Inhibitors", *Foresight: The Journal of Futures Studies, Strategic Thinking and Policy* 20(6): 602-21.
- Molin, Lena & Vidar Hedtjärn Swaling, 2014. "Afrikansk svinpest – ett scenario framtaget för den nationella risk- och förmågebedömningen (NRFB)". FOI Memo 4918. Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).
- Molitor, Graham T. T., 2009. "Scenarios: Worth the Effort?", *Journal of Futures Studies* 13(3): 81-92.

- MSB, 2008. *Samhällets krisberedskapsförmåga 2008*. MSB0034-09. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- MSB, 2015a. "En sammanställning av riskområden och scenarioanalyser 2012 - 2015: enligt uppdrag 16 i MSB:s regleringsbrev 2015". MSB930. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). Tillgänglig på <https://rib.msb.se/filer/pdf/28183.pdf>.
- MSB, 2015b. "Ökad förekomst av multiresistenta tarmbakterier". 2015-929. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- MSB, 2016. *Nationell risk- och förmågebedömning 2016*. MSB1012. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- "MSB - Nationell risk- och förmågebedömning", 2022.
- Pursiainen, Christer, 2018. "Critical Infrastructure Resilience: A Nordic Model in the Making?", *International Journal of Disaster Risk Reduction* 27: 632-41.
- Rittel, Horst W. J. & M. Webber, 1973. "Dilemmas in a General Theory of Planning", *Policy Sciences* 4: 155-69.
- Schoemaker, Paul J. H., 1995. "Scenario Planning: A Tool for Strategic Thinking", *Sloan Management Review* 36(2): 25-40.
- Termeer, Catrien J.A.M, Art Dewulf & Robbert Biesbroek, 2019. "A critical assessment of the wicked problem concept: relevance and usefulness for policy science and practice", *Policy and Society* 38(2): 167-79.
- Turnbull, Nick & Robert Hoppe, 2019. "Problematizing 'wickedness': a critique of the wicked problems concept, from philosophy to practice", *Policy and Society* 38(2): 315-37.
- Veibäck, E., J. Lindgren, B. Nevhage & P. Larsson, 2014. "Underlag till nationell risk- och förmågebedömning 2013: analys av fem scenarier till den svenska nationella risk- och förmågebedömningen 2013 och två nyutvecklade scenarier inför kommande år", FOI-R 3767. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).
- Veibäck, E. & J. Wahrenberg, 2021. "Scenarioanalys oljeutsläpp: En analys inom nationell risk- och förmågebedömning". 1688. Stockholm: MSB.
- Winehav, M., B. Nevhage, M. Stenström, E. Veibäck & P. Larsson, 2012. "Förslag till metod för nationell riskbedömning: resultat av metodutveckling 2011-2012". FOI-R 3423. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).
- Winehav, M., B. Nevhage, E. Veibäck, P. Larsson & M. Mobjörk, 2013. "Underlag till nationell riskbedömning 2012: resultat från den svenska nationella riskbedömningen 2012". FOI-R 3612. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).
- Wright, G. & G. Cairns, 2011. *Scenario Thinking: Practical Approaches to the Future*. Springer.
- Wright, George, George Cairns & Ron Bradfield, 2013. "Scenario Methodology: New Developments in Theory and Practice: Introduction to the Special Issue", *Technological Forecasting and Social Change, Scenario Method: Current developments in theory and practice* 80(4): 561-65.
- Wright, George, George Cairns, Frances A. O'Brien & Paul Goodwin, 2019. "Scenario Analysis to Support Decision Making in Addressing Wicked Problems: Pitfalls and Potential", *European Journal of Operational Research* 278(1): 3-19.

Essä

Kritisk introduksjon til Friedrich Nietzsche, *Moralens genealogi*

Raino Malnes

Moralens genealogi handler om dannelsen og spredningen av moralske holdninger. Boken er resultatet av en historievitenskapelig undersøkelse. Den er et særegent – noen vil nok si selsomt – bidrag til historiestudiet, men skal den rubriseres som akademisk arbeid, må det bli på denne måten. Noe av det som gjør boken spesiell, fremgår av undertittelen: *Et kampskrift*. Nietzsche har en kampsak i tillegg til et vitenskapelig prosjekt. Den setter jeg på vent til slutten av artikkelen.

Nietzsches fremstilling favner vidt – fra (nokså) alminnelig historisk stoff til psykologisk, fysiologisk og metafysisk tematikk. Ingenting blir utførlig og systematisk behandlet. Argumentasjonen er gjennomgående elliptisk. Tilløp til disiplinert analyse løser seg opp i bruddstykker av kryssende resonnementer. Jeg skal sette noen av bruddstykkene sammen til et ordentlig resonnement. Formålet er ikke å gi en heldekkende presentasjon av *Moralens genealogi*,¹ men å rekke over det viktigste.

1. De to moralene

«[V]åre moralske fordommers *herkomst* – det er den det dreier seg om» skriver Nietzsche (1887/2010: 1, 2, 8).² En mindre tendensiøs, og mer presis, måte å si det på, er at Nietzsche undersøker hvordan en viss moralsk innstilling – den som (angivelig) rådet i Nietzsches del av verden på hans tid – ble til og bredte seg. Han kaller den «medlidenhetsmoralen» og «den altruistiske

1 Jeg berører for eksempel ikke Nietzsches kritikk av «moderne» vitenskap. Se Malnes 2022: 44 – 51.

2 *Moralens genealogi* består av et forord og tre nummererte «avhandlinger». Forordet og avhandlingene er delt opp i nummererte seksjoner. Passasjen som siteres her, står i den første avhandlingen, innenfor den andre seksjonen, på s. 8 i teksten jeg benytter meg av. Heretter skal jeg, for enkelhets skyld, referere på denne måten: (X, Y, Z), der X = forord eller avhandling, Y = seksjon og Z = sidetall.

bedømmelsesmåten». Ingen av betegnelsene er helt treffende. Det Nietzsche sikter til, er en normativ innstilling som går ut på at alle mennesker skal aktes for sitt verd, at ingen har høyere verd enn andre, og at nødstedte og vanskeligstilte mennesker bør omfattes med særlig omtanke. Det vil si at medlidenhet og altruisme bare er én side av saken. Skulle vi sette en merkelapp på hele knippet av ideer det dreier seg om, kunne «egalitær humanitet» egne seg, men jeg skal følge Nietzsche og bruke betegnelsen «medlidenhetsmoral».

Denne normative innstillingen begynte å gjøre seg gjeldende i Europa i det siste hundreåret før, og det første etter, vår tidsregning. Tankegodset kom dels fra frelsesreligionene, jødedommen og kristendommen, dels fra strømninger innenfor hellenistisk filosofi, især stoicismen. Nietzsche sier at de nye tankene vant innpass på bekostning av «en mye eldre og opprinneligere type moral ... [som] ligger ... fjernt fra den altruistiske bedømmelsesmåten» (Forord, 4, 11). Den eldre moralen er en klasse-moral. Den har notorisk anti-egalitært innhold og representerer en «aristokratisk» innstilling, som bygger på «hierarkiske og hierarkiserte verdidommer» (1, 2, 19). Attpåtil har denne moralen noe predatorisk over seg. Den gir en viss type mennesker grønt lys til å ture frem som dyr på rov etter bytte. Disse menneskene kan ta seg til rette med «rovdysamvittighetens uskyld» (1, 11, 35).

Hvilke mennesker er det snakk om? Først kaller Nietzsche dem «blonde udyr»; så nevner han blant annet «homeriske helter», «skandinaviske vikinger» og «adel» av ymse salg. La oss se på et snapshot av de homeriske heltene (som neppe var blonde). De opptrer i *Illiaden*, den greske oldtidens bibel, der én hendelse især vitner om hvordan de turte frem under den krasse klasse-moralen som rådet i samfunnet de hørte til. Et krigsråd fant sted under hellenernes beleiring av Troja, og den lavbårne soldaten Tersites røk uklar med den høybårne Odyssevs. Tersites tok til orde for å avbryte det (hittil) resultatløse felttoget, og Odyssevs satte ham ettertrykkelig på plass: «Prøv ikke mere alene å yppe en ordstrid med konger.» Han kalte soldaten en ussel «stymper», som burde «holde [sin] munn», og slo ham til blods med høvdingsstaven sin. Resten av forsamlingen «brast ... ut i en hjertelig latter» og lovpriste Odyssevs (*Illiaden*, andre sang; Homer 2002: 24 – 25).

Denne episoden er en talende illustrasjon av de normative holdningene som, i henhold til Nietzsche, måtte vike for medlidenhetsmoralen. Hvordan skjedde dette skiftet? Hvordan vant en moral med humant og egalitært innhold oppslutning i samfunn der verdigrunnlaget opprinnelig var aristokratisk og hierarkisk? Nietzsche spør: «Under hvilke betingelser oppfant mennesket verdidommene godt og ondt?» (Forord, 3, 9), men spørsmålet er snarere hvordan menneskene gjenoppfant verdidommene. Hva fikk flere og flere til å skifte oppfatning om godt og ondt og begynne å vurdere verden på den måten medlidenhetsmoralen ville ha dem til å gjøre?

2. De engelske psykologene

Nietzsche nevner én forklaring på endringen som fant sted. Denne forklaringen skriver seg fra de «engelske psykologene», som vi kan takke for «de hittil eneste forsøkene på å skrive en historie om moralens tilblivelse» (1, 1, 17).

Opprinnelig» – slik fremlegger de saken – «ble uegoistiske handlinger rost og kalt gode av dem som handlingene var rettet mot, altså av dem som handlingene var *nyttige* for. Senere glemte man denne opprinnelsen for rosen, og man opplevde ganske enkelt slike handlinger som gode fordi de vanemessig alltid ble rost som gode – som om de var noe godt i seg selv. (1, 2, 19)

Den sistnevnte opplevelsen har angivelig sitt opphav i en opplevelse som er mindre eksaltert. Tidligere var det vanlig å reagere med tilfredshet når noen handlet på en måte man hadde fordel av, og handlingen var uegennyttig. Det var en indeksikalsk komponent i reaksjonen. Tilfredsheten man kjente, var tilfredshet på egne vegne. De engelske psykologene vil ha det til at denne komponenten etter hvert forsvant. Tilbake stod opplevelsen av at uegennyttig handling rett og slett er god.

Nietzsche har ingen tro på dette. I likhet med andre «genealogier» som er lansert før hans egen, står det de engelske psykologene sier «i et mer enn skjørt forhold til sannheten» (2, 4, 57). I denne sammenhengen nevner han en bok av Paul Rée: *De moralske fornemmers opprinnelse*.³ Boken vitner om et «skarpt og upartisk øye», men dette øyet retter seg ikke den riktige veien, og Nietzsche «ønske[r] å gi det en bedre retning» (Forord, 7, 14). Man må, sier han, avstå fra «hypotesevesen i det blå».

Det er jo opplagt hvilken farge som for en moralgenealog må være hundre ganger viktigere enn blått: nemlig *grått*, det vil si det autentiske, det virkelig-bevisbare [das Wirklich-Feststellbare], det-som-virkelig-har-vært [das Wirklich-Dagewesene], kort sagt hele den lange historien til den dunkle hieroglyfskriften i den menneskelige moralfortid! (Forord, 7, 14)

De engelske psykologene er selvsagt ikke alene om å praktisere «hypotesevesen». Alle gjør det. Når man leter etter forklaring av et eller annet, lanserer man gjerne hypoteser: påstander som har noe prøvende over seg, og ofte er det dette man ender med. Letingen stanser ved en tentativ forklaring – en som man heller til å tro på, men ikke er viss på.

Hva er i veien med de engelske psykologenes forklaring? Hva gjør deres hypotese klanderverdig? Den er som tatt ut av det blå, ut av luften, ut av intet.

3 Paul Rée var Nietzsches venn og rival. De var tiltrukket av den samme kvinnen, Lou Salomé, og hun satte pris på begge, men ville ikke gifte seg med noen av dem. Se Hollingdale (1985: kap. 7).

Kort sagt dreier det seg, etter Nietzsches syn, om en gjetning – en *rent* hypotetisk påstand. Den kan, ved et lykketreff, vise seg å stemme overens med virkeligheten, men ingenting taler for at det den vil ha til å være tilfellet, er tilfellet. Skulle en rent hypotetisk påstand være sann, er det flaks.

Heller enn å ta ting ut av det blå, bør vi holde oss til «det virkelig-bevisbare». Nietzsche hentyder neppe til bevisføring i streng forstand, som er noe man (i beste fall) får til, når man har å gjøre med et tema fra formallogikk eller matematikk. Den som studerer historien, må klare seg med mindre: å føre *belegg* for en påstand. Den er «virkelig-bevisbar» dersom den lar seg belegge. La oss heller si at påstanden i så fall er velbegrunnet. Belegg sikrer ikke sannhet, men stiller sannhet i utsikt.

Nietzsche mener, etter alt å dømme, at bare empirisk belegg duger. Det gjelder, sier han, «å gjennomreise moralens uhyrlige, fjerne og så skjulte land» (Forord, 7, 13), og dette kan vanskelig være annet enn en poetisk måte å omtale datainnsamling på. Prosaisk uttrykt er poenget at vi trenger informasjon av den sorten sansene forsyner oss med, for å komme på sporet av sannheten om fortiden. Men utfordringen er ikke bare å få tak i relevant informasjon. Når dette (eventuelt) er gjort, venter den oppgaven å få noe ut av informasjonen, som kan være som skrevet med «dunkel hieroglyfskrift»: uklar, flertydig og vond å nyttiggjøre for undersøkelsens formål. Begge utfordringer må man mestre, for å kunne skilte med det som er «hundre ganger viktigere enn blått, nemlig *grått*». Metaforen er søkt, men ikke ubrukelig. La oss si belegg består av et dokument fra et historisk arkiv. Da er det gjerne grått i bokstavelig forstand: falmet skrift på grånet papir. Ellers kan all informasjon om historiske hendelser, enten det dreier seg om en beretning eller en levning, sammenlignes med et bleknet og grånet bilde av fortiden.

Likevel trengs en tørr, ikke-metaforisk karakteristikk av hva det vil si å ha belegg for en påstand. For vårt formål er det nok å skjelne mellom to varianter av empirisk begrunnelse, og det kan gjøres ved hjelp av to enkle illustrasjoner. (a) Anta at du ser en hund og hører at den gjør. Da har du belegg for å tro at hunden finnes, og at gjøingen finner sted. Du kan trygt tro det du tror, fordi du ser det du ser, og hører det du hører. Kall dette *direkte* empiriske begrunnelse. (b) Anta at hunden gjør mot en dør (som er lukket). Da kan du slutte deg til at noen, antagelig et menneske, befinner seg på den andre siden av døren. At dette er tilfellet, er ikke bare en plausibel forklaring av gjøingen; det er den beste forklaringen. Kall dette *indirekte* empirisk begrunnelse.

De engelske psykologene har, i beste fall, indirekte empirisk begrunnelse for sin påstand om hvordan medlidenhetsmoralen kom i stand. Observasjon kan ikke alene godtgjøre at det foregikk på den måten at allmenn tilfredshet med det som er uegennyttig og fordelaktig for en selv, ble til allmenn tilfredshet med det som simpelthen er uegennyttig. Grunnen til å tro det de engelske

psykologene vil ha oss til å tro, kan bare være at deres forklaring er (i) god og (ii) bedre enn konkurrerende forklaringer. Men Nietzsche har ingen som helst tro på denne hypotesen. Den høres ikke plausibel ut; den «lider ... under noe som er psykologisk meningsløst» (1, 3, 20).

Nytten av den uegoistiske handlingen skal være opprinnelsen til dens ros, og denne opprinnelsen skal være blitt glemt: Hvordan er denne glemselen i det hele tatt *mulig*? (Ibid.)

Nietzsches mener også å vite hvorfor de engelske psykologene (og andre historikere som har forsøkt seg på moralgenealogi for ham) har tatt ettertrykkelig feil. Det «henger sammen med den hemmende innflytelsen som den demokratiske fordømmen i den moderne verden øver på alle spørsmål som gjelder opprinnelse» (1, 4, 22). Historikernes politiske innstilling har blandet seg med deres kognitive anstrengelser og fått dem til å tro at moralhistorien er slik de ønsker at den skal være: preget av menneskers voksende evne og trang til å vurdere holdninger og handlinger på en uselvisk og upartisk måte. Ønsketenkning har angivelig hemmet tidligere genealoger i jakten på sannheten. Den har forblindet dem, og det de ikke har sett, er sammenhengen mellom moralens utvikling og den «årtusenlange striden» mellom ulike typer av mennesker (1, 16, 46). Det er denne striden Nietzsches genealogiske forklaring dreier seg om.

3. Den årtusenlange striden

Nietzsches empiriske belegg er etymologisk. Han viser til observasjoner av måten ord og uttrykk med normativt innhold er blitt brukt på. Opprinnelig, hevder han, ble oppførsel man tok avstand fra, betegnet som «dårlig»; senere kom ordet «ond» i bruk. Viktigere enn denne språklige endringen er det skiftende innholdet i selve vurderingene. «Ond» er kommet til å stå for noe annet enn det «dårlig» tidligere stod for, og forståelsen av det «gode» har samtidig forandret seg. Opprinnelig var «god» en karakteristikk man satte på mennesker av høy sosial rang; så fikk ordet rent moralsk innhold. På spørsmålet om hva «god» først betydde, og hvilken betydning ordet senere har fått «i de forskjellige språkene», svarer Nietzsche: «'fornem', 'edel' i standssammenheng, [er] overalt ... grunnbegrepet som 'godt' i betydningen 'sjelelig-fornem', 'edel', 'sjelelig-høytflyvende' og 'sjelelig-privilegert' med nødvendighet utvikler seg fra» (1, 4, 21). Påstanden er at ord som innebærer positiv vurdering av mennesker og deres handlinger, har skiftet betydning, og at denne semantiske utviklingen «løper parallelt med» utviklingen som negative ord har gjennomgått (1, 4, 21). Det «mest talende eksemplet» på det siste, er det som har skjedd med det tyske ordet «schlecht» [dårlig]. Det er «identisk med ordet 'schlicht' [likefrem]», og det «betegnet [opprinnelig] den likefremme, den enkle mann ... i motsetning til den fornemme mann», før det fikk den moralske betydningen det har i dag (1, 4, 21).

Slik begynner begrunnelsen av hypotesen om den årtusenlange striden mellom to sett av moralske holdninger. Fortsettelsen er et resonnement som handler om hvordan den aristokratiske moralen kom i stand og ble rådende i ulike samfunn, og hvordan medlidenhetsmoralen senere oppstod og tok over rollen som rådende moral. Resonnementet har tre komponenter: (i) psykologisk analyse av menneskelig mentalitet, (ii) fysiologisk analyse av menneskers legemlige beskaffenhet, og (iii) ontologisk analyse av organisk liv i sin alminnelighet. Jeg skal begynne med den fysiologiske teorien, fortsette med metafysikken og slutte med den psykologiske forklaringen av det som skjedde da den aristokratiske moralen kom under press fra, og ble fortrent av, medlidenhetsmoralen.

FYSIOLOGI

At noen først «oppfant» verdidommer med aristokratisk innhold, og at andre senere gjenoppfant verdidommene og gav dem nytt innhold, har angivelig den samme forklaringen. Ikke bare menneskers moralske innstilling, men hele deres måte å tenke på – alt de i det hele tatt foretar seg – kommer, til syvende og sist, av deres kroppslige beskaffenhet. Den er av to slag; altså finnes det to mennesketyper. Den ene typen er mennesker som har «en mektig kroppslighet, en blomstrende og rik sunnhet som skummer over» (1, 7, 26). Mennesker av denne typen har glede av «krig, eventyr, jakt, dans, kampøvelser og overhodet alt som innebærer sterk, fri og gladlynt handling» (ibid.). Deres levemåte vitner om «likegyldighet og forakt for sikkerhet, legeme, liv og behag» (1, 11, 35). Denne holdningen «vokser frem av et triumferende ja! til seg selv» (1, 10, 30). Disse menneskene er tilfredse, og slik lyder deres selvforståelse: «vi fornemme, vi gode, vi vakre, vi lykkelige!» (1, 10, 31).

Jeg skal gjøre som Nietzsche og kalle slike mennesker «sterke mennesker». De har hang til uredd og impulsiv, sågar uomtenksom og hensynsløs, oppførsel. De kjenner ingen frykt når de «tappert går løs på noe, det være seg en fare eller en fiende», og de har ingen betenkeligheter når de legger for dagen «den svermeriske og plutselige vrede, kjærlighet, ærefrykt, takknemlighet og hevn som de fornemme sjeler til alle tider har kjent hverandre igjen på.» (1, 10, 33). Men hensynsfulle er disse menneskene ikke. Karakteristisk for deres livsførsel er «dybde av lyst i alt det ødelagte, i alle seierens og grusomhetens vellyster» (1, 11, 35). Da mennesker av denne typen hadde makten og var «samfunnstoppene», for eksempel i den homeriske verden og blant vikinger, «opplevde og definerte [de] seg selv og sine handlinger som gode, nemlig som av første rang, i motsetning til alt nedrig, nedrigsinnnet, primitivt og plebeisk» (1, 2, 19).

Men mennesketype er én ting, og sosial rang er noe annet. Det er ikke den sosiale rangeringen av et menneske som gjør ham til det han dypest sett er. Derfor er det heller ikke ulogisk at en notorisk opprører – Honoré de Mirabeau, anføreren for tredjestanden ved starten av den franske revolusjonen – rubriseres som et menneske av den sterke typen (1, 10, 33). Han har, i bunn og grunn,

samme natur som homeriske helter og vikingkonger. I kontrast til slike mennesker står de «svake», som «mangler forutsetningen for krig, eventyr, jakt og så videre» (1, 10, 32). For dem er «klokskapen ... en eksistensberettigelse» (ibid.). Uten kroppsstyrke er de nødt til å leve på en veloverveid og varsom måte. Lykken er for dem noe «passivt»; den «opptrer ... som narkose, bedøvelse, ro, fred, 'sabbat', følelsesavspenning» (ibid.).

METAFYSIKK

Nietzsches fysiologiske karakteristikk av mennesker henger sammen med hans metafysiske forståelse av organismer i sin alminnelighet. Den vanlige forståelsen, som han tar avstand fra, skjelner mellom det en organisme *er* – et tinglig fenomen, en bærer av varige egenskaper – og det organismen *gjør*. Dette innebærer at handlinger, «alt virke», er «betinget gjennom et virkende, et 'subjekt'» (1, 13, 39). Det er, hevder Nietzsche, en variant av en mer allmenn misforståelse, som man for eksempel gjør seg skyldig i når man «skiller lynet fra dets gnister og betrakter gnistene som ... virkning fra et subjekt som heter lyn» (1, 13, 39). Man sier at «det lyner», men «det» er ingenting utenom lyningen, og på tilsvarende vis «finnes [det] ingen 'væren' bak handling, virke eller tilblivelse: 'den handlende' er bare blitt diktet opp sammen med handlingen. Handlingen er alt» (ibid.). Naturvitenskap bidrar til denne misforståelsen. «Naturforskere ... sier at 'kraften' beveger» (ibid.), men kraften er lik bevegelsen, og naturen er «sfæren for tilblivelse og forgjengelighet» (3, 11, 120).

For Nietzsche er det som lever, er en konstellasjon av prosesser, en formidabel opphopning av hendelsesrekker. De er ikke retningsløse. Det som skjer i naturen, er annerledes enn «dagens herskende instinkt og tidsånden» vil ha det til å være. Tidsånden «forsoner seg med den absolutte tilfeldighet, ja den mekanistiske meningsløshet i alt som skjer» (2, 12). Nietzsche har et annet syn. Han hevder at «en *maktvilje* ... utfolder seg i alle hendelser» (2, 12, 75), og utdyper påstanden med særlig referanse til den animalske fenomenet. «Ethvert dyr ... streber instinktivt etter de optimalt gunstige betingelser som det helt og fullt kan utfolde sin kraft og oppnå et maksimum i sin maktfølelse under» (2, 16, 82).

Det er nærliggende å sette «maktfølelse» i sammenheng med opplevelse av at man har makt over *noen*. Ett sted snakker Nietzsche om «en vilje til å overvelde, å slå ned motstand, vilje til å herske, en tørst etter fiender og motstand og triumfer» (1, 13, 39). Men det går an å se dette som et spesialtilfelle av et mer allment fenomen: at man har makt over *noe*. Et annet sted sammenligner han viljen til makt med «kunstnergrusomhet, denne lyst til å gi form til seg selv» (2, 18, 85). Et menneske kan få utløp for maktviljen ved å herske over andre mennesker eller ved å «gi form til seg selv». Hva vil det siste si? John Richardson (1996) spinner videre på formuleringen. Han sammenligner maktvilje med drift og tillegger Nietzsche den oppfatningen at et menneske er

en konstellasjon av drifter som trekker i hver sin retning. «The sex drive, for example, is one pattern of activity aiming at its own network of ends ... whereas the drive to eat aims at a very different network» (Richardson 1996: 21). Alle driftene vil noe, men (normalt) vil de ikke det samme. Kjønsdriften vil ha oss med på erotiske eventyr; sulten vil at behovet for mat skal komme i første rekke. Skulle kjønsdriften få overtaket, kan man forsømme spisingen, og det er om å gjøre at driftene, det vil si maktviljene, samvirker på en måte som det går an å leve med. Hvordan kan dette skje? Richardson antyder to svar. For det første kan samvirke komme i stand ved at ulike viljer holder hverandre i sjakk. Da inntreer en slags likevektstilstand. «A person just is a [shifting] balance among simpler wills» (ibid.: 45). For det andre kan samvirke oppstå ved at én drift (eller maktvilje) får overtaket, «koloniserer» konkurrentene og gjør dem til redskap for sitt formål (ibid.: 41). I en annen bok, *Hinsides godt og ondt* (som ble skrevet på samme tid som *Moralens genealogi*), hentyder muligens Nietzsche til den sistnevnte varianten av samvirke, når han sier at «alle drifter er herskesyke», og at det kan oppstå «rangordning mellom de innerste drifter i [en persons] natur» (Nietzsche 1886/2009: 17).

Med støtte i tesen om maktviljer kan vi legge noe til den tanken at menneskeheten deler seg i sterke og svake mennesker. De sterke har det som trengs for å oppnå et «maksimum» av maktfølelse. Hos slike mennesker ligger alt til rette for funksjonelt samvirke mellom maktviljene, som vil holde hverandre i sjakk eller føye seg til hverandre på rangordnet vis. Det er verre med de svake. De mangler det som trengs for å gi form til konstellasjonen av sprikende maktviljer. For disse menneskene er et maksimum av maktfølelse utenfor rekkevidde.

Er det noe i hypotesen om viljen til makt? T.L.S. Sprigge (1990: 97) sier:

It is ... a hypothesis which is to be accepted because it brings all phenomena, or to the extent that it does, under one general concept in the light of which they are more intelligible, and such that we can get our bearings in deciding how to respond to things more effectively when we have adopted it.

To spørsmål melder seg. (i) Er en hypotese som forklarer alt på én måte og gjør verden begripelig ved å spille på enkelhet, dermed troverdig? Er enkelheten en indikasjon på at hypotesen stemmer overens med virkeligheten? (ii) Vil troen på Nietzsches hypotese sette oss i stand til å hanskes med saker og ting, og mestre mange slags utfordringer, på en mer effektiv måte enn vi ellers ville ha klart?

På (i) er det nærliggende å svare nei. Begripeligheten som følger med en enkel og vidtfavnende forklaring, gir ikke i seg selv grunn til å tro på forklaringen. Enkelhet støtter ikke opp under en påstand på den måten empirisk belegg gjør. Opplevelsen av at «alt faller på plass», har i seg selv ingen verdi som pekepinn om hva som er sant.

Hva med (ii)? En hypotese er neppe virkelighetsfjern, dersom troen på hypotesen setter folk i stand til å mestre mange slags utfordringer bedre enn de ellers ville ha klart. Gjør Nietzsches hypotese det? I allfall ikke *i og med* at den fremkaller opplevelsen av at alt faller på plass. Sprigge synes å mene at begripeligheten som følger med en enkel og vidtfavnende forklaring, borger for høy mestringsevne, men dette er ikke tilfellet. En enkel forklaring kan være besnærende, og den kan kanskje skape pågangsmot hos noen hver, men bare hvis forklaringen svarer til virkeligheten, er den egnet til å høyne menneskers mestringsevne.

PSYKOLOGI

Det overrasker ikke at mennesker av «sterk og full natur» foretrekker moral som tillater at de utfolder seg fritt, fremfor moral som påbyr dem å tøyle seg. Det overrasker heller ikke deres foretrukne moral råder i samfunn der mennesker av denne typen har makten. Det siste var for eksempel lenge tilfellet i oldtidens Hellas og middelalderens Skandinavia. De sosiale normene og det som fantes av lovverk la alt til rette for at sterke mennesker kunne leve etter sin natur. De oppførte seg deretter: «ikke særlig bedre enn løslatte rovdyr» og «jublende uhyrer» (1, 11, 35). Ikke overraskende bar menneskene dette gikk utover – de svake, som levde blant rovdyrene – nag til sine predatorer. Denne opplevelsen skapte «ressentiment», det vil si bitterhet som, på grunn av styrkeforholdet mellom de sterke og de svake, ikke kunne få utløp i fysisk motstand fra de svakes side. Bitterheten ble i stedet forløst i moralsk fordømmelse av de sterkes handlinger og holdninger. Vi har å gjøre med hat som «skaper idealer og omskaper verdier» (1, 8, 28). Naget som bygde seg opp «hos vesener som ikke [fikk] vist den egentlige reaksjon, nemlig gjennom handling» (1, 10, 32), avfødte en opprørske innstilling, som gikk ut på at de «elendige ... alene [er] de gode, de fattige, og ringe ... alene de gode, de nøysomme, syke og heslige ... de eneste fromme, de eneste salige, for dem alene gjelder frelsen» (1, 7, 27).

Den eldre, aristokratiske moralen og den yngre moralen, som ble unnfanget av *ressentiment*, har siden skiftet på å ha overtaket over folks sinn. De to moralene har «utkjempet en fryktelig, årtusenlang strid på jorden» (1, 16, 46). Kristendommens triumf var ett vendepunkt i striden. Da led den aristokratiske moralen et stort nederlag. Under Renessansen fikk før-kristne, greske og romerske verdier fornyet innflytelse. Men Reformasjonen styrket medlidensmoralen, og etterpå har den stått sterkt. Nietzsche konstaterer at den «enkle manns moral har seiret», og at «alt er tydelig jødeinfisert, kristeninfisert eller pøbelinfisert» (1, 9, 29).

Hvordan har dette skjedd? Det er særlig ett trekk ved utviklingen som kaller på forklaring: at den enkle manns moral gjør inntrykk på sterke mennesker og vinner deres oppslutning. Selv om den pålegger dem å tøyle sine naturlige tilbøyeligheter, har den fått makt over deres sinn. Hvordan kunne dette skje?

4. Prestene og skyldfølelsen

Husk Nietzsches dom over «de engelske psykologene». Deres forståelse av moralens historie «lider under noe som er psykologisk meningsløst». Hva med hans egen forståelse? Står det han sier om den «årtusenlange» striden til troende?

At bitterhet og hat oppstår blant mennesker som lever som jaget vilt, går det godt an å tro. At uforløst bitterhet blir «skapende» og får utløp i fordømmelse av «rovdyrenes» – de sterke – hensynsløse fremferd, høres også plausibelt ut. Det er verre å tro at fordømmelsen biter på de sterke og får dem til mene at måten de lever på, er umoralsk. «Man skulle tro», sier R. Jay Wallace (2007:113) i en kommentar, «at de som hadde makten ganske enkelt avfeide slavenes nye normative retorikk eller, ved hjelp av politiske midler, knuste de slaviske og svake menneskene som gjorde bruk av denne retorikken». Hvorfor ble greske helter, skandinaviske vikinger og adel i ulike land overbevist om at livet de levde, var umoralsk og forkastelig? Hvorfor lot de seg overbevise av ideer som satte dem i moralsk forlegenhet og banet vei for en samfunnsutvikling som undergravde deres maktposisjon?

Nietzsche peker på rollen «den asketiske prest» har spilt i striden mellom de to moralene. Prestene er mennesker som har bedrevet påvirkningsarbeid i medlidenhetsmoralens tjeneste. Det skjedde på den måten at de «gjorde seg nytte av *skyldfølelsen*» hos sterke mennesker (3, 20, 146 – 147). Prestene var «kunstnere i skyldfølelse», og det var «under prestens ledelse» at «skyldfølelsen trådte ... frem» (ibid.).

Hvem er disse påvirkningsagentene? Et sted omtaler Nietzsche jødene som «det prestelige folk» (1, 7, 27), og han antyder dermed at prestene i hovedsak ble rekruttert fra denne befolkningsgruppen. Men slik kan det ikke ha vært overalt og alltid. I det hele tatt sier Nietzsche lite om «den asketiske prest», og det han sier, er kortfattet og kryptisk. Det vil i beste fall kunne være råmateriale til en hypotese om hvordan medlidenhetsmoralen vant oppslutning gjennom visse menneskers påvirkningsarbeid. Og hypotesen er altså at disse menneskene – det kan ha vært prester i bokstavelig forstand eller «offentlige intellektuelle» av Sokrates' støpning – sørget for at makthaverne internaliserte en moral med et innhold som satte dem i forlegenhet og var egnet til å nære opprør mot en samfunnsorden var tjent med. Hvordan klarte prestene det? Hvordan fikk de makthaverne til å bytte ut moralske holdninger som harmonerte inderlig vel med deres interesser, med holdninger de ikke var tjent med å ha?

En prest er en «tryllekunstner», fremholder Nietzsche (3, 20, 147). Vil det si prestene har klart å skape skyldfølelse fra grunnen av? Har deres påvirkningsarbeid vært så virkningsfullt at sterke mennesker har omvendt seg på den måten kristenforfølgeren Saulus gjorde, da han falt av hesten og ble apostelen Paulus på et blunk? Det høres ikke plausibelt ut. Nietzsches kritikk av de engelske psykologene slår tilbake på ham selv, dersom dette er hans forklaring av

medlidenhetsmoralens triumf. Denne forklaringen lider utvilsomt under noe som er psykologisk meningsløst.

En alternativ hypotese, som har en viss resonans i det Nietzsche skriver, er at prestenes påvirkningsarbeid bare var medvirkende årsak til holdningsendringen som fant sted da medlidenhetsmoralen ble den rådende moral. Den primære årsaken var makthavernes mentale mottagelighet for moralsk fordømmelse. Nietzsche er inne på denne hypotesen i en av sine bemerkninger om måten sterke mennesker levde på. Om det var aldri så mye «mord, nedbrenning, skjending og pining» i deres fremferd overfor svake mennesker, viste de «hensynsfullhet, selvbeherskelse, finfølelse, trofasthet, stolthet og vennskap» overfor hverandre (1, 11, 34 – 35). Dette kan ha kommet av avskrekkelse. Det kan ha hatt å gjøre med mektiges frykt for ikke å slippe unna med mord og skjending blant mennesker som dem selv – mennesker som kunne bite fra seg. Men det går også an å formulere den alternative hypotesen på en annen måte – en som ikke gjør avskrekkelse til hovedsaken. Det er tenkelig at de sprikende holdningene sterke mennesker la for dagen, når de behandlet noen brutalt, andre hensynsfullt, vitner om dobbeltmoral. Hypotesen er, i denne formuleringen, at den selektive hensynsfullheten de sterke utviste, kom av at disse menneskene i viss forstand hadde et splittet sinn, og at de lenge levde godt med det – da «menneskeheten ikke skammet seg over sin grusomhet, var livet på jorden muntre» (1, 7, 26) – men at den mentale splittelsen var en prekær sinnstilstand. Den skapte mottagelighet for kritikk av det slaget prestene begynte å artikulere på vegne av «slavene» i det hierarkiske samfunnet. Dobbeltmoralen banet med andre ord vei for skyldfølelse, som i sin tur la grunnlaget for oppslutningen om medlidenhetsmoralen også blant mennesker som var tjent med den eldre, aristokratiske moralen.

Denne hypotesen – kall den hypotesen om prekær mental splittelse – er ingen soleklare vinner i konkurransen om å være den beste forklaringen av de observerte endringene i moralsk tenkning og sosial praksis fra oldtiden til Nietzsches tid. Men den slår likevel hypotesen som vil ha det til at endringen er en virkning av prestelig tryllekunst. Hypotesen om prekær mental splittelse lider ikke under noe som er psykologisk meningsløst. Og selv om den tildeler dobbeltmoral og mental splittelse hovedrollen, vil den også kunne tillegge prestenes virksomhet en viss kausal betydning. Det er nærliggende å tenke at påvirkningsarbeidet gav nådestøtet til den prekære sinnstilstanden. Dobbeltmoral og mental splittelse var det Fred Dreiske (1992: 42) kaller en strukturerende årsak, som la til rette for forandring i måten de sterke levde på, og påvirkningsarbeidet trigget forandringen.

Dette er *ikke* Nietzsches syn på saken. Hvorfor ikke? Det er naturlig å svare at han kort og godt har en annen oppfatning. Han har tror ikke det hypotesen om prekær mental splittelse vil ha oss til å tro. Et sted er han riktignok inne på den tanken at sterke mennesker kan kjenne en viss medynk med mennesker

som ikke er «fullt utrustet og stinne av kraft» (1, 10, 32). Han nevner måten «gresk adel» omtaler de svake på. Omtalen har islett av «beklagelse, hensyn og overbærenhet». Den «vanlige mann» fremstilles ikke bare som «dårlig» og «nedrig», men også som «ulykkelig», og det siste «har størst vekt» (1, 10, 31 – 32). Ikke desto mindre «følte [de sterke] seg som de 'lykkelige'» (1, 10, 32). Nietzsche synes fremmed for den tanken at medynk fikk det til å skjære seg mellom de to delene av sterke menneskers mentalitet: deres lykkefølelse og deres visshet om de svakes ulykke. Han tror ikke de sterke plages av dårlig samvittighet.

6. Kampsaken

Men Nietzsches syn på saken kan ha en mer innfløkt forklaring. Husk hans allmenne dom over tidligere moralgenealoger. Den «demokratiske fordømmen» har hatt en «hemmende innflytelse» på dem. De har trodd at verden er slik de har ønsket at den skal være. Kan vi felle en tilsvarende dom over Nietzsche? Er han hemmet, ikke av den demokratiske fordømmen, men av noe annet – av trangen til å tro at den aristokratiske moralen igjen vil kunne bli den rådende moralen? Dersom prekær mental splittelse og uutholdelig dobbeltmoral forklarer at sterke mennesker har latt seg overbevise av medlidenhetsmoralen, har medlidenhetsmoralens triumf noe uunngåelig over seg. Denne tanken kan ha hatt en hemmende innflytelse på Nietzsche. Den kan ha fått ham til å overse den strukturerende årsaken til holdningsendringen hos sterke mennesker.

Like lite som Nietzsche fører belegg for sin dom over tidligere genealoger, skal jeg føre belegg for min speilvendning av denne dommen. Det er langt fra sikkert at trang til å tro at den «tusenårige striden» ikke er avgjort til medlidenhetsmoralens fordel, har forblindet Nietzsche. Men dette er sikkert: Nietzsche mener medlidenhetsmoralen er en dårlig moral.

Hittil har det dreid seg om hans historievitenskapelige prosjekt; nå skal det dreie seg om hans normative argumentasjon. Den handler om problemet som har med verdi å gjøre – «das *Problem vom Werte*». Han setter seg fore å «bestemme verdienes rangordning» (1, 17, 50). «Vi må», sier han, «ha en kritikk av de moralske verdier, verdien av disse verdier må selv trekkes i tvil», og han tilføyer at det normative resonnementet må bygge på resultatene av den genealogiske undersøkelsen: «– til dette arbeidet er det nødvendig med kunnskap om de betingelser og omstendigheter som verdiene vokste ut fra, hvor de utviklet seg og forskjøv seg ...» (Forord, 6, 13). Hva kan den slags kunnskap tjene til i denne sammenhengen? Svaret er at «alle kataloger over goder ... [behøver] den *fysiologiske* belysning og fortolkning», og «alle venter likeledes på en kritikk fra den medisinske vitenskap» (1, 17, 50).

Medisin er anvendt fysiologi. I kraft av fysiologisk kunnskap vet en lege hva en organisme trenger for å funksjonere på en god måte. Moralske holdninger

hører til den mentale delen av den menneskelige organismens liv, og hvilke holdninger en person trenger, kommer an på hvorvidt denne personen er fysiologisk disponert for å leve på den ene eller den andre måten. Nietzsche mener det finnes to slags mennesker, og at det som skiller dem, nettopp er deres fysiologiske forutsetninger. I lys av dette kan vi lage en oppskrift på kritisk vurdering av moral. Spørsmålet er om den og den moralen passer for, og dekker behovene til, mennesker av det og det slaget. Det må være dette Nietzsche mener, når han sier at «kritikk fra den medisinske vitenskap» kan rettes mot «alle kataloger over goder» når disse gjøres til gjenstand for «fysiologisk belysning og fortolkning». Dette innebærer i sin tur at «problemet som har med moral å gjøre» ikke kan behandles en gang for alle. Ethvert sett av moralske holdninger må vurderes i like mange omganger som det er mennesketyper med hver sin fysiologiske utrustning og hvert sitt batteri av behov. Det mennesker av ett slag trenger, er ikke – eller neppe – det samme som det mennesker av et annet slag trenger.

Spørsmålet «Hva er en gitt katalog over goder og 'moral' verdt?» må stilles under de forskjellige perspektiver; man kan især ikke behandle spørsmålet «verdifulle til hvilket formål?» nyansert nok. Noe som for eksempel har synlig verdi med henblikk på én rases evne til lengst mulig å bestå ... ville slett ikke hatt den samme verdi hvis det hadde dreid seg om en sterkere mennesketype. (1, 17, 50)

Nietzsches «medisinske» vurdering begynner med enda en karakteristikk av medlidenhetsmoralen og den aristokratiske moralen, som nå kalles henholdsvis «slavemoralen» og «den fornemme vurderingsmåten». Slavemoralen sier «nei! til et noe 'utenfor', til et 'annerledes', til et 'ikke-selv'», mens det «omvendte er tilfellet i den fornemme vurderingsmåten» (1, 10, 30). Medlidenhetsmoralen refser og tukter mennesker. Den vil ha dem til å legge bånd på seg. Den «fornemme vurderingsmåten» setter derimot mot i mennesker. Den gir dem grønt lys til å utfolde seg slik de helst vil. Den refsende medlidenhetsmoralen er tilpasset svake menneskers behov. På deres «nivå», der avmektighet råder, «sveller [lykken] ut ved giftige og fiendtlige følelser» (1, 10). Det står fjernt fra de sterke å ha det på denne måten, og derfor er ikke medlidenhetsmoralen en egnet moral for de sterke.

Hvorfor ikke? Ett svar er at sterke mennesker ikke vil kunne leve slik medlidenhetsmoralen foreskriver. «Å forlange av styrken at den *ikke* ytrer seg som styrke, at den *ikke* er en vilje til å overvelde, å slå ned motstand, vilje til å herske, en tørst etter fiender og motstand og triumfer, det er akkurat like meningsløst som å forlange av svakheten at den ytrer seg som styrke» (1, 13, 39). For de mektige er det nærmest naturstridig å legge bånd på seg. Det er «meningsløst» å pålegge dem å gjøre det, i den forstand at det er umulig for dem å gjøre det. La oss kalle dette Nietzsches umulighetsteorem. Det kan presiseres på flere måter.

(i) «Å forlange av styrken at den *ikke* ytrer seg som styrke», er å forlange noe som ikke vil kunne skje, fordi det trengs *fri vilje* for at sterke mennesker skal kunne velge å la være å gjøre det de har trang til å gjøre, og fri vilje finnes ikke. Nietzsche sier at «det indifferente valgfrie 'subjekt'» er et «trosdogme» (1, 13, 39). Han tilføyer at «de svake og de undertrykte av enhver art» har hegnet om dette dogmet, fordi det «muliggjorde det sublime selvbedrag å fortolke svakheten selv som frihet» (ibid.). Men denne presiseringen av umulighetsteoremet lar seg vanskelig forene med den påstanden at sterke mennesker har latt seg påvirke av kritikk og moralsk fordømmelse fra prestenes side. Hvis det er noe i påstanden, kan ikke de sterke være helt og holdent prisgitt sine naturlige tilbøyeligheter. De må være i stand til å motstå styrken og avverge at den ytrer seg som styrke.

(ii) Å «forlange av styrken at den *ikke* ytrer seg som styrke», er å pålegge de mektige å leve på en måte de opplever som motbydelig. Nietzsche taler øyensynlig på de sterkes vegne når han sakker om hvordan «vi» – han og hans «venner» – «skal kunne forsvare oss selv mot de to verste epidemiene som nettopp kan være oppspart for oss – mot den *store kvalmen ved mennesket!* Mot den *store medlidenheten ved mennesket!*» (3, 14, 130). Men heller ikke denne presiseringen av umulighetsteoremet er uten videre forenlig med den påstanden at sterke mennesker har latt seg påvirke av kritikk og moralsk fordømmelse fra prestenes side. De som har latt seg påvirke, kan ikke ha opplevd medlidenhetsmoralen som ulidelig kvalmende.

(iii) Å «forlange av styrken at den *ikke* ytrer seg som styrke», er å frata de mektige muligheten til å leve et storslagent liv. «Jo mer normal sykeligheten ved mennesket er – og denne normalitet kan vi ikke trekke i tvil –, desto mer burde man ære de sjeldne tilfeller av den sjelelig-legemlige mektighet, menneskets lykketreff, desto mer beskytte de vellykkede mennesker mot den dårligste luften, de sykes luft. (3, 14, 125 – 126). Dette er en verdidom. Nietzsche frykter at medlidenhetsmoralen vil berøve verden mennesker av den sorten han setter høyest. Hvorfor setter han disse menneskene høyest? Det fremgå rav den neste presiseringen av umulighetsteoremet.

(iv) Å «forlange av styrken at den *ikke* ytrer seg som styrke», er livsfiendtlig. Det er, sier Nietzsche, snakk om «bestrebelse henimot ... det instinktfiendtlige, det naturstridige, det dyrefiendtlige, kort sagt de tradisjonelle idealer», som «er livsfiendtlige idealer, idealer som baktaler verden» (3, 24, 159). Denne betraktningen er foregrepet i bokens forord, der Nietzsche spør om vurderingene medlidenhetsmoralen går god for, er «et tegn på en kritisk tilstand, på utarming, på livets forfall?» (Forord, 3, 9). Svaret er altså *ja*. Medlidenhetsmoralens «ideal-aler» er livsfiendtlige. Hvordan truer de livet? Ett svar er at de truer livet slik

det leves – eller vil kunne leves – av sterke mennesker. Et annet svar er at disse idealene truer livet i sin alminnelighet. Det er, sier Nietzsche, «de svakeste som i høyeste grad underminerer livet blant mennesker, som på farligste vis forgifter og stiller spørsmålsteget ved vår tillit til livet, til mennesket og til oss selv» (3, 14, 129).

Kanskje gir teksten grunnlag for enda flere presiseringer av umulighetsteoret. Uansett går det neppe an å utlegge Nietzsches argumentasjon på en sikker og endegyldig måte. Sikkert er det derimot at han kjenner seg frastøtt av medlidenhetsmoralen, og at det er en stor sak for ham å slå denne moralen tilbake. Dette er kampsaken som undertittelen på *Moralens genealogi* hentyder til. Den er så viktig for Nietzsches at den meget vel kan ha hemmet ham i gjennomføringen av det historievitenskapelige prosjektet som annonseres i hoved-tittelen. Det er for øvrig en dårlig sak.

Referanser

- Dretske, Fred, 1992. *Explaining Behavior*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hollingdale, R.J., 1985. *Nietzsche*. London: Ark Paperbacks.
- Homer, 2002. *Illiaden*. Oversatt av P. Østbye. Oslo: Aschehoug.
- Malnes, Raino, 2022. *Epistemologi og ontologi for studenter flest*. Oslo. Gyldendal Akademisk.
- Nietzsche, Friedrich, 1886/2009. *Hinsides godt og ondt*. Oversatt av Trond Berg Eriksen. Oslo: Spartacus.
- Nietzsche, Friedrich, 1887/2010. *Moralens genealogi*. Oversatt av Øystein Skar. Oslo: Spartacus.
- Richardson, John, 1996. *Nietzsche's System*. Oxford: Oxford University Press.
- Sprigge, T.L.S., 1990. *Theories of Existence*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Wallace, R. Jay, 2007. "Ressentiment, value, and self-vindication: making sense of Nietzsche's slave revolt", s. 110-137 i Leiter, Brian & Sinhababu, Neil (red.), *Nietzsche and Morality*. Oxford: Clarendon Press.

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Gahrton, Per, 2023. *Motvalls. Med liberalismens frihetstörst i hjärtat*. Stockholm: Carlsson.

Anmälan av Håkan A Bengtsson

Sent på måndagskvällen den 18 september 2023 slog jag ihop första delen av Per Gahrtons memoarer. Klockan var väl närmare tolv. I ett efterord skriver han om sin sjukdom, men hoppas ”ha inte bara månader utan också år kvar i livet. Men det kan lika gärna vara kortare”. Dagen därpå kom nyheten att Per Gahrton avlidit under natten.

Boken *Motvalls. Med liberalismens frihetstörst i hjärtat* är en tegelsten på nästan 500 sidor i ett ovanligt stort format. Andra delen är enligt efterordet i stort sett färdig. *Motvalls* avhandlar tiden fram till att Per Gahrton avsäger sig sin riksdagsplats efter valet 1979 och lämnar Folkpartiet. Gahrtons politiska liv är ju tudelat, först en lång period i Folkpartiet och sedan dubbelt så lång tid i Miljöpartiet.

Om den andra memoardelen blir lika lång landar Per Gahrtons bokslut på cirka tusen sidor. Det säger något om Per Gahrton som politiker, författare och opinionsbildare. Hans produktivitet är kort sagt imponerande. Han gav ut nästan 50 böcker. Han var produktiv som en heltidsförfattare. Avhandlingen i sociologi, icke att förglömma, blev omdiskuterad och omstridd. Antalet artiklar är oräkneliga. Han hade rötterna i och var i grund och botten förankrad i Skåne, men reste i och skrev om en lång rad länder och regioner, var synnerligen språk-begåvad och lärde sig ett stort antal språk. För att inte tala om alla tidskrävande vedermödor och möten först i Folkpartiet och senare i Miljöpartiet, exempelvis som riksdagsledamot för båda partierna och som grön Europapolitiker. Han var också engagerad i en rad olika rörelser, exempelvis i Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering (Krum) och Palestinagrupperna i Sverige.

Man behöver inte vara ”gahrtonist”, som hans anhängare i Folkpartiets ungdomsförbund (FPU) kallades när det begav sig, för att imponeras. Han hade förstås också en hel del belackare redan på den tiden. 1969 korades han till ”Årets argaste unga man” och han kunde förstås vara en riktig slugger. Även i sina memoarer är han inte alltid så varsam med orden, ja en smula slängig. Jag har svårt för uttryck som ”fackpamp”, för att nämna ett exempel. Även om han här är mer försonande än jag minns honom. Men Per Gahrton skräder inte orden när det kommer till meningsmotståndare och politiska fiender. Inte

minst i Folkpartiet. Flera av hans gamla vedersakare har, om Gahrton ska tas som sanningsvittne, satt karriären före idealen.

Men förmågan att vara spetsig och polemisk kanske kommer med ambitionen och förmågan att bli vald och mobilisera sina anhängare. I stridens hetta vässas vapnen och replikerna. Men i boken frågar han sig lika fullt varför han inte blev chefredaktör, minister, Folkpartiledare eller världsreporter. Han tog förvisso initiativ till bildandet av Miljöpartiet och var dess främsta ideolog, men var bara språkrör i ett år.

Per Gahrton var alltså synnerligen kontroversiell redan i FPU, som han ledde under två år. De där striderna ligger numera 50 år tillbaka i tiden. Men några timmar efter hans bortgång luftar hans gamla motståndare sina lika gamla anklagelsepunkter på Facebook. Där hittar jag inlägg som stämplar Gahrton som "en ledande svensk antisemit". Vilket är en grov och helt felaktig anklagelse. Däremot lyfte Gahrton tidigt upp att det palestinska folket förvägrats sina rättigheter. Det fick han betala ett högt pris för. Per Gahrton är uppenbarligen kontroversiell in i döden. Den tidigare partiledaren Maria Leissner hyllade däremot Per Gahrton och berättade hur mycket hans bok *Revolution på svenska* betydde för henne under ungdomsåren, även om de senare gick skilda vägar och inte minst hamnade på olika sidor i folkomröstningen om EU.

Under det sena 1960-talet och inledningen på 1970-talet pågick en hård konflikt mellan vänster och höger i FPU, mellan "gahrtonister" och "wästbergare", efter Olle Wästberg. Som de senare till sist får sägas ha vunnit. Var den här striden bestämmande och avgörande för Folkpartiets och Liberalernas framtida vägval? Såren från de här åren verkar i varje fall aldrig ha läkt, trots att ett halvt sekel nu har gått.

1969 avgick Thomas Hammarberg från ordförandeposten i FPU. Den följdes av en betydelsebärande ordförandestrید i ungdomsförbundet som Per Gahrton vann med några få röster i strid mot Olle Wästberg. Men Gahrton förlorade sedan mot Lars Leijonborg 1971 med rösterna 50 mot 49. Det var ett ungt ombud från Eskilstuna som avstod från att rösta, vilket avgjorde valet. Enligt Gahrtons memoarer var det Olle Wästberg som övertalade ombudet (som egentligen tänkte rösta på Gahrton) att lägga ned sin röst. Skälet var hotet att den förlorande sidan vid en förlust skulle bilda ett nytt ungdomsförbund. Ställd inför det ansvaret valde ombudet att lägga ned sin röst. Expressens rubrik löd: "Han lade ner rösten – och Gahrton föll". Resten är som det brukar heta historia.

Jag plockar fram Olle Wästbergs memoarer *I tidens skugga. Verksamhetsberättelse från 1945* (2022). Det är ett märkligt sammanträffande att Olle Wästberg gick bort den 10 oktober, alltså en knapp månad efter Gahrton. Två politiska motståndare som kom från samma liberala mylla gick ur tiden inom loppet av några veckor. Olle Wästbergs "politiska idol hela livet" var förstås Per Ahlmark. Även Per Gahrton beundrade länge Ahlmark. Men hamnade ju längre 60-talet led på konfrontationskurs med Per Ahlmark och även med den liberale

nestorn Bertil Ohlin. Ahlmark tog ställning för Nato och svenska kärnvapen. Gahrton intog motsatt position. Synen på Palestinakonflikten blev förstås också en vattendelare. Men Gahrton påverkades, vilket framgår av *Motvalls*, också av vänsterns kritik av tingens ordning.

Gahrton beskriver Olle Wästberg som ”mästerintrigör”. Wästberg ger i sin tur inte någon förmildrande bild av Per Gahrton, vilket inkluderar dimensioner som rörde hans syn på sex och förhållandet till alkoholen. Men framför allt hade de olika värderingar av den nya vänster som växte fram under de där åren. Wästberg karakteriserar sig själv som mer ”partiloyal”. Wästberg skriver förstås också om den avgörande FPU omröstningen 1971 då Gahrton röstades bort. Han bekräftar att det fanns väl utvecklade planer på att bilda ett nytt ungdomsförbund och att partiledningen hade lovat att hålla kontakt med både med det nya och det gamla förbundet! Han skriver också om besöket i det unga ombudets hotellrum natten innan omröstningen och att han visade upp dokument om den planerade brytningen. En scen som hade kunnat vara hämtad från en svensk ”House of Cards”. Men denna FPU-strid är inte den enda dramatiska konflikt i ett ungdomsförbund som senare kastat sina mörka skuggor över de inblandade och fått stora återverkningar i sina respektive moderpartier. En av min beläste vän Måns Lönnroths, som bland annat varit statssekreterare, favorithistorier handlar om en ny brittisk parlamentsledamot som informerades om att ”fienden” satt på andra sidan av underhuset. Varpå denne svarade: ”Nej, där sitter oppositionen, bakom mig sitter fienden”. Vem behöver politiska fiender när man har parti-vänner? Per Gahrton lärde sig nog tidigt var ”fienden” hade sina läger.

Gahrtons memoarer beskriver detaljerat, ibland väl detaljerat, 1960- och 1970-talens politiska debatter och den roll författaren själv spelade i en lång rad frågor. Det är också en berättelse om vad Folkpartiet en gång var och vad liberalismen i Liberalerna krympt ihop till. I början av 1910-talet var Liberalerna det största partiet i riksdagen, som ledde oppositionen till vänster mot högern. Men sedan tog Socialdemokraterna över den rollen. Liberalerna splittrades 1922 på frågan om alkoholförbud och det tog lång tid att åter enas och återhämta sig. Först 1934 gick de frisinna och liberala partierna samman och fick nu namnet Folkpartiet. Därmed fusionerades ett sekulärt och stadsliberalt parti med ett frireligiöst och landsbygdsbaserat parti. Vilket länge utgjorde en bred väljarbas och var en nyckel till partiets senare framgångar.

För efter andra världskriget blev Folkpartiet det största oppositionspartiet till den socialdemokratiska regeringen. 1952 röstade 24,4 procent på Folkpartiet. Bertil Ohlins lösenord var ”sociala reformer utan socialism”. Visserligen hade väljarstödet börjat minska efter ATP-striden i slutet av 1950-talet då reformviljan visade sig ha sina begränsningar. Men ännu i början av 1960-talet ledde Folkpartiet oppositionen och samlade över 17 procent av väljarstödet.

Därför var det inte så konstigt att Folkpartiet attraherade liberalt sinnade unga på 1960-talet. *Motvalls* är också en parad av liberala namn som sedan

blev ministrar, politiker, opinionsbildare och publicister. Det är fråga om en generation som verkligen satt sin prägel på politiken och den offentliga debatten i vårt land, fram tills nu. Så att den unge radikale och liberale Per Gahrton fann sin hemvist i Folkpartiet föll sig säkert naturligt. Vägvalet markerade en distans både till högern och den regerande socialdemokratin.

Per Gahrton ägnade sig, skriver han, ett par decennier åt "att försöka göra Folkpartiet till ett parti i min egen smak, till ett stort vänsterliberalt alternativ till både högern och vänstern. Det visade sig vara en omöjlig uppgift, i varje fall övermäktig min förmåga. Men jag gick in för det med hull och hår". Högern var inte att tänka på för den unge Gahrton. Men inte heller Socialdemokraterna och dess ungdomsförbund (SSU) lockade, inte för att "de stod till vänster, kanske till och med för socialism, utan för att min ungdomsgeneration, i varje fall läroverksungdomen, uppfattade socialdemokratin som konservativ i frågor som vi tyckte var viktiga, dvs. frihetsfrågor av alla slag, från sexliberalism till 'fri' radio-tv".

Den här liberala generationen stod alltså till vänster i många av tidens nya brännande frågor. Liberalerna började tidigare än andra driva jämställdhetsfrågor, bejakande en friare syn på sexualitet och könsroller och på sina håll också fritt sex. De drev på för att utveckla biståndet och den internationella solidariteten. Välfärden och den sociala omsorgen skulle byggas ut. Barnens perspektiv och rättigheter sattes på dagordningen. Folkpartiet drev tidigt på ett liberalt sätt företagsdemokrati innan arbetarrörelsen vaknade till liv i den frågan. Och Per Gahrton engagerade sig för en humanare kriminalvård, ökad öppenhet och lägre straffsatser. Liberalerna hade väl inte patent på alla de här frågorna, men drev den här typen av politiska krav med starkt engagemang. Och kunde säkert uppfattas som mer vitala än exempelvis Socialdemokraterna, där en och annan vid den här tiden lät antyda att folkhemmet redan var färdigbyggt.

Vietnamkriget kom sedan att driva på förflyttningen vänsterut. Men här uppstod också stora och splittrande konflikter i Folkpartiet. De unga liberalerna vände sig mot kriget medan den äldre generationen solidariserade sig med USA. Den nya vänster som sedermera fick en allt mer socialistisk och leninistisk prägel utgjorde en särskild utmaning för Socialdemokraterna men konkurrerade också med FPU om de unga radikala sinnena. Det var många som påverkades av tidsandan efter 1968. Gahrton var aldrig marxist utan i själ och hjärta liberal, men han ville hålla en dörr öppen vänsterut och till Socialdemokraterna. Det fanns med intill visshet gränsande sannolikhet ett moment av konkurrens om de unga radikalerna och begåvningarna. Lars Ohly var exempelvis medlem i FPU innan han gick med i Vänsterpartiet kommunisterna, enligt Wästberg lämnade han när Gahrton förlorade ordförandestriden i FPU. Gahrton återkommer flera gånger till att hans politiska gärning i Folkpartiet handlade om att värna det vänsterliberala arvet, kanske kan man säga det liberala arvet från 1960-talet. Det gick inte så bra. Och Gahrton stämplades sedermera som marxist i liberal förklädnad. Kan han ha fungerat som en negativ katalysator för den

långa resan högerut som Folkpartiet och Liberalerna genomgått sedan dess? Numera sätter ju många liberaler likhetstecken mellan sociala reformer och socialism, och ställer sig på tvärs mot stora delar av sitt eget 1960-tal.

Folkpartiet och Liberalerna har haft svårt att hitta väljare och en roll efter den röda, den gröna, den blå nyliberala och nu den mörkblåbruna högerpopulistiska vågen. Först var det Centern som blev stora, sedan växte Moderaterna och under senare tid har Sverigedemokraterna blivit Sveriges andra största parti. Valresultatet 2022 på 4,61 procent är det sämsta någonsin. De aktuella opinionsmätningarna är inte heller någon munter läsning för Liberalerna. Förebådade de hårda striderna i FPU nedgången, precis som splittringen på 1920-talet försvagade liberalerna under mellankrigstiden?

Per Gahrton själv lämnade alltså Folkpartiet 1979 och engagerade sig i Linje 3 under folkomröstningen om kärnkraft. Per Gahrton blev grön, en rörelse som ju åtminstone inledningsvis hade sina konservativa inslag. Men när jag tänker tillbaka på folkpartisterna på 1970-talet var det ofta personer som var aktiva i Amnesty, engagerade i internationella frågor och som jobbade som lärare. Kanske har Miljöpartiet tagit över en del av de där väljarna? Och möjligen också ett liberalt politiskt förhållningssätt, men med delvis andra frågor i centrum. Per Gahrton planterade i så måtto sitt politiska kynne i en ny grön mylla.

Skulle en liberal av i dag kunna ge ut *Revolution på svenska*? Det är kanske svårt att tänka sig. Men det liberala temperamentet kan vara nog så radikalt. Jag tänker på Carl Lindhagen, som först var liberal, sedan socialdemokrat och där-efter gick med i det nya vänsterpartiet 1917 men hoppade av när det gick upp i Komintern, och blev socialdemokrat igen. Han bytte parti fyra gånger. Zeth Höglund begick en liknande resa och var även partiledare för det nybildade kommunistpartiet några år innan han tröttnade på diktaten från Moskva. Båda var ständigt i opposition var och i vilket parti de än befann sig.

I alla år hade Zeth Höglund ett porträtt på 1800-talsliberalen Adolf Hedin i sitt hem, som han beskrev som en förebild och en av sina föregångare. Han hoppades få honom som försvarare när han ställdes inför rätta för myteri under unionsstriden 1905 efter att ha skrivit manifestet "Ned med vapnen! – Fred med Norge!". Hedin avböjde på grund av sin dåliga hälsa och avled senare samma år. Även liberaler kan vara upproriska och radikala, rentav förespråka en "revolution". Tre liberala demokratier kom till efter revolutioner, den ärorika engelska, den amerikanska och den franska. Så Per Gahrton var kanske inte en så udda liberal ändå, i varje fall sett i ett historiskt perspektiv? Men vem bryr sig om historia i dag?

Det går att sätta många olika politiska etiketter på Per Gahrton: Kulturradikal. Socialliberal. Vänsterliberal. Internationalist. Aktivist. Rabulist. Folktribun. Antietablissemang. Senare grön. Men vi ska inte glömma "skåning". En alldeles särskild politisk nyans präglad av en ibland välbehövlig distans till makten i Stockholm.

Walters, Ryan S., 2023. *Harding: The Jazz Age President*. Washington, D.C.: Regenery History.

Anmälan av Benny Carlson

Många hårda domar har fällt över Warren G. Harding, USA:s 29:e president, som satt knappa 2,5 år i Vita huset. Han vann en jordskredsseger i valet 1920, tillträdde i mars 1921 och dog av slaganfall i augusti 1923. Han brukar rankas som en av de sämsta presidenterna genom tiderna, en medioker småstadsbo från Ohio som inte åstadkom särskilt mycket. Han jobbade visserligen idogt men det ansågs bara bevisa att han behövde mer tid på sig än andra för att göra jobbet. Han omnämns, exempelvis, i en av dessa rankningar som en man huvudsakligen intresserad av poker, smuggelwhisky och villiga kvinnor. Han var kort sagt en man som skulle vanpryda Mount Rushmore.

Men kanske har Harding blivit underskattad och utsatt för hundra år av elakt förtal? Det är i alla fall vad historikern Ryan Walters anser. Walters är konservativ och sticker inte under stol med att hans ambition är att ärerädda Harding. I sin bok *Harding: The Jazz Age President* anger Walters (s. xii) som sitt syfte att skriva ”a smaller, more concise political profile covering the major aspects of Harding and his presidency, defending him against his critics, and helping to educate those who may know little of the humble newspaperman from Marion, Ohio”. Walters är klar över att uppgiften är svår och talar (s. xiii) om den som att bestiga ”the [Mount] Everest of historical revisionism”. Hans bok är alltså ingen biografi utan en redogörelse som täcker fem år, från det tumultartade 1919 till Hardings död 1923.

År 1919 var Washington till stor del politiskt förlamat, inte minst på grund av att president Woodrow Wilson led av sviterna efter ett slaganfall. Landet skakades av ekonomisk, politisk och social oro med tusentals strejker, bolsjeviker som agiterade och anarkister som postade paket med bomber (Red Scare) samt våldsamma raskravaller (Red Summer). ”Aside from the horrors of the Civil War a century before, 1919 had been one of the worst years in American history”, summerar Walters (s. 31). Det verkade som om landet höll på att falla i sär. Under 1920 och första hälften av 1921 drabbades USA dessutom av en av de djupaste depressionerna i landets historia. BNP föll med 17 procent, aktiepriserna med nästan hälften och arbetslösheten ökade från 4 till 12 procent.

Det var i detta kaos som USA gick till presidentval. Harding, ägare till Marion Star och senator, var en "dark horse" i det republikanska stallet som på upploppet ryckte fram och blev partiets kompromisskandidat. Hans budskap var att nationen behövde lugn och ro efter krig och kris. Vad Harding erbjöd var inga stora visioner eller radikala reformer utan nationell samling och "return to normalcy". Det var inget dåligt erbjudande om man betänker vad en "dynamisk" politiker hade kunnat ställa till med i en miljö präglad av hemvändande krigsveteraner och stor samhällsoro. Det italienska exemplet förskräcker.

I valet hösten 1920 fick Harding, med Calvin Coolidge som vicepresidentkandidat, 16 miljoner röster. Hans motståndare, demokraten James Cox, med Franklin Roosevelt som vicepresidentkandidat, fick i skuggan av den impopulära Woodrow Wilson blott 9 miljoner röster. Harding kavlade upp ärmarna och tillsatte ett kabinett med flera framstående män – finansmannen Andrew Mellon som finansminister, ingenjören Herbert Hoover som handelsminister, juristen och före detta (1916) presidentkandidaten Charles Evan Hughes som utrikesminister och den mångsidige Charles Dawes (sedermera vicepresident och mannen bakom Dawes-planen) som chef för en nyinrättad budgetbyrå – och, som det skulle visa sig, några mindre framstående.

Walters karakteriserar Harding och Mellon som tidiga företrädare för utbudsekonomi. Mellon var införstådd med vad som på 1970-talet blev känt som Lafferkurvan, alltså att höjda skatter kan innebära sänkta statsinkomster och att omvänt sänkta skatter genom att öka den ekonomiska aktiviteten kan generera ökade statsinkomster. Den högsta marginalskatten hade under kriget gått upp till 77 procent och sänktes nu till 32 procent. Till skillnad från senare tiders kombination av skattesänkningar och statliga utgiftsökningar skar Hardings administration under budgetåret 1921–22 ner statsutgifterna från 5,1 till 3,3 miljarder dollar. Ekonomin varvade upp och det glada 1920-talet tog sin början. Det skulle bli sju feta år. Den federala budgeten visade överskott under resten av 1920-talet och en tredjedel av statsskulden, som på grund av kriget hade ökat från en dryg miljard dollar 1916 till 26 miljarder 1919, kunde betas av.

I förhållande till omvärlden var Hardings budskap "America First". Slagordet var inte nytt. Det hade använts redan i slutet av 1800-talet och av Woodrow Wilson ett par år innan USA gick in i första världskriget. Harding motsatte sig amerikanskt medlemskap i Wilsons favoritprojekt, Nationernas Förbund, men var positivt inställd till medlemskap i den Fasta mellanfolkliga domstolen i Haag; USA kom dock aldrig med. Han sammankallade en nedrustningskonferens i Washington 1921 och nominerades till Nobels fredspris 1922 och 1923. Han undertecknade 1921 Emergency Quota Act som stramade åt invandringen och året därpå Fordney-McCumber-lagen som fördubblade tullsatserna (dock undantogs två tredjedelar av importen från tullar).

Walters summerar i sitt slutkapitel (s. 178) något av vad Harding åstadkom under sina 882 dagar vid makten:

He revived the American economy and paved the way for the most prosperous decade in U.S. history, an economic expansion that aided every class of citizen. He reduced both taxes and government spending, thereby lessening the burdens on the people. He created the Budget Bureau, which gave the federal government a comprehensive budget for the first time. He restored domestic tranquility, ushering in an era of peace and prosperity. He pardoned war resisters. He pushed for anti-lynching legislation and urged equal rights for black Americans – the first president of the twentieth century to do so. He created the Veterans Bureau to help the hundreds of thousands of wounded American servicemen returning from France. He appointed four judges to the Supreme Court to safeguard the Constitution. He transformed the vice presidency into its modern role in government. He called the Washington Disarmament Conference and achieved reductions in the world's deadliest weapons, receiving the nomination for a Nobel Prize twice.

Hardings eftermäle solkades emellertid av de korruptionsskandaler som avslöjades efter (och kanske ledde till) hans död i stroke vid 57 års ålder, inte minst den så kallade Teapot Dome-skandalen som innebar att ett par privata investerare fick oljerättigheter genom att muta inrikesministern Albert Fall. Walters anser, likt en del andra historiker, att Harding var alltför godtrogen och litade på de vänner han utsett till olika poster. Harding erkände själv att han kunde handskas med sina fiender men inte med sina vänner. Han lär i vart fall inte ha skott sig själv.

Walters bok är välskriven, lättläst och informationsrik, byggd på en ordentlig litteraturgenomgång och på Hardings brevväxling. Walters deklarerar ärligt sin avsikt att förbättra Hardings rykte men försöker ingalunda gömma undan alla negativa tillmälen som genom åren hopats över honom. Emellertid gör Walters i inledningen (s. xii) ett hårresande påstående: att det är viktigt för en konservativ att försvara Harding på grund av hans likhet med Donald Trump. Här drabbas Walters av det hjärnsläpp som grasserar bland konservativa i dagens USA. Det finns förvisso likheter mellan Hardings och Trumps agendor: America First, skattesänkningar, tullhöjningar, åtstramad invandring och golfspel. Men Hardings karaktär, så som den framgår av Walters porträtt, är Trumps raka motsats. Harding...

- var ödmjuk och skröt inte om sina utförsågor. Självglorifiering var honom främmande. Walters jämför honom (s. xxiv) med Woodrow Wilson som trodde att han var "the smartest man in any room he entered, and he wanted everyone to know it".

- var inte maktgalen. Han var till en början tveksam om sin lämplighet som presidentkandidat och var inte road av att resa land och rike runt och kampanja. En av hans politiska kollegor vittnade om att Harding helst hade velat ägna sig åt sin tidning, sitta i senaten, spela golf, ha trevligt och slippa presidentskapets bördor. Harding påminner inte så lite om tjuren Ferdinand som vill sitta under sin korkek och lukta på blommorna.
- försökte samla det republikanska partiet och minska spänningar mellan olika grupper i nationen.
- höll kabinettmöten två gånger i veckan och var angelägen om att lyssna till sina ministrars åsikter.
- var lojal mot sina vänner och övergav dem inte i svåra stunder. Han avskedade aldrig någon anställd under de 35 år han drev sitt tidningsföretag.
- var ingen hårding. Han var en vänlig man som inte gärna gjorde en fluga (i en anekdot en myra) förnär. Socialistpartiets ledare Eugene Debs, som av Wilson stämplats som landsförrädare och 1917 satts i fängelse, benådades av Harding och beskrev efter ett möte i Vita huset sin välgörare som en vänlig gentleman.
- var välvilligt inställd till pressen och angelägen om att hålla allmänheten informerad om sin politik. Han höll presskonferens två gånger i veckan.
- var (till skillnad från sin företrädare och många andra amerikanska politiker) inte rasist. Han förespråkade lika politiska rättigheter och utbildningsmöjligheter för svarta. Det ryktades att han själv hade afroamerikanska förfäder.

Walters lyckas knappast placera Hardings flagga på toppen av Mount Everest men han har onekligen reviderat bilden av en klåpare till att föreställa en rätt normal man som ville länka in sitt land i lugna, förkrigstida banor och som på kuppen lade grunden till en av de mest dynamiska perioderna i USA:s historia, jazzåldern eller "The Roaring Twenties". Att han gillade att spela poker och kanske umgås med en eller annan kvinna än sin hustru behöver inte innebära att han var en dålig politiker. Landsfadern Per Albin Hansson gillade som bekant också kortspel och hade rent av två familjer. Den stora plumpen i Walters protokoll är att han jämför den ödmjuka Harding, som försökte skapa lugn i landet, med den uppblåste Trump, som försöker skapa kaos i landet – och världen.

Pamuk, Zeynep, 2021. *Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Anmälan av Maria Hedlund

Förhållandet mellan experter och demokrati är ett klassiskt problem inom demokratiteori. Hur ska vi balansera samhällets behov av expertkunskap utan att det går ut över demokratiska värden som jämlikhet och autonomi? Vetenskapliga landvinningar är intimt förknippade med föreställningar om samhällsliga framsteg och ett ökat välmående. Tillämpningen av nya vetenskapliga rön och nya teknologier innebär också risker. Detta pekar på det angelägna i att fundera över hur fördelar och nackdelar med användningen av vetenskap bör bedömas, och hur vi som samhälle ska göra detta. Med en allt snabbare teknologiutveckling, vars effekter har betydelse för allt från klimatförändringar till hälso- och sjukvård och framtidens arbetsmarknad är frågan mer aktuell än någonsin.

I sin bok *Politics and Expertise: How to Use Science in a Democratic Society* tar sig den politiska teoretikern Zeynep Pamuk an frågan om förhållandet mellan politik och expertis genom att ta sikte på förutsättningarna för produktionen av vetenskaplig kunskap och vad det innebär för användningen av expertkunskap i politiskt beslutsfattande. Pamuk ställer frågan om vilken roll medborgare och politiker bör spela i beslut som involverar experter, och hon menar att svaret beror på vad vi vet om expertisens begränsningar. Hennes resonemang går i korthet ut på att forskningsresultat med nödvändighet är ofullständiga, osäkra, och partiska, och att politiskt beslutsfattande om frågor som innefattar vetenskaplig kunskap därmed begränsas. Detta därför att det sätt på vilket forskare studerar en fråga avgör *hur* den förstås i samhället, ramar in den offentliga debatten, och påverkar vilken politik som framstår som genomförbar och tänkbar. Eftersom de antaganden och val som forskare gör under forskningsprocessen bygger på värderingar av vad som är betydelsefullt, och eftersom tillgänglig vetenskap styr vilken politik som blir möjlig, bör dessa värderingar och antaganden bli föremål för demokratisk granskning. Vi behöver därför förändra de processer och institutioner för demokratiskt beslutsfattande som involverar expertis.

Pamuks bok är ett välkommet och kvalificerat bidrag till diskussionen om vetenskap och politik. En viktig poäng hos Pamuk är att ställningstaganden

kring själva forskningsprocessen är politiska. Vad som utgör en politisk fråga och därmed kan bli föremål för demokratisk debatt, vidgas därmed jämfört med andra förslag på hur förhållandet mellan expertis och demokrati bör hanteras. Pamuks förhåller sig initierat och självständigt till tidigare forskning på området och tar till exempel avstånd från påståenden inom så kallade epistemiska teorier om demokrati att demokratiska processer mer troligt leder till "korrekta" utfall än andra politiska processer. Hon menar istället att frågor som involverar expertis bör bedömas utifrån i vilken utsträckning den vetenskapliga kunskapen kan anses säker, fullständig och opartisk. Hon förhåller sig också kritisk till en del ansatser inom det flervetenskapliga fältet *Science and Technology Studies* (STS). Flera STS-forskare har sedan länge kritiserat den klassiska modellen om arbetsfördelning mellan experter och beslutsfattare för att upprätthålla en gräns mellan vetenskap och politik – eller mellan fakta och värderingar – som i praktiken inte finns.

Lösningen hos flera STS-forskare är att bejaka att gränsen är suddig och öppna upp för medborgerligt deltagande som ett sätt att demokratisera vetenskapen. Pamuk vill också demokratisera vetenskapen, men på ett annat sätt. För Pamuk är det inte medborgarnas förmåga att bidra med lekmannakunskap som skulle göra förhållandet mellan vetenskap och politik mer demokratiskt. Istället tar hon fasta på hur det politiska beslutsfattandet i frågor som innefattar vetenskap påverkas av de värdebaserade val som forskare gör i den vetenskapliga processen, och menar att det är dessa val som bör utsättas för demokratisk granskning.

Det handlar alltså inte om att medborgare ska ifrågasätta vetenskapliga metoder och slutsatser, utan att de ska få möjlighet att förstå vilka antaganden som ligger till grund för att viss forskning bedrivs på ett visst sätt, och bedöma om detta gör kunskapen trovärdig i förhållande till specifika politiska frågor. Ett av bokens många exempel på att vetenskaplig kunskap öppnar upp vissa tankelinjer och skymmer andra är konflikten mellan den brasilianska agroekologirörelsen och biotechbolag rörande säkerheten med genmodifierade grödor (GMO). Ett vanligt sätt att rama in denna fråga är att framhålla att det inte finns några vetenskapliga belägg för skador från GMO och att motståndare till GMO förnekar sund vetenskap. Men det behöver inte handla om att motståndarna mot GMO är skeptiska till vetenskap. Det kan istället vara så att de har en annan uppfattning om vilken sorts vetenskapliga påståenden som skulle stödja påståendet att GMO är säkert. I en brasiliansk fallstudie, som Pamuk refererar till, visade det sig att motståndet mot GMO grundade sig i att studier om GMO ansågs ofullständiga. De hade ofta en snävt molekylär uppfattning om säkerhet, och beaktade inte den kontext i vilken grödorna skulle användas. Den agroekologiska rörelsen oroade sig istället för GMO-grödornas hållbarhet och för deras effekter på lokal biodiversitet, global matsäkerhet och småböndernas förmåga till självförsörjning. GMO-förespråkarnas argument om säker GMO träffade

därmed bredvid målet i förhållande till den brasilianska agroekologirörelsens farhågor.

Detta exempel illustrerar att de policyalternativ som är tillgängliga på beslutsstadiet i stor utsträckning är bestämda av tidigare beslut om vilken forskning som bör genomföras och hur, och det är denna vetenskapens agendasettande makt som enligt Pamuk bör bli föremål för demokratisk granskning. Detta bör, säger hon, ske genom att icke-expertyper får granska forskarnas värderingar och bakgrundsantaganden, liksom den tillgängliga kunskapens osäkerhet, och debattera, eller "deliberera" (*deliberate*), om vad som kan ses som pålitlig expertis i en viss kontext och för ett visst syfte.

Hur vill då Pamuk tackla den här typen av utmaningar? Hur ska den demokratiska granskningen gå till? Pamuks bidrag är att skissera de institutionella konturerna till olika förslag på demokratisk granskning av vetenskap. Bland annat föreslår hon att befintliga rådgivande expertkommittéer bör offentliggöra minoritetsuppfattningar (*dissenting views*). Ett annat förslag som jag kommer att beskriva mer i detalj nedan, är införandet av en vetenskapsdomstol, som är mer av en institutionell innovation.

Pamuks förslag om en vetenskapsdomstol bygger på den amerikanske fysikern Arthur Kantrowitz förslag från 1960- och 1970-talen om en institution för vetenskaplig bedömning för att hantera kontroversiella vetenskapliga frågor i politiskt beslutsfattande. Rivaliserande experter skulle försvara sina fall och sedan korsförhöra varandra framför en panel av opartiska vetenskapsdomare, som sedan skulle ge ett utlåtande om de omtvistade punkterna och lyfta fram de punkter där det fanns enighet. Förfarandet skulle vara öppet för allmänheten, beslutet skulle vara rådgivande för de politiska församlingarna, här kongressen och presidenten, och domstolen skulle i sitt arbete behandla fakta och värderingar separat. Idén om en vetenskapsdomstol testades i Minnesota 1976. Kontroversen gällde en högspänningsledning över åkermark. Bönderna var djupt upprörda över att deras mark skulle tas i anspråk och att bevattningen skulle störas, och de var oroliga för risker för hälsa, säkerhet och miljö som skulle bli följderna av kraftledningen. Kraftledningsbolagen förnekade att böndernas krav hade någon vetenskaplig grund. Guvernören föreslog att frågan skulle lösas i en vetenskapsdomstol i linje med Kantrowitz idé, och försökte övertala bönderna och kraftbolagen att delta. Men bönderna vägrade. De ansåg att domstolens skiljande av fakta från politiska aspekter på problemet var en täckmantel för att delegera politisk beslutsmyndighet till tekniska experter. Istället ville bönderna att de vetenskapliga och politiska delarna skulle diskuteras som en helhet. De ville också ha ekonomiskt stöd för att utveckla sin sak och kalla in egna experter, och att utfrågningarna skulle vara öppna för allmänheten. Det slutade med att det inte blev någon vetenskapsdomstol, och idén dog ut i tysthet. Pamuks föreslår nu att idén om en vetenskapsdomstol återupplivas, men i en form som närmare ansluter sig till det förslag som bönderna förespråkade.

Pamuks modell involverar direkt deltagande av slumpmässiga valda grupper av medborgare, och granskningen av en vetenskaplig policyfråga ska ske genom att fakta och värderingar prövas tillsammans. Frågorna som vetenskapsdomstolen tar upp skulle till exempel kunna vara för eller emot nationell nedstängning för att minska spridningen av covid-19, för eller emot legalisering av xenotransplantation (transplantation av djurorgan till människa), eller huruvida klimatpolicy a, b eller c ska antas för att möta ett visst utsläppsmål ett visst år. Ärendet initieras av medborgarna genom en petition med krav på ett visst antal underskrifter. Experter för sedan fram sina olika positioner. I själva domstolsförfarandet ska grunderna för konkurrerande påståenden granskas, och fel och antaganden som kan ifrågasättas ska avslöjas genom att motsatta ståndpunkter ställs mot varandra. Istället för Kantrowitz vetenskapsdomare, ska en slumpmässigt vald medborgarjury förhöra experterna. Därefter debatterar medborgarna med varandra och presenterar ett beslut där fakta och deras praktiska implikationer värderas tillsammans. Juryn skulle alltså primärt vara ett politiskt organ. Med denna institutionella struktur kan bakgrundsantaganden, möjliga utelämnanden, och partiskhet i de konkurrerande experternas påståenden klargöras, liksom nivån av osäkerhet. Pamuk menar att vetenskapsdomstolen kan rättfärdigas med att den är ett uttryck för folkmakt, att den innebär att vanliga medborgare i ljuset av sina egna värderingar och perspektiv får granska värderingar som ligger till grund för vetenskapliga påståenden, och att den skulle bidra till att rama in frågan för kommande politiska diskussioner.

Pamuks förslag på en vetenskapsdomstol är löst skisserat, men skiljer sig på väsentliga punkter från många existerande modeller för att involvera medborgarna i policybeslut om tekniska frågor. Den inom deliberativ demokratiteori populära modellen med ett urval av medborgare, så kallade *mini publics*, som får "deliberera" om sociala och etiska problem med en föreslagen teknisk innovation, riskerar enligt Pamuk att vara alltför styrd av experter. I till exempel varianter där experter och icke-experter diskuterar tillsammans, gör kunskapsasymmetrin dem emellan det svårt att upprätthålla jämlikhet och ömsesidighet, med risken att resultatet formas av existerande maktrelationer mellan deltagarna. Försök att komma tillrätta med detta fokuserar ofta på ojämlikheter baserade på klass, kön och ras. Enbart i mindre utsträckning uppmärksammas ojämlikheter i kunskap och expertis.

Pamuk resonemang kring möjligheten till ett kritiskt utbyte mellan deltagare som är ojämlika i kunskap tar hänsyn till vad de olika parterna – experter och icke-experter – kan bidra med. Även om icke-experter saknar kunskap och vokabulär för att ifrågasätta experternas argument, kan de värdera och bedöma de skäl och bevis som de olika experterna lägger fram. De kan ställa frågor, leta efter tecken på partiskhet, och värdera hur övertygande argumenten är. Detta förutsätter att olika perspektiv verkligen kommer fram, och det är därför som det i Pamuks vetenskapsdomstol är konkurrerande experter som ska plädера

för sina respektive synsätt. I komplexa tekniska frågor är det experterna själva som har bäst förutsättningar att exponera svagheter i varandras påståenden. Bara experter kan upptäcka om information undanhålls eller ifrågasätta selektiva urval. Men om icke-experter får kunskap om alternativa positioner, och om de får tillfälle att observera experter som kritiserar varandra, får de förutsättningar att bättre värdera de olika positionernas begränsningar. Detta, påpekar Pamuk, kan inte garanteras i deliberativa miljöer, utan måste aktivt uppmuntras.

Här, liksom i övrigt i boken, bemöter Pamuk möjliga invändningar på ett övertygande sätt. Den möjliga invändningen att en medborgarjury skulle innebära att man röstar om vetenskapliga sanningar, bemöter hon med att det inte handlar om att besluta om vad som är sant. Det handlar om att besluta om vad som kan ligga till grund för en specifik policy när vetenskapen är osäker och ofullständig och när det råder oenighet i vetenskapssamhället. Vetenskapsdomstolen gör inte anspråk på att avgöra vetenskapssamhällets teoretiska kontroverser, utan ska komma fram till praktiska överväganden om huruvida evidensen på de olika sidorna är tillräcklig för att handla.

Pamuks bok är ett beläst och nyanserat bidrag till diskussionen om förhållandet mellan vetenskap och politik. Hennes argumentation är väl förankrad i politisk teori, vetenskapsfilosofi och *Science and Technology Studies*. Hon vänder och vrider på resonemangen, och diskuterar implikationer av olika ställningstaganden på ett i de flesta fall övertygande sätt. Möjligen kan kritik riktas mot att Pamuks demokratisyn är något oproblematiserad. Visserligen definierar hon demokrati – som en regim där kollektivt beslutsfattande arrangeras så att alla som är berörda av ett beslut har lika rätt att delta i beslutsfattandet – och hon pekar på att hennes demokratibegrepp är mer egalitärt och deltagandeorienterat än minimalistiska och elitistiska demokratibegrepp, men liksom ofta inom STS, ser Pamuk medborgerligt deltagande som ett sätt demokratisera vetenskapen. Det som är utmärkande med Pamuks resonemang är att det medborgerliga inflytandet skulle träffa premisserna för forskningens tillämpning, och inte om att medborgare skulle ha kunskaper att bidra med till vetenskapen.

Problemet för STS är att medborgares kunskaper används som ett argument för deltagande, vilket inte bara är ett svagt argument – vad händer om medborgarna saknar sådana kunskaper? – utan också, som demokratiargument, träffar fel. För Pamuk är det snarare tvärtom, medborgerligt deltagande är medlet för att vetenskaplig kunskap ska användas på ett sätt som går i linje med demokratiska värderingar. Möjligen har Pamuk en något förenklad syn på vad som kan uppnås med deltagandeprocesser. Medborgare tycker olika. Hur ska de komma överens när de inte kan enas om vad som utgör tillräckligt övertygande argument för att det finns vetenskapligt stöd för en viss tillämpning? Men detta är marginella anmärkningar på en imponerande bok och ett viktigt bidrag till diskussionen om förhållandet mellan experter och demokrati.

Schönström, Rikard, 2023. *Motståndets dramaturgi: Bertolt Brecht och det subversiva subjektet*. Lund: Ellerströms.

Anmälan av Rolf Hugoson

Bert Brecht, visst var han marxist? Jo, så var det ju. Till yttermera visso återvände han 1948 till det kommunistiska Östtyskland, där han lät sig hyllas av politrukerna. Brechts mest kända citat hittar vi förresten redan i Tolvskillingsoperan (1924, med musik av Kurt Weill) där en rollfigur cyniskt konstaterar: "Först kommer käket, sedan moralen". Ett budskap att bita i för politiska teoretiker!

Fast nog hade Bertolt Brecht (1889–1956) själv en mer komplex syn på världen. Brecht var subversiv, visar litteraturvetaren Rikard Schönström i sin utmärkta nya bok *Motståndets dramaturgi*. Schönström skriver inte en biografi, så jag tar mig friheten att påminna om situationen vid Brechts litterära debut i början av 1900-talet. Han undslapp med nöd och näppe krigstjänst under första världskriget. Brecht hade tagits ut till lasarettspersonal i hemstaden Augsburg, men så kom vapenstilleståndet i november 1918. Den tyska demokratin tog ett stapplande steg framåt: Weimarrepubliken utropades.

Brecht flyttade in till München. Han besökte Berlin våren 1920, just då regering och riksdag tvingades fly undan ett militärt kuppförsök, Kappputschen. Två år senare uppförde Brechts första pjäs, *Trummor i natten*, en kärlekshistoria mot bakgrund av Spartakistupproret (januari 1919). Någon succé var det väl inte, men Brecht blev genast uppmärksam. Han är alltså Tysklands mest berömda 1900-talsdramatiker.

Samarbetet med Weill om Tolvskillingsoperan blev ju en långvarig massmedial succé: film 1931 – och efter andra världskriget sjöngs balladen om Mackie kniven (på engelska redan i 1924 års libretto) av kändisar som Louis Armstrong, Bobby Darin, Ella Fitzgerald, Frank Sinatra; senare även av Sting, Nick Cave, och Robbie Williams. Dessförinnan hade Brecht fortsatt att skriva pjäser under sin exil i Danmark (1933–1940) och i USA (1941–1947). Fast få projekt iscensattes under kriget, förstod Brecht att samarbeta och marknadsföra såväl sina verk, som sina teorier om teater och politik.

Till skillnad från Sartre (det finns också likheter) iscensatte Brecht inte filosofiska teser i sina pjäser. Snarare utförs mångtydiga spratt, tyngda av mening. Det är kanske därför Brechts verk ännu ger näring åt senare tiders teorier. Ett nyckelbegrepp är *verfremdungseffekt*, eller fjärmande, som det tyska ordet

ibland har översatts. Varken publik eller skådespelare borde försjunka i sina roller som om de vore naturgivna. Det gäller istället att ikläda sig ett slags miss-tänksamhet, mot såväl alla löften i reklam, som i politiska manifest, rentav i familjelivets helgd – för att inte tala om de egna verkens anspråk på att förmedla ett entydigt budskap.

Rikard Schönström förra bok om Brecht, *En försmak av framtiden* kom 2003, lagom till Dramatens uppsättning av Mutter Courage med Stina Ekblad i huvudrollen: som ”sado-masokistisk läderdrottning”, sade en förvånad kritiker. Schönström berättade i den boken att Brecht, då Trummor i natten uppfördes, önskade se plakat i teatersalongen med uppmaningen: ”Glottt nicht so romantisch!”, alltså glo inte på det där romantiska viset – som om ni vore förtrollade, tror jag Max Weber hade kunnat tillägga, om han varit i livet 1922.

Vårt mottagande som publik stötts av Brechts återkommande ambition att smyga in små skämt och gliringar mot tron på det naturliga. Såsom i refrängen till den berömda fake-cowboy-balladen ”Alabama song” – ur operan Staden Mahagonnys uppgång och fall, ännu ett lyckat samarbete med Kurt Weill: ”Well show me the way to the next whisky bar/Oh don’t ask why/Oh don’t ask why”.

Ty visst frågar vi oss genast ”varför?” Men om *verfremdung* infinnar sig beror ju även på skådespelarna, regin, scenografin och andra medier, samt sist men inte minst – publikens förstånd.

För den som vill undersöka de teoretiska grunderna till dramats förmåga att fjärma är Schönström en pålitlig guide, av det slag som för oss vidare till synes utan att insistera på egna budskap. Grunden är en stor beläsenhet i vad Brecht skrev, där vi ledsagas med påfallande lätt hand mellan tvetydiga positioner. Till detta fogar Schönström sin läsning av Brechts filosofiska vänner (till exempel, den ständigt bortglömde marxisten Karl Korsch och den ständigt berömde Walter Benjamin) liksom av sentida teoretiker, såsom Jacques Derrida och Jacques Lacan.

Fast ämnet – Brecht, Weimarrepubliken, marxismen, kapitalismen – är minst sagt komplext, lyckas Schönström reda ut och klarlägga många sammanhang, synbarligen utan att förvanska och med i huvudsak välkomna för-
enklingar. Jag tror mig i alla fall efter läsningen bättre förstå hur teater kan vara desto mer subversiv och effektiv när den inte, som man brukar säga, skriver publiken budskapet på näsan; eller kanske rentav att teatern blir subversiv bara genom att delvis vända sig mot sig själv.

Men distansierande gester mår nog bäst av att inte normaliseras. Övriga lösningen löser i bästa fall ut med fördröjning. Den politiska effekten torde bestå i att vi inte genast lyder, utan minns vår Brecht och blir benägna att fråga ”but why?”

Schönström framhäver att de tydligt markerade citaten (gärna översättningar, ofta parafraaser, ibland parodier, om möjligt medialt gränsöverskridande) i Brechts verk utgör grundstenar. Schönström citerar själv uppskattande

Derridas uppfattning om språkets behov av att upprepa sig – ett citat är just en upprepning – kanske citerar varje ord tidigare förekomster?

Även den som vill insistera på närvaro och beslut måste hänvisa till frånvarande instanser (aktörer, platser, tider) där närvarons betydelse förmodas klarlagd. Det vill säga, om vi verkligen undersöker bärigheten hos dessa frånvarande argument, kan det också visa sig att garantitiden så att säga löpt ut.

Just här kunde Schönström med större kraft ha markerat skillnaden mellan Derrida och filosofen J.L Austin, som också citeras med tanken att ord ibland är ”performativa”. Utöver vår förmåga att i språket konstatera eller fråga om verklighetens beskaffenhet, sade Austin, så kan vi också använda orden för att utföra handlingar. Genom att fråga om det finns något salt på bordet? begär jag i själva verket att få salt.

Mot detta invänder inte Jacques Derrida, men han ifrågasätter om någon tydlig och lagliknande skillnad kan identifieras mellan förment normala konstateranden och mer oväntade språkhandlingar, eller mellan effektfulla ord och effektlösa. Austins distinktioner däremot tycks tyvärr medföra uppfattningen att kulturyttringar – och i förlängningen även politisk debatt – nödvändigtvis hänförs till den mindre intressanta kategorin av onormalt och effektlöst språkbruk. Oh don't ask why!

Johansson, Karl Magnus, 2022. *The Prime Minister-Media Nexus. Centralization Logic and Application*. London: Palgrave Macmillan.

Anmälan av Gunilla Jarlbro

Som pensionerad professor i medie- och kommunikationsvetenskap är det lätt att bli lite blasé när man ser ännu en bok eller artikelrubrik som handlar om medier och politik. Finns det något som vi inte redan vet? Artiklar redan från 1944 (Lazarsfelds “The election is over”) och den senare utvecklingen av den såkallade tvåstegs-hypotesen gav oss kunskap att, JA medierna har stort inflytande på såväl opinionen som vad vi röstar på. Sedan dess har otaliga titlar visat på mediernas betydelse för politiken och demokratin. Finns det då något

mer att säga om detta kan man undra? Ja, Karl Magnus Johanssons bok visar att det finns det och han lyckas även överraska en blasé medieprofessor med att leverera ny kunskap. Tack för det!

I den här boken genomför författaren en systematisk studie av hur, varför och med vilka konsekvenser medier påverkar regeringar och premiärministrarnas ställning. Studiens övergripande syfte är att söka förstå hur medier bidrar till institutionella effekter i regeringen. Författaren vill även bidra teoretiskt för att förstå hur statlig kommunikation, eller kanske mer precist, hur politisk kommunikation är uppbyggd.

Studien är upplagd som en fallstudie och fallet i fråga är Sverige. Det finns flera fördelar att just studera Sverige och den största av dessa är kanske den öppenhet som finns i det svenska politiska systemet. Fallstudiens datamaterial bygger på en kombination av befintliga sekundärdata och primärdata hämtade från officiella handlingar, arkivmaterial, memoarer eller biografier, korrespondens samt över 50 intervjuer med journalister, statssekreterare/medierådgivare, statssekreterare och tjänstemän och politiker, bland dem en före detta statsminister

Bland de intervjuade pressekreterarna finns både pressekreterare knutna till mitten-högerregeringarna 2006–2014 och pressekreterare till den socialdemokratiskt-gröna regeringen från 2014. För att komplettera dessa data, bygger studien också på en mängd olika statliga dokument om kommunikationsstrukturer, strategier och samordning, särskilt information/data som kommer från statsministerns kontor. Dessa dokument användes för att förstå de formella strukturerna för statlig kommunikation och de kommunikationsstrategier som de olika svenska regeringarna har använt sig av. Sammanfattningsvis måste det sägas att studien har ett omfattande empiriskt material.

Tabell 3:1 i boken visar på ett förtjänstfullt sätt förändringar från 1961 fram till 2021 och hur olika regeringars kommunikation har organiserats. Det går inte att ta miste på hur personal med kommunikationskompetens har ökat inom regeringskansliet över åren.

Författaren konkluderar sin studie med att säga att regeringskommunikationen har institutionaliserats, skärpts och centraliserats med fokus på statsministerns kansli.

För landets statsminister handlar det mesta om att hitta en kommunikationsstrategi för att säkerställa att hela regeringen reagerar på medierna enhetligt och unisont. Detta kan också uttryckas som att ju fler olika partier i regeringen desto svårare för statsministern att hålla styr på alla inför medierna. Detta beror delvis på mediernas fäbles för att anlita elitkällor, vilket i sin tur förstärker politiska hierkier. Den centraliserade kontrollen av regeringsnyheter väcker i sin tur ytterligare frågor om hur en demokrati ska styras.

Avslutningsvis vill jag säga att, det är en intressant och mycket läsvärd studie som Karl Magnus Johansson har genomfört. Nya forskningsrön presenteras som i sin tur genererar nya spännande frågeställningar.

Det som är lite trist med denna publikation är att den inte är en fullständig monografi, några kapitel är delvis publicerade i tidigare sammanhang, vilket såklart har gjort arbetet med föreliggande bok smidigare. Boken hade dock vunnit på att skrivas som en fullständig monografi, vilket hade underlättat förståelsen för innehållet. Boken kan dock även i sitt nuvarande skick användas som en lärobok inom flera olika samhällsvetenskapliga ämnen.

Jonsson, Jan O., Mood, Carina & Treuter, Georg, 2022. *Integration bland unga: en mångkulturell generation växer upp*. Göteborg: Makadam förlag.

Anmälan av Måns Lundstedt

Diskussionen om "integrationens" utmaningar och förutsättningar har varit ett ständigt inslag i svensk inrikespolitik åtminstone sedan det sena 00-talet. Oavsett om deltagarna är beslutsfattare, akademiker, eller den bredare allmänheten, präglas debatten dock av både begreppsförvirring och brist på väletablerat empiriskt underlag.

Jonsson, Mood och Treuter (2022) har tagit sig an uppgiften att stärka faktabasen i den svenska debatten om integration bland unga med utländsk bakgrund. Till sin hjälp har de en panelstudie av svensk- och utrikesfödda ungdomar med födelseår 1996, utförd vid fem tillfällen mellan 2014 och 2019. Materialet gör det möjligt att kartlägga skillnader och förändringsmönster i utbildning, boende, kulturella värderingar och politiskt deltagande, sociala relationer, samt psykiskt och fysiskt välbefinnande. Resultatet, som nu presenterats i boken *Integration bland unga: en mångkulturell generation växer upp*, ger en lättillgänglig sammanfattning av mönster som många gånger tidigare påtalats av svenska och utländska integrationsforskare, men som inte nödvändigtvis beskrivits samlat tidigare. Med sitt unika material är undersökningen dessutom ett välkommet tillskott till den mångfald av studier som lutar sig mot registerdata.

Författarnas analyser ger en mångbottnad och välkommet nyanserad förståelse av hur unga med och utan invandrarbakgrund närmat sig varandra, under en period då frågor om integration och invandring varit föremål för omfattande debatter. De konstaterar att integrationen på utbildningsområdet ser relativt god ut, med stora likheter mellan svenskfödda med svenska föräldrar och ungdomar med utländsk bakgrund. Ungdomar med utländsk bakgrund tenderar också att se mer hoppfullt på framtiden, och de har en mer positiv syn på sin egen psykiska och fysiska hälsa. Däremot föreligger stora skillnader i kulturella värderingar, på vilka sätt man väljer att engagera sig politiskt, och vem man umgås med. För såväl svensk- som utrikesfödda upptäcker författarna att de flesta ungdomarna bygger långvariga relationer med personer från den egna regionen eller det egna hemlandet, och mönstret förstärks när ungdomarna så småningom väljer partner. Den starka endogamin pekar, tillsammans med bestående skillnader i kulturella värderingar, på att integrationsprocessen vare sig kan ses som rätlinjig eller ensidig. Integrationsprocessens riktning och styrka skiljer sig avsevärt åt beroende på vilket av integrationsforskningens underområden författarna väljer att fokusera på.

För att fånga betydelsen i sina till synes motstridiga data föreslår författarna att ungdomar i Sverige integreras *selektivt*. Bakom detta begrepp ligger å ena sidan i faktisk mening självvalda processer, såsom val av utbildningsvägar, val av bostadsort, och val av partner. Å andra sidan används begreppet för att fånga den mer generella slutsatsen att integration sker på olika sätt på olika områden. Spänningen mellan begreppets kausala och beskrivande anspråk återkommer boken igenom, även om författarna i sin avslutning tenderar att betona det senare. När jag läste boken hakade jag flera gånger upp mig på den här glidningen bort från selektivitetsbegreppets vardagsbetydelse. Ett annat ordval hade möjligtvis underlättat, i synnerhet för den allmänintresserade läsare författarna säger sig vilja nå.

Det här är inte en bok som vill berätta för oss varför verkligheten ser ut som den gör. Det är en bok som vill redovisa sakförhållanden. De hänvisningar som författarna gör till etablerade förklaringsmodeller är därför summariska och öppet hållna, och de är tydliga med att de inte tar ställning för någon särskild teoretisk inriktning eller metaberbättelse. Som läsare skulle jag dock önska att författarna hade vågat föra fram något starkare uppfattningar, oavsett om det skulle ske genom formell prövning eller genom empiriskt underbyggd spekulation. I sin avsaknad på förklaringsanspråk faller boken tidvis in i det monotona beskrivande som annars förknippas med myndighetsrapportens genre. Det bör dock noteras att vissa av bokens kapitel avviker från mönstret. Inte minst gäller detta det långa kapitlet om strukturell integration på bostads- och utbildningsområdet, där författarnas ståndpunkt lyser igenom med betydligt större tydlighet, och där texten just därför är både stilistiskt och analytiskt bättre.

Med tanke på författarnas ambition att redogöra för sakförhållanden är det förvånande hur pass få hänvisningar man gör till motsvarande akademisk

forskning i och om det svenska sammanhanget. Kortare litteraturöversikter presenteras visserligen i inledningen av varje empiriskt kapitel, men dessa används endast i begränsad utsträckning för att diskutera författarnas egna resultat. Istället lutar sig författarna till övervägande del mot rent beskrivande data från myndigheter och civilsamhällesorganisationer. En något mer utvecklad diskussion i förhållande till annan akademisk forskning hade dock både fördjupat analysen och ökat möjligheten att generalisera utifrån bokens resultat.

Det integrationsbegrepp som används i boken kopplas till syvende och sist till konsekvenserna av internationell migration. Det är därför synd att författarna ägnar så pass lite utrymme till att diskutera och undersöka hur olika migrationserfarenheter präglar de undersökta ungdomarnas verkligheter. Till viss del är det här givetvis en praktisk fråga, där möjligheten att samlas in systematiska data och att konstruera tillräckligt stora urvalsgrupper uppenbart präglar författarnas strategier. Det här diskuteras också självkritiskt i bokens metodkapitel. Diskussionen begränsas dock till två ämnen: den geografiska indelningen av olika invandragrupper, och den grova indelningen av "svenska" ungdomar respektive ungdomar med direkt eller indirekt erfarenhet av invandring. Som läsare saknar jag dock en diskussion om de olika migrationsprocesser som finns inom den studerade gruppen, och vad dessa kan innebära för tolkningen av resultaten. Det finns idag en bred flora av studier, även i Sverige, som pekar ut särskilda integrationsbanor för ensamkommande, för kvotflyktingar, för högkvalificerade invandrare, och så vidare (se exempelvis Bevelander & Irastorza, 2014; Irastorza & Bevelander 2021; SCB 2023; Suter & Magnusson 2015). En sådan diskussion – en fullständig empirisk genomgång är givetvis för mycket att begära – hade stärkt bokens analytiska bidrag och gett den en starkare förankring i integrationsforskningen.

Den stora frågan för en bok som denna, oavsett om den riktar sig till en publik bestående av akademiker, beslutsfattare eller allmänintresserade, är givetvis vad data säger om det större sammanhanget. I det avslutande empiriska kapitlet provas frågan genom att författarna presenterar resultaten från en jämförande studie av förhållanden i Sverige, Tyskland, Nederländerna och Storbritannien. Här visar man brett på frånvaron av systematiska skillnader i utfall mellan de fyra länderna, trots att dessa skiljer sig åt avsevärt i socioekonomiskt, politiskt, och demografiskt avseende. I en bok där flera kapitel överskrider trettio sidor är det märkligt att detta komparativa resonemang endast ägnas fem sidor. Det är just här som författarna har sin absolut bästa möjlighet att föra teoretiskt grundade diskussioner om generaliserbarhet, om betydelsen av sammanhang, och om selektiv integration som empiriskt fenomen. Att nationell policy och socioekonomiskt sammanhang tycks spela relativt liten roll för ungdomars integration är dessutom analytiskt och politiskt högintressant. Det är synd att den här diskussionen inte lämnas större utrymme.

I bokens avslutning försöker författarna besvara vad studien säger om framtidens Sverige. Med det menar man att studien förutom att analysera en särskild kohort, både har saker att säga om utrikesföddas relation till det svenska samhället i allmänhet, och att den studerade gruppens uppfattningar sannolikt kan komma att reproduceras genom överföring till nästkommande generation. Sådana mera djärva resonemang är välkomna, men får mig att just här efterlysa mer av den problematiserande och skeptiska hållning som i övrigt präglar boken. Det saknas en seriös diskussion om den studerade gruppens särprägel, om betydelsen av integrationspolitikens förändringar, om förskjutningar av den utrikesfödda gruppens sammansättning och erfarenheter, och för den delen också om de politiska och opinionsmässiga omvälvningar som följt i spåren av det stora flyktningmottagandet 2015. Även om dessa händelser inte nödvändigtvis präglat de studerade ungdomarna (nu vuxna), så bör de sannolikt ha påverkat kohortens relation till andra generationer av utrikesfödda. Det är inte heller osannolikt att en kohortstudie utförd på ungdomar som kommit i samband med eller efter 2015 skulle visa på förändrade integrationsmönster.

Sammanfattningsvis är *Integration bland unga* en förtjänstfullt sammanställd, tillgängligt skriven, och mycket omfattande studie av i vilken omfattning ungdomar med och utan utländsk bakgrund skiljer sig från jämnåriga utan sådana erfarenheter. Den fungerar bra som faktabas för diskussioner om flera olika aspekter på hur integrationen fungerar, och den bör därför vara användbar för både akademiker, beslutsfattare och en allmänintresserad publik. I sin iver att dokumentera och beskriva verkligheten oaktat teoretiska perspektiv och förklaringsanspråk blir den dock bitvis platt, och författarna utnyttjar i allt för liten utsträckning de möjligheter de har att resonera, spekulera och faktiskt ge sig in i den debatt de säger sig vilja berika. Optimisten kan dock välja att se denna återhållsamhet som en uppmaning till framtida forskning, snarare än som något som ska ligga författarna till last. Om boken får det genomslag som författarna önskar kan den mycket väl utgöra ett användbart bidrag i samtidsdebatten.

Litteraturförteckning

- Bevelander, Pieter & Irastorza, Nahikari, 2014. *Catching up: The labour market integration of new immigrants in Sweden*. Bryssel: Migration Policy Institute.
- Irastorza, Nahikari & Bevelander, Pieter, 2021. "Skilled Migrants in the Swedish Labor Market: An Analysis of Employment, Income and Occupational Status", *Sustainability* 13(6).
- SCB, 2023. "Ensamkommande 2015. Boende, utbildning och sysselsättning 2022". SCB Integration: Rapport 18.
- Suter, Brigitte & Magnusson, Karin (red.), 2015. *Resettled and Connected? Social Networks in the Integration Process of Resettled Refugees*. Malmö: Malmö universitet.

Lundahl, Mats, 2022. *Bo Södersten from Left to Right. Portrait of a Political Economist*. Cham: Palgrave Macmillan.

Anmälan av Bo Sandelin

Gunnar Myrdal predikade i olika sammanhang att en samhällsvetare styrs av sina grundläggande värderingar som därför bör redovisas. Detta tar Mats Lundahl som utgångspunkt i sin biografi över nationalekonomen, politikern och samhällsdebattören Bo Södersten (1931–2017): "I am writing about a person who was very close to me – and I don't intend to hide the fact that it is a person who influenced me much, in a way that I perceive as very positive" (s. ix). Den nära relationen innebär på intet vis att boken reduceras till en hagiografi.

Boken berör trots sin relativa korthet (189 sidor) alla livets skeden: uppväxten som sladdbarn i ett barnrikt gruvarbetarhem i Grängesberg, läroverksåren i Ludvika, studierna i Uppsala, Stockholm, Paris och USA, den akademiska och senare den politiska karriären, samhällsdebatterna som han var engagerad i, familjelivet och de personliga egenskaperna.

Söderstens vetenskapliga specialområde var internationell ekonomi, speciellt utrikeshandelsteori. Hans doktorsavhandling *A Study of Economic Growth and International Trade* (1964) har en utpräglad neoklassisk ansats där ett stort ekvationssystem för en allmän jämviktsmodell med två länder, två varor och två produktionsfaktorer differentieras, och där derivatorna kan tolkas som marginalstorheter. Marginalismen och den komparativa statiken, det vill säga jämförelsen mellan två närliggande jämviktslägen, drivs till sin spets.

Mellan hetsporrarna Assar Lindbeck och Bo Södersten rådde en animositet vars ursprung Lundahl förlägger till Söderstens (1963) kritiska och lite mästrande recension av en bok om bostadsbristen som Lindbeck medverkat i. Lindbeck "never forgot the review and took revenge on a number of occasions" (s. 24). Han satte upp en PM med 49 punkter med stark kritik mot Söderstens doktorsavhandling, som han menade inte borde få läggas fram. Vid själva disputationen uppträdde han som extraopponent och "was so mad that he was about to explode" enligt en närvarande (s. 25). Det svenska mottagandet av avhandlingen blev svalt men den fick positiva recensioner i *American Economic Review*, *Kyklos* och *Economic Journal*.

Bo Södersten lämnade till antalet relativt få bidrag till utrikeshandelsteorin. Det som fick mest genomslag var läroboken *Internationell ekonomi* (1969). Den fyllde ett internationellt behov och blev en kommersiell framgång. Den

kom i två svenska och tre engelska upplagor mellan 1969 och 1994, och översattes dessutom till italienska, portugisiska och ungerska.

Även om Söderstens ursprungliga specialitet var internationell ekonomi utvecklades han som andra svenska nationalekonomer på den tiden till "allmänpraktiker". Detta ansågs väl nästan självklart när han utsågs till professor i "nationalekonomi" utan närmare precisering i Göteborg från 1 januari 1971. Ett av de områden som han skrev om var bostadsmarknaden, och Lundahl ägnar ett par sidor åt *Betalt för att bo*, som Södersten och jag publicerade 1978. (Den klassificeras som en "scientific monograph" [s. 57] men jag tycker kanske att det vore mer träffande att se den som en kombination av populärvetenskap och skattedebatt.) Den provocerande titeln, som var Bos idé, syftade på att värdestegringen på villor under flera år i genomsnitt varit större än villaägarnas kostnader. Bo skrev den senare delen av boken med förslag till skärpt realisationsvinstbeskattning och ökad schablonintäkt för löpande beskattning.

Boken vällade kraftiga reaktioner i pressen. Expressen hade en löpsedel med en upprörd villaägare som poserade med knuten näve.

Ett tredje nu nästan bortglömt område som han engagerade sig i på 1970-talet var den arbetarstyrda ekonomin av dåtida jugoslavisk typ. Lundahl betraktar till och med publikationerna inom detta fält som "Bo Södersten's principal contribution to the political debate in Sweden". Men han hade samtidigt en "somewhat romantic" uppfattning om de politiska realiteterna i Sverige (s. 66). Löntagarfonder, som han också stödde, hade bättre framgång i några år i den meningen att de förverkligades i en mild version.

Södersten var en mästare i att finna slående uttryck, och de fick gärna vara provocerande. I början av 1970-talet skrev han polemiska artiklar mot Bertil Ohlin med titlarna "Bertil Ohlin kapitalisternas sanne vän" och "Professorn som älskade kapitalismen". När han 1990 och 1991 använde titeln "Kapitalismen byggde landet" på en artikel i DN respektive en essäsamling används inte längre ordet kapitalism i pejorativt syfte, tvärtom, men det är ändå utmanande, fast nu mot socialdemokratin. Han menade att Socialdemokraterna hade spelat en mycket liten roll i skapandet av det svenska välståndet. Partiet hade länge varit i fullständig symbios med kapitalismen, och "it was capitalism that was leading with the Social Democracy following" (s. 99). Partiets roll var reducerad till att omfördela välståndet.

Några av hans debatter har lämnat bestående intryck. Under sin (icke-marxistiska) vänstertid försvarade han den offentliga sektorn och kritiserade 1971 SACO för att bara intressera sig för lönerna efter skatt, som om inte medlemmarna skulle ha någon nytta av det som skatterna användes till. Ett par decennier senare hade han glidit bort från sin utpräglade vänsterposition och gick till storms mot att den offentliga sektorn i Sverige fått bli alltför stor. I en debattartikel i DN 1992 använde han ordet "närande" om dem som arbetade

i den privata sektorn och det provocerande "tärande" om offentliganställda, pensionärer, arbetslösa m.fl.

Protesterna mot detta synsätt tog sig olika uttryck. När han några år senare är på väg att opereras på S:t Görans sjukhus ser han en operationssköterska dra ner sitt munskydd för att leende säga: "Jaha, det är alltså sådana som jag som är de tärande i detta samhälle" (Bergstrand 2011: 66).

Räknat i antal var de flesta av Söderstens publikationer dagstidningsartiklar i form av debattinlägg, krönikor och recensioner. Enbart i Sydsvenskan hade han över 200 artiklar mellan 1988 och 2006. Han blev därmed nog en av de sista betydande ekonomerna i Sverige med en publiceringsprofil av liknande slag som Bertil Ohlin, Gustav Cassel och Knut Wicksell tidigare hade haft.

Bo Söderstens politiska uppfattning återspeglas inte bara i hans skriftliga alster utan också i hans uppdrag. Under Uppsalatiden var han verksam i den socialdemokratiska studentföreningen Laboremus och var dess ordförande 1956. På 1970-talet höll han första majtal och siktade mot riksdagen. Vid 1979 års riksdagsval lyckades han komma in, men fortsättningen blev inte riktigt som han hade väntat. Hans ekonomiska expertis vägde inte särskilt tungt vid fördelningen av de socialdemokratiska utskottsplatserna, och första mandatperioden fick han nöja sig med att vara suppleant i skatteutskottet. Han satt i riksdagen i tre mandatperioder. När han avgick 1988 gick han tillbaka till den professur i internationell ekonomi i Lund som han hade tillträtt 1977. Ett par år efter pensioneringen 1996 knöts han till Högskolan Jönköping; hans hustru Birgit Friggebo hade då blivit landshövding i Jönköpings län.

Lundahl menar att Söderstens mål när han hade kommit in i riksdagen var att bli minister. (Jag vill minnas att han vid något tillfälle pratade om att han hade velat bli riksbankschef.) Han misslyckades. Efter att ha intervjuat Kjell-Olof Feldt anger Lundahl en rad skäl till svårigheterna. Han kunde göra folk tokiga med sina kommentarer och han insåg inte sin plats i den socialdemokratiska hackordningen. Han "had a tendency to assume extreme positions... Bo did not realize that in order to make it in politics you must be able to compromise, listen to others and yield, in order to advance" (s. 89).

Södersten släpptes alltså inte fram till de politiska positioner som han strävade efter och som hans fackkunskaper motiverade. Enligt Lundahls tolkning av Feldt skulle det vara detta som fick honom att svänga politiskt. "He went from being a radical Social Democrat to becoming a Liberal, in, if not all, at least many respects" (s. 90).

Efter hand som han intog ståndpunkter som var alltmer utmanande mot partilinjen kom krav på att han skulle uteslutas, men det skedde inte. Hans systerson Anders Milton skrev i en vänbok till hans 80-årsdag: "I praktiken löste man det så att han inte fick några inbetalningsavier – han gick aldrig ur men har inte betalt medlemsavgiften på många år. I egna ögon är han dock fortfarande medlem i sin familjs parti..." (Milton 2011: 26).

Sammanfattningsvis har Lundahl skrivit en mycket innehållsrik och läsvärd bok om en ovanligt färgstark och intellektuellt bred ekonom, politiker, vän och kollega.

Referenser

- Bergstrand, Mats, 2011. "DN Debatt i tid och otid", s. 65-79 i Lundahl, Mats (red.), *Den oräddade debattören. En vänbok till Bo Södersten på 80-årsdagen den 5 juni 2011*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Milton, Anders, 2011. "Morbror Bo", s. 23-31 i Lundahl, Mats (red.), *Den oräddade debattören. En vänbok till Bo Södersten på 80-årsdagen den 5 juni 2011*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Södersten, Bo, 1963. "Bostadsbristen och de tre räntorna", *Tiden* 55, nr 5, s. 292-301.

Carlberg, Ingrid, 2023. *Marionetterna. En berättelse om världen som politisk teater*. Stockholm: Norstedts.

Anmälan av Anna-Karin Selberg

I *Marionetterna* tar sig journalisten och författaren Ingrid Carlberg an det till synes omöjliga uppdraget att dokumentera spåren av en propagandastrategi "som går ut på att suddas ut alla spår av strategi". Det är på en gång ett reportage och en forskningsinsats, där Carlberg söker sig bakåt i historien till mellankrigstiden och propagandisten Willi Münzenbergs internationella koncern av frontorganisationer, som i hemlighet finansierades av Sovjet. Men det är också en berättelse om Sveriges roll i den propagandaverksamhet som Münzenberg utvecklade till industriellt format, där den svenska bankiren Olof Aschberg och statsministersonen Georg Branting var centrala funktionärer.

Även om nedslagen i samtiden inte är mer än korta instick som då och då bryter av berättelsen om Münzenberg, är det uttalade syftet med den historiska kontextualiseringen att också belysa strategin bakom påverkansoperationer idag. Om det under mellankrigstiden i hemlighet slussades ut omfattande kapital från Sovjetryssland till kommunistpartier och till synes neutrala

organisationer i andra länder, har pengaflödet från Ryssland idag istället gått till högerpopulistiska, nationalistiska och auktoritära partier och rörelser i väst. Ryska statliga banker har till exempel beviljat lån på elva miljoner euro till franska Front National. Affärsmannen Arron Banks, huvudfinansiär bakom Brexit, blev erbjuden en mycket förmånlig affär i guldgruvor av ryska ambassadtjänstemän i London. 2019 läckte en film på Heinz-Christian Strache, vicekansler och partiledare för det österrikiska högernationalistiska partiet FPÖ, som i ett hemligt möte med ryska agenter erbjöd affärskontrakt i Österrike i utbyte mot partistöd från Ryssland. Ett år senare läckte en Whatsappkonversation med uppgifter om ryska betalningar till FPÖ:s nederländska systerparti, högernationalistiska FVD.

Mitt i historiskt omvälvande skeenden kan den här typen av händelser framstå som slumpmässiga och isolerade från varandra. Om det finns en större bild som visar att de hänger samman så befinner vi oss i den medan den ritas och får kanske inte syn på den förrän efteråt, om ens då. Undersökningen i *Marionetterna* sker just i ett sådant "efteråt" när den större bilden, om än med stor möda, låter sig plockas upp ur arkiven och placeras i historiens framkallningsbad. För första gången får vi syn på något som kanske lät sig anas medan det pågick, men aldrig framträdde i ljuset av den större helhet det ingick i. Med rigorös noggrannhet följer Carlberg pengaflöden och fogar bortglömda fragment i för länge sedan arkiverade dokument till varandra. Fram träder en karta över de vägar tsar-Rysslands plundrade skatter tog ut ur landet, över Östersjön till Stockholm där de tvättades rena i Olof Aschbergs bank för att sedan slussas vidare ut i världen genom organisationer som framstod som fristående från Sovjet.

Om det är Storbritannien som på senare år fungerat som gigantisk tvättomat för de rikedomar det ryska folket bestals på efter murens fall genom korrupta affärer, privatiseringar och kriminell rovdrift, så framstår Stockholm och Berlin vid 1900-talets början som två förslagna storebröder där metoderna redan var på plats. Det är omöjligt att läsa *Marionetterna* utan att få syn på Sverige som ett land som var en allt annat än neutral och oskyldig spelplats innan det blev till dagens måltavla för högerauktoritär propaganda, med oklara kopplingar till Ryssland.

Carlberg diskuterar det inte, men man kan nämna att i en samtida kontext har Sverigedemokraternas Kent Ekeröth till exempel medverkat i den statligt ägda TV-kanalen Russia Today, där han spridit bilden av Sverige som ett land i kris och förfall. 2016 visade det sig att Alexander Fridback, en Sverigedemokrat anställd vid riksdagskansliet, hade agerat under minst sju olika alias, gjort affärer med en kriminell, rysk affärsman och sökt jobb på Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. Samma år stängdes partiets politiska sekreterare Dick Abrahamsson av efter att ha spridit rysk propaganda. 2023 betalade Chang Frick, som tidigare varit aktiv i Sverigedemokraterna men också har frilansat för ryska propagandakanaler, högernationalisten Rasmus Paludans

koranbränningsresa till Stockholm. Inte sällan är den högerpopulistiska och högerauktoritära propagandan idag inspirerad av metoder från Sovjet. KGB arbetade till exempel med rasfrågor för att skapa splittring och polarisering, såväl utomlands som inom grupper man ville kontrollera i Sovjet och regioner som ockuperats av Sovjet. Historien kommer tillbaka, men i en ny och oförutsedd form.

Syftet med *Marionetterna* är enligt Carlberg just att ringa in en propagandametod, i boken kallad "Metod M". Den exemplifieras av de "neutrala" hjälpororganisationer Münzenberg bildade på uppdrag av Moskva – ett exempel är Utlandskommittén till stöd för de hungrande i Ryssland, som på 20-talet öppnade filial i bland annat Stockholm under det spänstigare namnet Internationella Arbetarhjälpen (IAH). Metoden var redan då känd från affärsvärlden, även om Carlberg inte diskuterar dess rötter i reklam och PR. Edward Bernays, en pionjär inom marknadsföring, beskriver till exempel i boken *Propaganda* hur man i syfte att rädda sammetsindustrin uppfann en organisation som fick i uppgift att förändra modevärldens inställning till sammet när materialet inte längre var på modet och efterfrågan sjönk.

Avsikten bakom Münzenbergs organisation IAH var att påverka utländsk opinion för att handelsblockaderna och sanktionerna mot Sovjet skulle hävas, och de politiska och ekonomiska förbindelserna med Sovjetryssland återupptas. Ett nätverk av organisationer byggdes upp, som styrdes från huvudkontoret på Unter den Linden i Berlin – bara ett stenkast från Olof Aschbergs bankfilial. Därifrån kontrollerade Münzenberg en mediakoncern med tidskrifter, nyhetstidningar och bokutgivning. Han värvade kändisar och intellektuella som blev ansiktet utåt för diverse kampanjer och bildade nya frontorganisationer, som Kommittén för kampen mot fascismen och kriget, i takt med att fascism och nationalism växte sig starkt i Europa. De användes sedan inte bara för att slussa pengar och sprida desinformation, utan även för att organisera massmöten och iscensätta folkstormar.

På vilket sätt denna metod är verksam i Ryssland idag får vi dock aldrig veta – *Marionetterna* innehåller nästan inga exempel på hur man arbetat med frontorganisationer i dagens Ryssland, hur pengaflödena genom dem i så fall sett ut på senare år och i vilken utsträckning de samarbetat med högerauktoritära och nationalistiska rörelser i väst. Nedslagen i samtiden handlar istället nästan uteslutande om andra metoder för att sprida propaganda och desinformation, till exempel genom trollfabriker i sociala medier och inplantering av falska nyheter i etablerad nyhetsmedia. Det gör tyvärr att boken tappar fokus, eftersom det uttalade syftet sägs vara att ringa in en specifik påverkansmetod som enligt baksidestexten idag har fått en renässans. Delarna om Müntzenberg förlorar sig här och där också i detaljer, vilket gör att den större bild Carlberg så skickligt och känsligt framkallar tillsammans med läsaren genom undersökningens gång ibland försvinner. Detta är dock mindre anmärkningar, som mera

har med redigering och hur boken och dess syfte presenterats att göra, än med dess ambitiösa och högaktuella innehåll.

I en diskussion på slutet noterar Carlberg att det inte bara är totalitära och auktoritära regimer som använt sig av frontorganisationer för att bedriva dolda påverkanskampanjer. Under kalla kriget var Congress for Cultural Freedom, som i hemlighet betalades av CIA och vars filial i Sverige fick namnet Den svenska kommittéen för kulturens frihet, spindeln i ett välfinansierat nätverk av amerikanska frontorganisationer med kontor i 35 länder. I en plot twist värdig en bättre spionroman, visar det sig att den byggdes upp av bland andra författaren Arthur Koestler – en gammal medarbetare till Müntzenberg, som tog avstånd från kommunismen under Stalin. Demokratier, påpekar Carlberg, ”kan inte försvara sig mot lögnerna med nya lögnerna, mot hatspråk med annat hatspråk eller mot illusionstrick med andra illusionstrick, hur frestande det än kan vara.” Istället är demokratins kärna ”tillit, sanning och öppenhet”.

Det är vackra ord, och man hör dem ofta i olika varianter idag, men kan totalitär propaganda verkligen bekämpas enbart med faktagranskning och öppenhet? Då som nu exploaterar den typ av påverkanskampanjer Carlberg blottlägger människors drömmar om, och akuta behov av, politisk och social förändring. Om man får tro filosofen Hannah Arendt så har lögnerna och den politiska handlingen samma källa – nämligen vår fantasi, vår förmåga att förneka verkligheten och föreställa oss en annan värld. Idag, när sanning och fakta lyfts fram som de främsta vapen vi har mot auktoritära strömningar, kan man undra vad som egentligen har hänt med vår politiska fantasi – och dess roll i en demokrati.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Katarina Roos

Rapport från Swepsa 2023 och vi välkomnar Hanna Bäck som ny ordförande

av Katarina Roos

Förbundssidorna i detta nummer bjuder på en sedvanlig rapport från årsmötet 2023 då förbundet bland annat fick en ny ordförande. Traditionen bjuder att den nya ordföranden ska skriva några rader på förbundssidorna och så även denna gång. Till dessa blir det en kort inramning med en tillbakablick över ordförandelängden genom historien, från förbundets tillkomst och fram till idag.

SWEPSA OCH ÅRSMÖTET 2023

Föreningens årsmöte hölls i anslutning till Swepsas årliga konferens som ägde rum den 4–6 oktober i Göteborg med Statsvetenskapliga institutionen som värd. Till ny ordförande för de kommande två åren valdes Hanna Bäck, professor i statsvetenskap vid Lunds universitet. Till sekreterare, tillika kassör, utsågs Roxanna Sjöstedt, lektor i statsvetenskap vid samma institution. Styrelsen fick fyra nya ledamöter. Dessa är Simon Hollis (FH), Emma Ricknell (LNU), Pär Olausson (MIUN) samt Sten Widmalm (UU). De övriga ledamöterna Martin Karlsson (ORU), David Olsson (KAU), Mariana Gustafsson (LIU), Anna Bendz (GU), Sara Svensson (HiH), Charlotta Söderberg (LTU), Therese Bjärstig (UMU), Ulrika Mörth (SU), Jörgen Ödalen (MDU), Ann-Catherine Jungar (SH), Astrid Hedin (MAU) samt Ali Abdelzadeh (HiD) omvaldes. Även de två allmänrepresentanterna omvaldes. Dessa är Thomas Larue, disputerad vid Umeå universitet och sekretariatschef för utvärderings- och

forskningssekretariatet i riksdagen, samt Tove Dannestam, disputerad vid Lunds universitet och verksam som utvecklingschef vid Serviceförvaltningen, Lunds kommun.

Vid årsmötet installerades också ett delvis nytt redaktionsråd för *Statsvetenskaplig tidskrift* för perioden 2023 till 2026. Fyra nya ledamöter valdes: Jouni Reinikainen (SU), Niklas Bolin (MIUN), Douglas Brommesson (LNU) och Lutz Gschwind (UU). Övriga ledamöter, Ann-Marie Ekengren (GU), Edvard Deverell (FH), Rolf Hugosson (UMU), Mats Lindberg (ORU), Charlotta Söderberg (LTU) samt Elin Wihlborg (LNU), omvaldes.

Sedan 2007 delar Statsvetenskapliga förbundet ut ett pris för bästa uppsats av yngre forskare som presenterats i någon av arbetsgrupperna under Swepsa. Denna gång nominerades fyra uppsatser som beredningsgruppen hade att läsa och bedöma. Styrelsen fattade vid sitt möte i februari 2024 att tilldela priset till Moa Frödin Gruneau och Valeriya Mechkova, båda Göteborgs universitet. De presenterade en uppsats med titeln "Becoming Sweden: Examining the Effects of Women's Representation on Welfare State Building in a Historical Perspective".

Datum för nästkommande konferens och årsmöte är 2–4 oktober 2024 och denna gång är det Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet som arrangerar.

EN BETRAKTELSE AV ORDFÖRANDELÄNGDEN ÖVER TID

Hanna Bäck är den tjugosjätte ordföranden i förbundets dryga femtioåriga historia. Senast förbundet utsåg en kvinna till ordförandeposten var för närmare tio år sedan. Då var det Michele Micheletti, numera professor emerita

vid Stockholms universitet, som valdes för perioden 2014–2015. Utöver den perioden är det bara vid ytterligare tre perioder som förbundet haft en kvinnlig ordförande. Första gången var 1978–1980 då Gunnel Gustafsson innehade ordförandeskapet. I mitten av 2010-talet skedde det under två på varandra följande tidsperioder, 2003–2005 då Gullan Gidlund var ordförande och 2005–2007 då Katarina Eckerberg var det. Både Gunnel Gustafsson och Katarina Eckerberg är för övrigt professor emerita vid Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet. Gullan Gidlund lämnade samma institution för att sedermera bli professor vid Örebro universitet. Huruvida det har någon som helst betydelse att Umeå är en gemensam nämnare mellan de tre överlåter undertecknad emellertid till andra att avgöra.

Under flertalet perioder har styrelsen utsett en vice ordförande och även dessa uppdrag har i huvudsak innehafts av män. Vid endast fem tillfällen har en kvinna utsetts. Något som är värt att notera är att dessa tillfällen var under en sammanhängande tidsperiod under 1990- och början av 2000-talet. Paula Uddman var vice ordförande under perioden 1992–1993, Maria Oskarsson 1995–1998, Agneta P. Blom 1998–1999, Maritta Soininen 1999–2000 samt Li Bennich-Björkman 2001–2003. Under 1990-talet var jämställdhetsfrågor högt upp på den politiska, såväl som den akademiska dagordningen. År 1994 ålades bland annat alla statliga myndigheter att tillämpa jämställdhetsintegrering som en strategi för att jämna ut skillnaderna mellan män och kvinnor i offentlig sektor. Statsvetenskapliga förbundet gjorde också den första jämställdhetskartläggningen under samma period, närmare bestämt år 1996. Den efterföljdes av ytterligare kartläggningar 1998, 2000, 2007 samt 2017 då den senaste gjordes. I en tid när den akademiska friheten ifrågasätts och när alla som verkar inom akademien ställs inför många, ofta motstridiga krav och förväntningar riskerar viktiga perspektiv att hamna i skymundan. Kanske är det tid att göra en ny kartläggning av villkoren för lärare

och forskare i statsvetenskap och att fundera på vilka perspektiv som då är relevanta?

En av de frågor som Hanna Bäck och den nya styrelsen tagit tag i är förbundets hemsida vars utseende nu fått en rejäl ansiktslyftning, vilket vi är mycket glada för. Där finns också databasen med avhandlingar i statsvetenskap som nu är uppdaterad till årsskiftet 2023/2024. Med det överlämnas ordet till Hanna!

Katarina Roos är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-post: katarina.roos@umu.se

Förbundsordföranden har ordet av Hanna Bäck

Först och främst vill jag rikta ett stort tack till Ann-Marie Ekengren och resten av valberedningen som nominerade mig och de som valde mig till ordförande för Sveriges statsvetarförbund. Det känns mycket hedrande att få detta förtroende och jag ser fram emot att samarbeta med min kassör, Roxanna Sjöstedt, och min vice ordförande, Jörgen Ödalen, och alla andra som väljer att medverka i förbundets styrelse under de kommande åren.

Svensk statsvetenskap har växt kraftigt sedan Statsvetenskapliga förbundet bildades 1971, då undervisning i statsvetenskap framför allt bedrevs vid fem lärosäten, till att det idag ingår 18 institutioner i förbundet. Många statsvetenskapliga institutioner har dessutom växt kraftigt under de senaste årtiondena. I vissa fall, som exempelvis vid Lunds universitet, där jag själv är verksam, har antalet medarbetare fördubblats under de senaste 20 åren. Ämnet har dessutom breddats, och allt mer tvärvetenskaplig forskning ägnar sig åt att studera politiska fenomen, som inom ämnet politisk psykologi som jag själv forskar och undervisar inom, där vi försöker förklara politiskt beteende utifrån psykologiska teorier om till exempel social identitet.

Statsvetenskapens frågor tycks alltså fortsatt locka till sig forskare, lärare och studenter.

Betydelsen av statsvetenskapens internationalisering har betonats av tidigare förbundsordförande, som Anders Lidström som i sin ordförandetext 2016 beskrev hur publicering i välrenommerade engelskspråkiga tidskrifter har kommit att bli den viktigaste formen för att presentera forskningsresultat (Lidström 2016). Jag håller med om att ämnets internationalisering är en viktig fråga som förbundet bör verka för, även om det kan tyckas vara en självklarhet att vi idag publicerar på engelska i internationella tidskrifter. Detta var inte en självklarhet när jag påbörjade min forskarkarriär i statsvetenskap som doktorand vid Uppsala universitet, då jag ställdes inför valet om jag skulle skriva en monografi på svenska eller engelska. Min bild av statsvetenskapen i Sverige är att ämnet i många avseendet är internationaliserat och att forskningen håller hög kvalitet, men jag är övertygad om att vi kan bli ännu bättre på att publicera i välrenommerade internationella tidskrifter och därmed nå ut med våra forskningsresultat till en ännu bredare publik. Vi ska dock givetvis fortsätta att skriva texter på svenska för att fortsätta att behålla vår position som det ämne som har tydligast koppling till de politiska företrädarna – vi som statsvetare spelar en avgörande roll när det gäller att informera och påverka makthavare och delta i samhällsdebatten om t.ex. demokratifrågor.

När min företrädare, Douglas Brommesson, blev vald till ordförande lyfte han hur viktigt det är i en värld av komplexa utmaningar, att vi slår ”vakt om ämnets pluralism” (Brommesson 2021: 824). Jag håller med om att en pluralistisk statsvetenskap ger oss en bättre beredskap för att besvara viktiga frågor om politik och samhälle. Här vill jag lyfta fram ett tänkbart hot mot pluralismen, som kan knytas till min forskning om affektiv polarisering. Affektiv polarisering är ett samhällsligt fenomen som först studerades inom amerikansk forskning, där man sedan länge pekat på det hat som många republikanska

och demokratiska väljare känner gentemot varandra. Den affektiva polariseringen innebär att individer identifierar sig starkt med sin ”ingrupp” och känner en kraftig motvilja mot en eller flera ”utgrupper”, vilket skapar ett ”vi-mot-dem”-klimat i samhället och svårigheter att samtala på ett sakligt sätt. I vår forskning har vi visat, att då individen känner att den egna gruppen är hotad kan detta leda till en ilska som kan skapa partiskhet (”bias”) gentemot ”utgruppen” (Renström, Bäck & Carroll 2023). Liksom i det bredare samhället menar jag att en polarisering inom statsvetenskapen, som innebär att vissa forskare känner sig hotade av andra forskare som representerar en viss utveckling inom ämnet och tar avstånd från dessa, skadar statsvetenskapen och vår möjlighet att bidra med svar på frågor relaterade till de samhällsutmaningar vi står inför.

REFERENSER

- Brommesson, Douglas, 2021. ”Ordföranden har ordet”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 123(4), s. 823–824.
- Lidström, Anders, 2015. ”Om förbundets roll och framtid”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 117(4), s. 651–653.
- Renström, Emma A., Bäck, Hanna & Carroll, Royce, 2023. ”Threats, Emotions, and Affective Polarization”, *Political Psychology* 44(6), s. 1337–1366.

Hanna Bäck är professor i statsvetenskap vid Lunds universitet och är ordförande för Statsvetenskapliga förbundet.

E-post: Hanna.Back@svet.lu.se

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org